

T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**TOPLUMSAL HAREKETLER VE İDEOLOJİ:
KİTLELERİ İKNADA İDEOLOJİNİN GÜCÜ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

KAAN KARADUMAN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. EROL TURAN

KASTAMONU 2020

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TOPLUMSAL HAREKETLER VE İDEOLOJİ: KİTLELERİ
İKNADA İDEOLOJİNİN GÜCÜ**

KAAN KARADUMAN

Danışman: Doç. Dr. Erol TURAN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. İlhan AKSOY

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT

KASTAMONU 2020

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Kaan Karaduman

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TOPLUMSAL HAREKETLER VE İDEOLOJİ: KİTLELERİ İKNADA İDEOLOJİNİN GÜCÜ

Kaan KARADUMAN

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Erol TURAN

Toplumsal hareketler literatürü klasik dönem ve 1960 sonrası dönem olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Literatür incelendiğinde görülmektedir ki toplumsal hareketler teorisi henüz incelemesi bitmiş bir teori değildir. Çünkü toplumların dönüşümü, toplumsal hareketlerin örgütleniş biçimleri ve çeşitleri bakımından farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal hareketler birçok argümanla oluşabildikleri gibi bu hareketlerin ideolojilerden ve özellikle büyük anlatılara dayanan ideolojilerden etkilenecek ortaya çıkanları, toplumsal hareketler tarihindeki en ateşli kitleleri oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda çalışmamızda ideolojik toplumsal hareketler incelenmiştir. İdeolojik toplumsal hareketler üzerine iki farklı sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar: katı ideolojik hareketler ve yumuşak ideolojik hareketlerdir. İki sınıfın arasındaki farklar sonuç bölümünde çeşitli ölçütlerle ortaya konulmuştur. Genel olarak katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin; lider, eylem metodu, kamuoyu anlayışı, doktrin, geçmişe dayanma veya belirli bir sınıf ve ırka dayanma, inanç, üyeler, hiyerarşi ve hareketin yapısı, hareketin boyutu ve harekete katılma gibi çeşitli unsurlar bağlamında birbirlerinden ayrıldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal hareketler, ideoloji, katı, yumuşak, inanç.

2020, 146 sayfa

ABSTRACT

MSc. Thesis

SOCIAL MOVEMENTS AND IDEOLOGY: THE POWER OF IDEOLOGY TO PERSUADE THE MASSES

Kaan KARADUMAN

Kastamonu University

Institute for Social Science

Department of Political Science and Public Administration

Supervisor: Doç. Dr. Erol TURAN

The social movements literature is divided into two as the classical period and the period after 1960. When the literature is examined, it is seen that the theory of social movements is not a theory that has been examined yet. Because the transformation of societies creates differences in terms of organizational forms and types of social movements. While social movements can be formed with many arguments, the ones that emerged by being influenced by ideologies and especially ideologies based on great narratives constitute the most ardent masses in the history of social movements. In this context, ideological social movements were examined in our study. Two different classifications have been made on ideological social movements. These classifications are: rigid ideological movements and soft ideological movements. The differences between the two classes are put forward in the conclusion section with various criteria. Generally, rigid and soft ideological movements; It was concluded that they differ from each other in terms of various elements such as leader, method of action, public understanding, doctrine, reliance on a particular class and race, belief, members, hierarchy and the structure of the movement, the size of the movement, and participation in the movement.

Key Words: Social movements, ideology, rigid, soft, belief.

2020, 146 pages

ÖNSÖZ

Eğitim hayatımın bitme noktasına geldiği bir anda bana destek olarak yoluma devam etmemi sağlayan ve kendisiyle çalışma imkanı tanıyan değerli hocam Sayın Doç. Dr. Erol TURAN’a, bu çalışmanın yazılma sürecindeki katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Kendisinin büyük desteği olmasaydı bu çalışma hiçbir şekilde var olamazdı.

Ayrıca ne zaman istersem bana kıymetli vakitlerini ayıran, fikirleriyle beni aydınlatan ve tez jürimde yer alarak çalışmama katkı sağlayan kıymetli hocam Sayın Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT’a da teşekkür ederim.

Her zaman yanımda olarak beni destekleyen ve bana manevi ağabeylik yapan sevgili büyüğüm Sayın Murat ULUKULU’ya ve kıymetli eşi Belkıs ULUKULU’ya da teşekkürü bir borç bilirim.

Bu yaşa gelmemi ve elinizde bulundurduğunuz bu çalışmayı yazabilmemi sağlayan sevgili babam Seçkin KARADUMAN ve ağabeyim Doğuş KARADUMAN’a teşekkür etmek benim için bir zorunluluktur. Eğer bana imkan tanımasalar ve kendilerinden fedakarlık yapmasalardı asla bu çalışmayı yazamazdım. Umarım bir gün onlara olan borcumu ödeme fırsatına erişebilirim. Çünkü onlar mutlu olmayı herkesten fazla hak ediyorlar.

En büyük teşekkürü ve saygılarımı ise bu dünyadan göç eden biricik annem Saime KARADUMAN’a sunuyorum. Bu çalışmayı o hayattayken yazmayı ve başarıya ulaştığımı görmesini her şeyden ve her mevkiden daha çok isterdim. Eğer bu tezin bir ithaf değeri varsa, hayatta en sevdiğim ve her zaman en çok seveceğim insan, ekmek kadar temiz, su gibi aydın annem Saime KARADUMAN’a ithaf ediyorum.

Kaan KARADUMAN

Kastamonu, Ağustos, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
TABLolar DİZİNİ	x
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1. TOPLUMSAL HAREKETLER TEORİSİ	4
1.1. Kitle Hareketleri ve Kitle İnsanı: Naturmensch	4
1.2. Toplumsal Hareketler Teorileri	13
1.2.1. Klasik-Kolektif Davranış Teorisi.....	15
1.2.2. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi	16
1.2.3. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi.....	20
1.2.4. Rasyonel Tercih Teorisi	24
1.2.5. Politik Süreçler Teorisi	25
1.3. Toplumsal Hareketler ve Demokrasi.....	26
1.4. Ulusötesi Aktivistler ve Toplumsal Hareketlerin Geleceği.....	29
2. İDEOLOJİ TEORİSİ	34
2.1. İdeoloji Kavramı.....	34
2.2. İdeoloji Teorisinin Tarihsel Evrimi	38
2.3. Hegemonya ve İdeoloji: Antonio Gramsci.....	46
2.4. Devletin İdeolojik Aygıtı Olarak İdeoloji: Louis Althusser.....	50
2.5. İdeolojinin Sonu Tezi: Büyük Anlatıların Sonu.....	55
2.6. Neoliberalizmin Hegemonyası: Zygmunt Bauman ve Pierre Bourdieu.....	62

2.7. Modern Dinler Olarak İdeolojiler: Yuval Noah Harari.....	65
3. BÖLÜM: KATI VE YUMUŞAK İDEOLOJİK HAREKETLER.....	68
3.1. Katı İdeolojik Hareketler: Büyük Anlatılara Dayanan İdeolojik Hareketler.....	68
3.1.1. Nazi Hareketi ve Hitler	68
3.1.2. Bolşevik Hareketi ve Büyük Terör Dönemi: Josef Stalin.....	79
3.1.3. İtalyan Faşist Hareketi: Mussolini	86
3.1.4. Dini Fundamentalizm ve Radikal Dini Fundamentalist Hareket Olarak El-Kaide	92
3.2. Yumuşak İdeolojik Hareketler: Hak Arayışına ve Çıkara Dayanan Hareketler.....	100
3.2.1. Feminist Teori ve Kadın Hareketleri.....	100
3.2.1. “Şiddetsiz Eylem” Olarak Ekoloji Hareketleri	108
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA	131
ÖZGEÇMİŞ.....	147

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1.Kitle ve kitle hareketlerinin karakteristik özellikleri	13
Şekil 1.2. Kaynak tipolojileri	18
Şekil 1.3. Toplumsal hareketlerin kaynaklara ulaşma metotları	19
Şekil 1.4. Toplumsal hareketlerin üç temel bileşeni	26
Şekil 1.5. Uluslararası nitelik kazanma.....	31
Şekil 1.6. Demokrasinin düşüşü.....	32
Şekil 1.7. Uzmanlaşma.....	32
Şekil 1.8. Zafer.....	33
Şekil 2.1. İşlevlerine göre ideolojiler	47
Şekil 2.2. Althusser'in ideoloji ile ilgili üç temel tezi	52
Şekil 2.3. Sosyal değişimi meydana getiren fonksiyonlar	57
Şekil 3.2. Hitler'e göre dünyadaki insan ırklarının sınıflandırılması	70

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Toplumsal hareketler teorilerinin dönemsel olarak ayrımı.....	14
Tablo 2.1. Çeşitli ideoloji tanımları	35
Tablo2.2. Egemen toplumsal grubun veya sınıfın iktidarını meşrulaştırma stratejileri.....	37
Tablo 2.3. Hümanist dinler -insanlığa tapınan dinler-	67
Tablo 3.5. Savaş Demetleri'nin (Fascio di Combattimento) üye ve grup sayısı.....	87
Tablo 3.6. Dini fundamentalizm ve muhafazakarlık arasındaki farklar.....	94

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1.1. Festival gibi devrim: Sorbonne avlusunda bir piyano dinletisi. Mayıs, 1968.....	21
Fotoğraf 3.1. Nazi propaganda kartında savaşın suçlusu olarak gösterilen bir Yahudi figürü "savaştaki suçlu".....	69
Fotoğraf 3.2. Kristal Gece olayları sırasında saldırıya uğramış Yahudilere ait bir iş yeri.....	75
Fotoğraf 3.3. Kristal Gece sonrası Baden kasabasında tutuklanan Yahudiler halkın önünde yürütülerek teşhir ediliyor ve toplama kampına götürülüyorlar.....	76
Fotoğraf 3.4. Judenstern takan bir Yahudi, 1941 Berlin sonbaharı	77
Fotoğraf 3.5. Nazi işgali sonrası Paris'te Judenstern ile alışveriş yapan insanlar, 8 Haziran 1942	77
Fotoğraf 3.6. Öldürülen insanlardan kalanlar	78
Fotoğraf 3.7. Gaz odalarında öldürülen insanların cesetlerinin yakıldığı krematoryumlar, 14 Nisan 1945.....	78
Fotoğraf 3.8. Almanların yayımladığı bir katliam fotoğrafı. Üst üste konularak gömülen Polonyalılar, 1943	86
Fotoğraf 3.9. Blackshirts ve Mussolini, Roma yürüşüyü 1922.....	88
Fotoğraf 3.10. Ulusal faşist partiye direndiği için öldürülüp direğe asılan genç bir kadın, 1944 Roma	89
Fotoğraf 3.11. Marano'da öğrenciler, 1930. Arkada görünen duvarda "Duce" lider olarak gösterilen Mussolini grafiti görünüyor	90
Fotoğraf 3.12. Ölüsü baş aşağı asılarak sergilenen Mussolini. Milano, 29 Nisan 1945.....	91
Fotoğraf 3.13. Saldırı sonrası yanan ve bir kısmı yıkılan Pentagon Binası	99
Fotoğraf 3.14. İkiz Kule saldırıları.....	100
Fotoğraf 3.15. Kadına oy hakkı için yürüyen ev kadınları, 3 Mart 1913 Washington, D.C.	107
Fotoğraf 3.16. Greenpeace'in eyleminden bir fotoğraf. Eylemciler, Antartika'daki Greenwich Adası yakınlarında avlanan Ukraynalı bir balıkçısı gemisi üzerine "Antartika'yı Korumak" başlıklı bir pankart asıyorlar.	112

Figure 3.17. Greta'nın 2018 yılında başlattığı grev 2019 yılında büyük kitleleri harekete geçirdi	113
---	-----

GİRİŞ

Toplumsal hareketler teorisi genel anlamda çeşitli dönemlerde farklı bakış açılarıyla incelenmiştir. Örneğin, klasik dönem toplumsal hareketler teorisi, toplumsal hareketleri “kitle”, “kalabalık” ve “yığın”dan oluşan yıkıcı “kitle hareketleri” olarak nitelendirirken; 1960’lı yıllardan sonraki çalışmalar bu hareketleri “toplumsal hareketler” veya “sosyal hareketler” olarak nitelendirmektedirler. Klasik dönem teorisyenlerinden önde gelen isimler Gustave Le Bon ve Ortega’dır. Öncelikle Le Bon’un, toplumsal hareketler teorisi üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar alandaki ilk bilimsel nitelikte sayılabilecek çalışmalardır. Tarihi zamana ve mekana bağlı olarak değerlendirmek gerekirse ilk teorisyenlerin kitle hareketlerini pejoratif bir anlamda tanımlamaları oldukça normal görünmektedir. Çünkü bu dönem, elit siyasal yönetimin yerini kitlelere bıraktığı dönemdir. Diğer bir deyişle, elitizm yerini kitle toplumuna devretmek üzeredir. Teorisyenlerin de elitlerden oluştuğu düşünüldüğünde hiç alışık olmadıkları bir siyasal düzlem ve hatta yönetime talip olan düşük profilli insanların varlığı onları bu tanımlamalara yöneltmiştir.

1960 sonrası gerçekleştirilen çalışmalar ise daha çok Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ortaklığında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar, kitleleri yıkıcı kalabalıklar olarak görmekten ziyade, bilinçli bir şekilde hareket eden rasyonel topluluklar olarak tanımlamışlardır. Böyle bir tanım da zaman gereği doğaldır. Çünkü tanımı gerçekleştiren bakış açısı kitle toplumunun kendisidir. Toplumsal hareketler teorisi üzerine birçok paradigma kaleme alınmıştır. Çalışmamızda bu paradigmalardan en çok öne çıkanlar ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

İdeoloji teorisi ise çalışmamızın bir diğer konusudur. İdeoloji teorisi çıkış itibarıyla modernizmin icat ettiği “akıl”dan beslenerek doğmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünde de bahsedeceğimiz üzere ilk ideoloji çalışmaları “doğru fikir”leri bulma ve “yanlış fikirleri” eleme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kavram zaman içerisinde pejoratif bir biçim almış ve günümüze değin inancın sembolü olmuştur.

İdeolojik toplumsal hareketler ise toplumsal hareketler teorisinde belirli bir sınıflandırmayı yansıtan bir türdür. Günümüze değin toplumsal hareketler üzerine kesin çizgilerle sınıflandırmalar yapılmaktan ziyade toplumsal hareketlere katılan bireylerin sosyo-psikolojik durumları, örgütleniş biçimleri ve gelişim tarihçeleri incelenmiştir. Genel olarak toplumsal hareketler; barış hareketleri, işçi hareketleri, kadın hareketleri, milliyetçi hareketler ve benzerleri tarzında çeşitli isimlerle nitelendirilmiş ancak bu hareketlere yönelik sınıflandırmalar kaleme alınmamıştır.

Çalışmamızın temel amacı ideolojik toplumsal hareketleri tanımlamak ve ideolojiler çerçevesinde eylem gösteren bu hareketleri sınıflandırmaktır. Bu bağlamda ideolojik toplumsal hareketler, katı ve yumuşak ideolojik hareketler olmak üzere iki ayrı temel sınıflandırmada ele alınmıştır. Birinci tipe uygun olan hareketler, büyük anlatılara dayanan ve yıkıcı hareketler iken; ikinci tipe uygun olan hareketler ise hak arayışına, çıkara ve en önemlisi şiddetsiz eyleme dayanan ideolojik hareketlerdir.

Çalışma, ideolojik toplumsal hareketler üzerine odaklanmaktadır. Toplumsal hareketler üzerine gerçekleştirilen son dönemlerdeki çalışmalar genel itibariyle toplumsal hareketlerin sosyal medya ile ilişkileri, yeni toplumsal hareketler teorisi ve yeni bir girişim olarak uluslararası toplumsal hareketler üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu çerçevede çalışma, belirli bir ideoloji bağlamında hareket eden toplulukları etkileri ve yapıları bakımından incelemeyi ve sınıflandırmayı hedeflemektedir.

Çalışma, toplumsal hareketlerin modern anlamda incelenmeye başlandığı on dokuzuncu yüzyıl ve yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan süre ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak ilgili kaynaklar gerek literatüre yer verilen üniversite kütüphaneleri gibi alanlarda gerekse de sanal ortamda taranmıştır. Çalışmada herhangi bir araştırma grubu kullanılmamış, tarihsel süreçte meydana gelen ideolojik toplumsal hareketler analiz edilerek bir araştırma alanı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Genel olarak çalışmamızın birinci bölümünde toplumsal hareketler teorisi incelenmiştir. Bu bölüm bize toplumsal hareketler teorisinin tarihsel anlayışının

değişimini ve toplumsal hareketler üzerine gerçekleştirilen farklı yaklaşımları sunmaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise ideoloji teorisi incelenmiştir. İdeolojinin ilk kullanımından günümüz neoliberal düzene kadar gelen süreç ideoloji üzerine çalışan teorisyenlerin yaklaşımlarıyla aktarılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise ideolojik toplumsal hareketler üzerine katı ve yumuşak olmak üzere bir sınıflandırma yapılmış ve hareketlerin yapısı incelenmiştir. Çalışmamızın sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve ideolojik toplumsal hareketleri sınıflandırmaya yarayan ölçütlere yer verilmiştir.

1. TOPLUMSAL HAREKETLER TEORİSİ

Çalışmamızın bu bölümünde tarihsel bir bakış açısıyla ilk önce klasik toplumsal hareketler teorisyenlerinin gerçekleştirdiği kitle ve kitle hareketleri üzerine tanımlamalar ve incelemeler sunulmuş, devamında 1960 sonrası toplumsal hareketler teorilerinin yaklaşımlarına yer verilmiş, demokrasi ile toplumsal hareketlerin ilişkisi incelenerek toplumsal hareketlerin geleceği tartışılmıştır.

1.1. Kitle Hareketleri ve Kitle İnsanı: Naturmensch

Kitle, bir araya gelmiş insanlar topluluğunu ifade etmektedir. Bu topluluk; milletleri, meslekleri, cinsiyetleri, ırkları, dinsel birliktelikleri kapsayabileceği (Le Bon, 2012: 15) gibi herhangi bir ortak çıkara dayanan başka bir fikirsel oluşumu da kapsayabilmektedir.

Ortaya çıkan bir kitle hareketi, öncelikle bir amaç etrafında toplanmış olması gerekmektedir. Ortak bir amacı bulunmadan bir araya toplanmış insanlar, politik veya psikolojik bir kitle olarak tanımlanamazlar (Le Bon, 2012: 16). Bu nedenle insanları bir araya getiren ortak bir amaca ve bu amacı başarıya ulaştırmak ve etrafında daha çok insan toplamak için propagandaya ihtiyaç duyulmaktadır. Kitle hareketleri üzerinde sistemli bir şekilde çalışan ilk düşünür Gustave Le Bon'dur. 1895 yılında yayımladığı “Kitleler Psikolojisi” bu alanda temel oluşturan ilk eser olarak görülmektedir. Le Bon bu eserinde kitleleri, düşünmeye ve muhakeme etmeye kabiliyeti bulunmayan insan toplulukları olarak tanımlamaktadır (Le Bon, 2012: 10).

Ona göre kitleler, yalnızca yıkıcı bir rol üstlenmektedirler. Bu tanımlama doğrulukları barındırabileceği gibi hataları da barındırmaktadır. Nitekim yıkıcı olan tahripkar kitleler bulunurken, yıkıcı olmayan kitleler de bulunmaktadır. Ayrıca Canetti'nin de belirttiği üzere kitlelerin yıkıcılığı bir uygarlıktan diğer uygarlığa göre değişim göstermektedir (Canetti, 2006: 20). Le Bon'a (2012) göre kitlelerin iktidarı her zaman bir karmaşayı ve düzensizliği de beraberinde getirilmektedir. Çünkü kitlelerin kültür ve bilgi seviyeleri yeterli düzeyde değildir. Bu nedenle de yönetmeye kabiliyetli değildirler (Le Bon, 2012: 11).

Le Bon'a göre kitle ortaya çıktığı anda, düşünce dünyası yok olmakta ve ilkelik üst düzeye çıkmaktadır. Bu dönemde insana ait fikirsel faaliyetler yok olarak, hayvanlığa ait olan ve iç güdülere dayanan ilkelik mekanizması işlemeye başlamaktadır. Çünkü kitleleri fikirler değil ancak ruhlarına işleyen tesirler yönlendirebilmektedir. Bu tesirler ise doğal olarak propagandalardır (Le Bon, 2012: 15). Le Bon'a göre kitleler, zekayı değil vasat şeyleri bir araya toplamaktadırlar. Bu durumu ise Voltaire'e atıfta bulunarak şöyle ifade eder:

“Çoğu defa tekrar olunduğu gibi bir toplum Voltaire'den daha fazla zeka sahibi değildir. Eğer bir toplumdan kastedilen kitleler ise, hiç şüphesiz Voltaire herkesten daha kafalıdır (Le Bon, 2012: 20)”.

Kitleler üzerine çalışan bir diğer düşün insanı ise Ortega y Gasset'dir. Ortega, kitleleri, özel nitelik kazanamamış vasat insanların toplamı olarak tanımlamaktadır. Kendini herkes gibi hisseden, yine de bundan rahatsızlık hissetmeyen, kendini başkaları ile aynı hissetmekten zevk alan her kişi bir kitledir (Gasset, 2010: 38).

Ona göre kitleler, kendi yaşamlarını yönetemezler ve yönetmemelidirler. Kitlenin iktidarı bir halkın, ulusun ve kültürün başına gelebilecek en ağır bunalımdır. Bu durum ise kümelenme olgusuyla, diğer bir ifadeyle, tıklım tıklım doluluk kavramı ile açıklanabilmektedir. Ortega bu yaklaşımıyla, kentlerin, sokakların, tiyatroların vb.nin tıklım tıklım insanlarla dolu olduğunu, diğer bir ifadeyle, nüfusun arttığını, kalabalıkların tarih sayfasında ön plana geçtiğini vurgulamaktadır (Gasset, 2010: 39). Ona göre kalabalık birden bire görünürlük kazanmış ve toplum içerisinde iyi noktalara gelmiştir. Daha önceleri tarih sahnesinin en dibinde yer alan bu kalabalıklar, artık rolü kapmış ve baş oyuncu olmuştur. Ortega'nın deyimi ile “baş kişiler yok artık: yalnız koro var” (Gasset, 2010: 39).

Ortega (2010)'ya göre kitle insanı daha önceleri kadere karşı boynu bükük bir durumdadır. Ancak kalabalıkların sahneye çıkışıyla beraber, eskiden şükran duyulan şeyler vazgeçilemez haklara dönüşmüştür. Artık vasat insanın önünde hiçbir engel bulunmamakta, bütün toplumsal kastlar sona ermekte ve vasat insan yasalar önünde diğerleriyle eşit duruma gelmektedir. Ortega'ya göre bu yeni dünya sistemini doğuran üç temel ilke bulunmaktadır. Bunlar: liberal demokrasi, bilimsel deneycilik ve

endüstrinin gelişimidir. Daha sonra bu üç ilkenin son ikisini ise teknik başlığı adı altında birleştirmiştir. Ona göre on dokuzuncu yüzyıl bu ilkeleri icat etmemiş, onları temellendirmiştir. Nitekim bu ilkeler on yedinci ve on sekizinci yüzyılın icadındırlar (Gasset, 2010: 58).

Ortega y Gasset seçkinler sınıfı ile kitle insanı arasında bir ayrıma gitmektedir. Seçkinleri kendisinden çok şey beklenerek, güçlükleri sırtlayanlar olarak tanımlarken; kitle insanını ise kendisinden hiçbir özel şey beklenmeyen, “ipini koparan şamandıra misali sallananlar” olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu ayrım, sınıfların ayrımı değil, insan türlerinin ayrımıdır (Gasset, 2010: 39). Ortega’ya göre kitleler, iktidara ulaşarak daha önceleri seçkinler için icat edilmiş şeylerin keyfini sürmektedirler. Örneğin, kitleler, seçkin sınıflar için düzenlenmiş olan hukuksal ve toplumsal teknikleri de kullanmaktadırlar (Gasset, 2010: 42).

Ortega’ya göre kitle insanı, aptaldır ve kendini kusursuz hissetmektedir (Gasset, 2010: 65). Kitle insanı, uygarlıkla bağlantısı olmayan, arabalara ilgi duyan ilkel “Naturmensch¹” bir insandır (Gasset, 2010: 70). Ona göre kitle, kendi başına eylem ve etkinlik gösteremeyen, harekete geçince ancak linç edebilen, aşırı, tahrip edici ve yıkıcı bir yapıdır (Gasset, 2010: 87).

Ortega sendikacılık ve faşizme yönelik olarak kitle insanının devleti sevdiğini ve ona hayran olduğunu düşünmektedir. Çünkü kitle insanı, devletin onu koruduğunu bilmekte ve yaşamını güvence altında hissetmektedir. Bu nedenle de “devlet benim” demektedir (Gasset, 2010: 90). Buradan da anlaşılacağı üzere Ortega, genel anlamda kitleden kasıt olarak faşizmi ve sendikacılığı hedef almaktadır. Ortega, kitle insanının hakimiyeti ile Avrupa’nın ahlaktan yoksun kaldığını öne sürmektedir. Ona göre kitle insanı, geçmiş ahlakı küçümserken, yüzünü yeni bir ahlak anlayışına çevirmiştir. Fakat kitle insanı, düpedüz ahlak yoksunudur (Gasset, 2010: 125).

Büyüme arzusu bir kitle için ilk ve en önemli arzudur. Kitle ulaşabileceği herkesi içine almak ister (Canetti, 2006: 17). Bütün kitle hareketleri, ilk üyelerini aynı tip insanlardan seçer ve aynı düşüncede bulunan insanlarla iletişim kurarlar (Hoffer, 2017:

¹ Doğa adamı. Ortega bu isimlendirmeyi pejoratif bir anlamda “ilkel” anlamında kullanmaktadır.

8). Kitlenin gelişimiyle birlikte, farklı düşüncedeki insanların ikna edilme süreci aktif olur. Böylece bünyesine kattığı farklı kişilikleri zaman içerisinde eriterek şahsiyetlerini silmekte ve herkesi tek bir hisse ve ortak fikre yöneltmektedir. Le Bon, kitle içerisindeki bu heterojenlikten homojenliğe geçiş aşamasına “kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu” adını vermektedir (Le Bon, 2012: 16).

Le Bon’un bahsettiği “kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu”, Canetti’de “deşarj” kavramı olarak geçmektedir. Canetti’ye göre bir kitle içerisinde gerçekleşen en önemli hadisedeşarjdır. Deşarj anı, kitlede yer alan bireylerin, kendi kimlik ve kişiliklerinden tamamen sıyrılarak, kitlenin ortak kimliğine geçtiği ve herkesin farklılıklarını yitirdiği andır. Deşarjını tamamlamış bir kitlede artık herkes eşit seviyededir (Canetti, 2006: 18). Hiçbir kitle, homojen duruma geçmeden istikrarlı bir şekilde yoluna devam edemez. Bir kitle hareketinin yaşamını daha uzun yıllara yayması, içerisindeki ortak inancın kuvvetine ve içerisinde yer alan bireylerin aynılığına dayanmaktadır.

Kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu veyadeşarj anı sayesinde kitle içerisinde yer alan her sınıf, kast ve sosyal statüden insanlar artık birbirleri ile eşit konuma getirilerek homojenlik sağlanmaktadır. Kitlenin eşitliği ise yalnızca bireyler arasındadır. Bu nedenle lider, kimseyle eşit konumda yer almamakta fakat geleneksel bir ailedeki baba gibi kitle içerisindeki herkesi eşit düzeyde sevmektedir (Freud, 1975: 81). Freud’a (1975) göre bütün bireyler, eşit olmayı istedikleri gibi bir önder tarafından yönetilmeyi de istemektedirler. İnsan sürüsüne önderlik eden kişi liderken, sürü ise kitle hareketinin içerisinde yer alan bireylerdir (Freud, 1975: 76). Bu anlamda sürü, kitlelerin en eski ve en kısıtlı biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Canetti, 2006: 99).

Le Bon’a göre homojen yapıya sahip bir kitlede herkes akıl yönünden eşittir. Cahil bir insan ile bir bilim insanı, kitle içerisinde gerçekleşen olayları objektif olarak değerlendirme bakımından aynı kabiliyet seviyesine inerler. Artık çok yüksek bir zekaya sahip olmanın hiçbir önemi kalmamıştır (Le Bon, 2012: 31). Diğer bir deyişle kitlede bir bilim adamı ile bir ahmak eşittir ve duyguları her zaman aşırıdır (Le Bon, 2012: 25).

İnsanlarda kitleye katılma isteği birçok farklılıklardan oluşmaktadır. Canetti'ye göre ilk ve temel sebep, insanlardaki dokunulma korkusu ve yoğunluğa duyulan ihtiyaçtır. Ona göre insanı bilinmeyen dokunuşundan daha çok korkutan bir şey yoktur. İnsan kendine dokunanı görmek ve tanımlamak ister. İnsanların çevrelerine karşı yarattıkları mesafelerin asıl sebebi bu korkudur. Bu yüzden insanlar, kendilerini betonlarla örülü evlere hapsetmektedirler. Kişi, bu dokunulma korkusundan ancak kitle içerisinde kurtulmaktadır. Kitle içerisine giren birey, kitlenin yoğunluğu ile sırt sırta vermekte ve herkes birbirine yaslanmaktadır. Bu nedenle kitlenin yoğunluk ve sıkışıklık seviyesi mümkün olduğunca yüksek seviyeye çıkmaktadır. Kitle içerisinde kendini iten, ona yaslanan her kimse, o da tıpkı kendisi gibi –homojen- biridir. Bir anda artık her şey tek bedende toplanmıştır. Diğer bir deyişle kitle, tek bir insana dönüşür (Canetti, 2006: 16). Kitle insanı, kitlenin içerisinde kendini yenilmez ve sınırsız otorite sahibi olarak görmektedir (Freud, 1975: 21).

Hoffer (2017) kitle insanını kesin inançlı kişi olarak tanımlamaktadır. Kesin inançlı insan, hayatını kutsal saydığı bir amaç doğrultusunda feda etmeye hazır olan kişidir (Hoffer, 2017: 7). Bu bağlamda Hoffer'ın, kitle insanı için “inancı” temel varsaydığını söyleyebiliriz. Ayrıca ona göre kitleye katılan insanların hemen hemen hepsi hayal kırıklığına uğramış insanlardır. Hayal kırıklığına uğramış insanlar bir yere ait olma ihtiyacı hissederler (Hoffer, 2017: 8). Bu insanlar, kimi zaman eskinin zenginleri yeninin fakirleri olabileceği gibi; hayattaki umudunu kaybeden, bütün imkanlarını yitiren kişiler de olabilmektedirler. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Bütün imkanlarını yitiren kişilerden kasıt, sokakta yaşayan evsizler değildir. Çünkü Hoffer'a göre bu kişiler, günlük yaşamaktadırlar. Hayatları onları doyuracak günlük yemekleri ve kalabilecek yerleri aramakla geçtiğinden bir kitle hareketine katılma fırsatı bulamazlar. Bütün imkanlarını kaybeden insanlar, toplumsal yaşamdan tat almış, eskiden kayda değer bir hayatı olan ancak zamanla bunları yitirerek mevcut düzenden memnun olmayan kişilerdir (Hoffer, 2017: 28).

Hoffer'a göre her insan başarısını ve başarısızlığını çevresine bağlamaktadır. Bu sebeple dünya düzeninin iyi olduğunu düşünen insanlar bu sistemi koruma amacı güderken, hayal kırıklığına uğramış ve sistemden memnun olmayan insanlar da var olan düzeni değiştirme amacı gütmektedirler. Her kitle hareketi, aynı zamanda bir

umudun doğuşu olarak konumlandığı için ilk üyelerini hayal kırıklığına uğramış insanlardan seçmektedir (Hoffer, 2017: 12).

Hoffer'a göre bir kitle hareketinin en büyük çekiciliği, kitle insanına sonsuz bir umut aşılmasıdır. Ona göre kitle insanı umut ve inanç ile beslenmektedir. Özellikle gelişme düşüncesi ile dolu olan bir toplum, kitle olmaya daha hazır bir konumdadır (Hoffer, 2017: 18). İşsizliğin ve yoksulluğun oluşturduğu karamsarlık dünyasının yeni bir kitle hareketinin aşıldığı umuttan beslenmesi kaçınılmazdır. Nitekim Hoffer'ın da dediği gibi işsiz kalan insanların; kendilerine maddi yardım yapanlar yerine, onlara umut aşılayanların peşine takılmaları daha olasıdır (Hoffer, 2017: 19).

Hoffer'a göre bir kitle hareketinin en büyük özelliği geleceğe dair umut sunmasıdır. Bu nedenle bir meslek kuruluşu ile bir kitle hareketi arasında net bir farklılık vardır. Çünkü meslek kuruluşları, kişisel bir çıkar ve gelişim sunarken; kitle hareketleri, kişinin beğenmediği benliği ve hoşnut olmadığı düzenden kurtulmayı vaat etmektedir. Yeni bir kitle hareketi aynı zamanda insanlar için yeni bir hayat demektir. Kişi bu hareket içerisinde; kişiliğinde yer almayan ancak toplumsal statü olarak ihtiyaç duyulan güven, umut, amaç ve değer gibi niteliklere kavuşmaktadır. Diğer bir deyişle eskinin canı katili bile bir kitle hareketi içerisinde kahraman olabilmektedir. Nitekim artık o, kitle içindeki insan olarak tanınmakta ve kitle uğruna gerçekleştirdiği eylemlerle bilinmektedir. Kişinin içsel huzursuzluğu ne denli artarsa kitleye vereceği hizmet de o derece büyümektedir. Bu nedenle kitlenin içerisinde kahraman konumuna yükselmesi, ona kirli geçmişinden kurtulma imkanı vermektedir (Hoffer, 2017: 16-17).

Hoffer, kitleye katılamayacak olan çeşitli insan tiplerini de kaleme almıştır. Bu tiplerden birisi, topluma uyamayanlardır. Bu kişiler; hayatta yerini bulamamış ancak hala bulma umudu taşıyan gençler, askerlikten yeni gelenler, iş bulamamış öğrenciler, yeni göçmenler vb.dir. Bu kişiler, huzursuz bir durumdadır ancak hala düzene karşı bir umut beslemektedirler. Çünkü henüz tamamiyle ellerinden kayıp giden bir hayat bulunmamaktadır (Hoffer, 2017: 40).

Hoffer’a göre kitleye katılmayacak bir diğer tiplene ise yaşamlarından ve sahip olduklarından memnun olanlardır. Bu kişiler, hayata dair başarmak istediklerini başarmış veyahut genel anlamda durumundan memnun olan kişilerdir. Bu nedenle sistemi olduğu gibi koruma içgüdüsü taşımaktadırlar (Hoffer, 2017: 12).

Kabile gibi sıkı örgütlenmiş ve birbirlerine bağlanmış insan topluluklarının oluşturduğu ailelerin ve aşiretlerin de bir kitle hareketine katılması mümkün değildir. Bu insanlar, birleşmiş yoksullar olarak tanımlanmaktadırlar. Kapalı bir grubun üyesi olan kişinin kitle hareketine katılması için grup tarafından dışlanması, aşağılanması ve sefaletle mahkum edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda anlaşılmaktadır ki bir kitle hareketinin geniş anlamda örgütlenebilmesi için mevcut bağları yıkmaları gerekmektedir. Bu bağlardan en somutu ise ailedir (Hoffer, 2017: 31). Gelişme sürecinde olan bir kitle hareketinin, aileye ilişkin olan tutumu oldukça dikkat çekicidir. Örneğin Hristiyanlığın yayılma aşamasında aileye karşı takındığı tutum, günümüze değin hiçbir kitle hareketinde görülmemiştir. Hoffer örnek olarak İsa peygamberin şu vaazlarını sunmuştur (Hoffer, 2017: 32):

“Çünkü ben oğul ile babasının ve kız ile anasının ve gelin ile kaynanasının arasına ayrılık koymaya geldim ve bir erkeğin düşmanları kendi ev halkı olacaktır. Babayı ve anayı benden çok seven bana layık değildir; oğlunu veya kızını benden çok seven bana layık değildir”.

“Annesi ve kardeşlerinin konuşmak için dışarıda kendisini beklediği haberi verildiği zaman İsa dedi ki: Benim anam kimdir? ve kardeşlerim kimdir? ve elini havarilerine doğru uzatıp dedi ki: İşte benim anam ve kardeşlerim”.

Le Bon’a göre kitleye dahil olan her insan, medeniyet basamaklarından birçok basamak aşağıya inmektedir. Bireysel hayatında ne denli başarılı, zeki, terbiyeli ve durgun bir kişi olsa da kitle içerisinde içgüdülerinin eseri olan bir yaratığa dönüşmektedir. Kitle insanı, kitle içerisinde bir vahşi olarak konumlanmaktadır. Bu insan kelimelerden ve tasvirlerden rahatlıkla etkilenebilir ve eylemlere sürüklenebilir. Le Bon, kitle üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarında telkin kavramı üzerinde titizlikle durmaktadır. Ona göre bir kitlenin gideceği yolu telkinler belirlemektedir. Telkin, kitle insanının pusulası olarak konumlanmaktadır (Le Bon, 2012: 22). Bu nedenle kitleler

inisiyatiften yoksundurlar (Freud, 1975: 69). Diğer bir deyişle propaganda, kitle insanı için ekmek, su ve zihnini uyuşturucu bir madde olarak konumlanmaktadır. Nitekim “Cesur Yeni Dünya” yazarı Huxley de gelecekte –kitap yayımlandığında yıl 1932 idi- diktatörlerin, insanları kısmen uyuşturucu ilaçlar ve kısmen de propaganda ile uyutacağını ileri sürmekteydi (Huxley, 2019).

Le Bon telkinlerde kullanılan kelimelerin önemi üzerinde de durmaktadır. Çünkü kelimeler çağdan çağa, toplumdan topluma değişen anlamlar taşımaktadırlar. Kitlelere hitap etmek ve onlara yol göstermek için kullanılan bu kelimelerin, zamanında taşımış oldukları anlamları değil, kitleler için ne anlam ifade ettiğini bilmek zorundayız (Le Bon, 2012: 83).

Le Bon’da yer alan telkin kavramı, Freud’un çalışmalarında yerini libido kavramına bırakmaktadır. Freud, telkin kavramı yerine libido kavramını koyarak, kitlelerin sevgi temelinde bir araya geldiğini varsaymaktadır. Ona göre kitleleri ayakta tutan şey tüm dünyayı ayakta tutan sevgidir. Böyle bir birlikteliği ancak eros sağlayabilir. Bu bağlamda kitleyi kitle yapan öge, kitle içerisindeki libido bağlanımlarıdır (Freud, 1975: 37).

Bir kitle hareketi, kısa sürede sonuç verebilecek bir umudun propagandasını yapmaktadır. Hareketin amacı üyelerini kışkırtmak ve yoğun bir şekilde örgütlemektir. Kitle hareketi başarıya ulaştığında ise hareketin son bulmaması adına üyelerdeki sabırsızlığı uyandırmak için uzak hayaller inşa edilmektedir. Nitekim Hristiyanlığın erken dönemlerinde, hemen kıyametin kopacağı ve Tanrı’nın yönettiği bir ülkede yaşanılacağı propagandası yapılmıştır (Hoffer, 2017: 27-28).

Hoffer’a göre kitle hareketleri, bir Tanrı’ya inanmaksızın da doğabilir fakat karşısında bir düşman olmadan ayakta duramaz (Hoffer, 2017: 70). Kitle, gücünü direkt olarak nefretten almaktadır. Çünkü nefret, bir insanı akıllıca davranmaktan alıkoymak ve tamamen duygulara yönelik bir vakadır. George Orwell’in kaleme aldığı ve bir distopya örneği olan “1984” romanı da düşman üzerinde önemle durmaktadır. Eserdeki şu paragraf bir örnek olarak sunulabilir.

“En sıradan parti üyesinin bile işinin ehli, çalışkan ve belirli sınırlar içinde de olsa zeki olması beklenir, ama korku, nefret, yaltaklanma, zafer düşkünlüğü gibi ruh halleri bulunan saf ve cahil bir bağınaz olması da gerekir. Başka bir deyişle, zihinsel yapısının savaş haline uygun olması gereklidir. İlle de gerçekten savaşıyor olması gerekmez; belirleyici bir zafer mümkün olmadığından, savaşın nasıl gittiği de önemli değildir. Gerekli olan tek şey, bir savaş halinin olmasıdır. (...) Savaş isterisi ve düşmandan nefretin en güçlü olduğu yer iç partidir (Orwell, 2019: 208-209)”.

Düşman her daim karşıda hazır ve sürekli olarak çalışır vaziyettedir. Düşman hiçbir zaman geri kalmaz ve her zaman çok güçlüdür. Bu nedenle sürekli çalışmalı ve düşmandan geri kalınmamalıdır. Düşman, kitleler için önemli bir faktör olduğu gibi inanç faktörü de oldukça önem taşımaktadır. Bu inanç faktörü, kimi zaman bir ideal, amaç, ulusun kurtuluşu, başarılması gereken bir mefkure iken; kimi zaman ise din kaynaklı bir savaşımdır. Nitekim dini hareketler de kitle hareketini temsil etmektedirler. Bu nedenle Tanrı, inanç ve din olguları kitlelerle etkileşimi yüksek olan olgulardır.

Baudrillard’a (2019) göre kitleler hiçbir zaman Tanrı düşüncesini benimsememiş, bu düşünce yerine Tanrı imgesini kullanmışlardır. Nitekim Tanrı düşüncesi hiçbir zaman için resmi bir din kurumu olan Kilise –Hristiyanlık bağlamında- dışına çıkamamıştır. Bu nedenle Tanrı’dan kitle hareketlerine şehitlik makamı, efsanevi masallar, kıyamet günü ve törenlerden başka hiçbir şey kalmamıştır. Kitleler, dini bir büyücü gibi gösterişli bir şekilde kullanarak sömürmüşlerdir. Ona göre kitleler, putperest doğmuşlar ve putperest kalacaklardır (Baudrillard, 2019: 14-15). Baudrillard, burada put olarak kitle önderleri ve kitlenin rehber olarak gördüğü geçmiş önderleri kastetmektedir.

Le Bon da kitleler psikolojisi eserinde Dostoyevski’nin romanından nihilist bir karakterin günün birinde aklın nuruyla aydınlandığını, kilisenin mihrabını süsleyen Tanrı’nın ve azizlerin resimlerini kırdığını ve mumları söndürdüğünü, daha sonra ise Tanrı ve aziz resimleri yerine Tanrı tanımaz filozofların resimlerini koyarak, mumları yeniden yaktığını belirtmektedir (Le Bon, 2012: 58). Diğer bir deyişle, dini inançların konusu değişmiş ancak duygular aynı kalmıştır. Harari’nin de değindiği üzere, 1789

yılında Fransızlar, neredeyse bir gecede kralların Tanrısal gücü mitine inanmayı bırakarak, halkın egemenliği mitine inanmaya başlamışlardır (Harari, 2016: 45).

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan sonra genel anlamda kitlenin ve kitle hareketlerinin karakteristik özelliklerini şöyle özetleyebiliriz.

Şekil 1.1.Kitle ve kitle hareketlerinin karakteristik özellikleri

1.2.Toplumsal Hareketler Teorileri

Alain Touraine’e göre (2016) toplumsal hareket, “tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlak modelleri üzerindeki hakimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın, bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketi” (Touraine, 2016: 46)’ni ifade etmektedir. Charles Tilly’e göre ise toplumsal hareket, gücü elinde tutan egemenlere karşı hak talep eden ve belirli bir siyasal pozisyonu olmayan sosyal kategorilerin gerçekleştirdikleri bir şeydir. Başka bir anlatımla, toplumsal hareketler bir sosyal sınıfın, sendikanın, etnik grubun ve benzerlerinin ortak çıkarlarını ifade etmektedirler (Tilly’den Aktaran; Çayır, 2016: 18). Toplumsal hareketler literatürü klasik dönem ve 1960 sonrası dönem olmak üzere iki ayrı paradigmaya ayrılmaktadır. Klasik paradigma yaklaşımı modernizmi temsil etmekte ve bu dönemdeki toplumsal hareketler daha çok devrimci, ekonomik kazanç üzerine odaklanmış, merkezi bir biçimde örgütlenen ve genelde tek bir sınıfın çevresinde oluşan hareketler olarak görülmektedir. Yeni paradigma ise tıpkı eski paradigma gibi toplumun bir yansımasını ifade etmektedir. Yeni paradigma daha çok post endüstriyel toplumla özdeşleştirilmektedir. Bu bağlamda post endüstriyel toplum yeni güç ilişkilerini

barındırmaktadır. Bu nedenle post endüstriyel toplum, yeni bir toplumu ifade etmektedir (Çayır, 2016: 13-14).

Toplumsal hareketlerin zaman içerisinde değişime uğraması, toplumsal değişimin bir sonucu olarak görülmektedir. Toplumsal değişme kaçınılmazdır ve genel anlamda bir plandan yoksun olarak ortaya çıkmaktadır (Akpınar, 2018: 23). Genel kanıya göre toplumsal hareketler, toplumsal dönüşümleri yansıtmaktadırlar (Yaylacı, 2018: 31). Bu bağlamda her toplumsal hareketin bir öncekinden farklılık taşıyabilmesi de kuvvetle ihtimaldir.

Toplumsal hareketler on dokuzuncu yüzyılda sistemli bir şekilde incelenmeye başlansa da bu çabanın zirveye ulaşması yirminci yüzyılın ikinci yarısına denk düşmektedir. Zaman içerisinde toplumsal hareketlere yönelik birçok teori kaleme alınmıştır. Her bir teori toplumsal hareketlerin bir başka noktasını irdelemektedir (Yaylacı, 2018: 45).

Tablo 1.1. Toplumsal hareketler teorilerinin dönemsel olarak ayrımı

TOPLUMSAL HAREKETLER TEORİLERİ	
1960 ÖNCESİ DÖNEM	1960 SONRASI DÖNEM
• Klasik Kolektif Davranış Teorisi.	• Kaynak Mobilizasyonu Teorisi, • Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi, • Rasyonel Tercih Teorisi, • Politik Süreçler Teorisi, • Ve diğer teoriler.

Bu bağlamda görülmektedir ki toplumsal hareketler teorisi, üzerinde genel kanaatlere varılmış ve araştırması tamamlanmış bir teori değildir. Toplumsal hareketler üzerine gerçekleştirilmiş her sınıflandırma, bilim insanlarının konu üzerinde farklılık yaratma ve teorinin eksik kalmış yanlarını tespit etme çabasını yansıtmaktadır. Netice itibarıyla bu başlık içerisinde toplumsal hareketlere dair kaleme alınan çeşitli teoriler incelenecektir.

1.2.1. Klasik-Kolektif Davranış Teorisi

Klasik toplumsal hareketler teorisyenleri, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen, ortak bir amaç için bir araya gelen ve protesto faaliyetini yürüten gruplara kalabalık ismini vermişlerdir. Bu kitleler dönemin elitleri tarafından korku verici (Çetinkaya, 2008: 23), aşırılığa kaçan ve yıkıcı olarak tanımlanmışlardır. Böyle tanımlamaları da oldukça olağandır. Nitekim tarih, zamana ve mekana göre yorumlanmaktadır. Bu nedenle henüz insan haklarının yirmi birinci yüzyıl seviyesine gelmediği, birçok ülkede kadınların oy bile kullanamadığı bir dönemde, klasik elitlerin yönetimine müdahale eden ve bünyesinde yasal haklar elde edememiş insan topluluğunun; yıkıcı, aşırı ve kalabalık olarak tanımlanması doğaldır. Nitekim Ortega'nın (2010) da kuvvetli gözlemciliği sayesinde belirttiği üzere gelecek insanı, kitle insanının kendisidir (Gasset, 2010). Bu nedenle günümüzde klasik teorisyenleri, zamanı dikkate almadan eleştirenler de kitle insanının kendisi olarak görülebilir. Çetinkaya'nın deyişi ile kitleler, kendi aydınlarını kendi içlerinden çıkardıktan (Çetinkaya, 2008: 17) sonra toplumsal hareketlerin kalabalık olarak tanımlanmasından genel anlamda vazgeçilerek daha çok “toplumsal hareketler”, “sosyal hareketler” gibi tanımlamalar gerçekleştirilmiştir. Kolektif davranış teorisine göre toplumsal hareketleri tetikleyen şey; irrasyonel psikolojik tepkiler, anomi, yoksunluk ve yapısal gerilim gibi durumlardır. Bu yaklaşıma göre toplumsal hareketler, topluma entegre olamayan izole bireylerin bir araya geldiği ayak takımı hareketleridir (Crossley, 2002: 11).

Klasik kolektif davranış teorisine yönelik birçok eleştiri kaleme alınmıştır. Özellikle Durkheim'in kolektif psikoloji ve anomi üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar göz önüne alındığında, kolektif davranış teorisi eleştirmenlerinin Durkheim'dan etkilendiği görülmektedir (Crossley, 2002: 11). Bu eleştirilerden birisi toplumsal hareketlerin, toplumla daha az bütünleşmiş insanlar tarafından meydana gelmediği, aksine önceden var olan ağlar tarafından oluştuğudur. Örnek olarak ise Amerika Birleşik Devletleri'ndeki siyah sivil haklar hareketinin, siyah kiliselerin çevresinde ve dışında oluşması verilmektedir (Crossley, 2002: 12).

Bir diğer eleştiri ise kolektif davranış teorisyenleri toplumsal hareketleri siyasal sürecin normal bir parçası olarak değil, anormal psikolojinin bir parçası olarak

görmektedirler (Tarrow, 2011: 22). Diğer bir deyişle klasik kolektif davranış, insanların inançlarını irrasyonel olarak görmektedir. Toplumsal hareketlerin doğası ancak insanların davranışlarının rasyonel olarak tanımlanmasıyla anlaşılabilir (Crossley, 2002: 12).

Bu eleştirinin haklılık payı olduğu gibi haksız olma durumu da mevcuttur. Nitekim inançlar, irrasyonel bir biçimde şekillendiği müddeçe inanç olarak tanımlanmaktadırlar. İnancı, inanç yapan onda bulunan irrasyonellik derecesidir. Gerek Nazi Almanyası, gerekse de kutsal kitaplar, inanç değeri irrasyonelliğe ulaştıkça kuvvetlenmişlerdir. Bu anlamda dini fundamentalist hareketler iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Arslan'ın (2019) da değindiği üzere iman kanıtlanamaz ve ruhla ilgili bir aktivitedir. Bu nedenle din ve iman akla uygun değildir ve kutsal kitaplar fizikle yarışamazlar. Çünkü dinsel kaynakların seslendiği dünya daha çok ruhla, diğer bir deyişle ahlakla ilgilidir (Arslan, 2019).

1.2.2. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi

Kaynak mobilizasyonu teorisi, 1970'lerde toplumsal hareketlerin incelenmesi üzerine yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Mueller, 1992). Bu bakış açısına göre toplumsal hareketler, politikanın başka yollardan işleyen uzantılarıdır (Buechler, 1993: 218). Kaynak mobilizasyonu teorisinin toplumsal hareketlerin incelenmesine yönelik birçok olumlu etkisi olmuştur. Örneğin, toplumsal hareketler alanının ampirik ve teorik temellerini sağlamlaştırmıştır (Pichardo, 1988: 97).

Kaynak mobilizasyonu teorisi, klasik davranış teorisinden farklı olarak toplumsal hareketlerin örgütlenme düzeyine ve başarıya ulaşma aşamalarına yönelenerek toplumsal hareketler teorisini yeniden düzenlemektedir (Jenkins, 1983: 528). Ayrıca, klasik davranış teorisinin ekonomik krizleri toplumsal hareketlerin nedenine bağlama girişimine de karşı çıkmaktadır (Cohen, 2016: 105). Kaynak mobilizasyonu teorisi ile klasik kolektif davranış teorisi arasındaki çatışma genel anlamda farklı toplumsal hareket anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Kaynak mobilizasyonu teorisi, toplumsal hareketleri kurumsallaşmış eylemlerin bir uzantısı olarak görüp hareketlere katılımın rasyonelitesini vurgularken (Klandermans, 1984: 583), klasik kolektif davranış teorisi

ise toplumsal hareketleri asgari bir örgütlenmeye sahip olan kurumsallaşmamış kolektif eylem kümesi olarak tanımlamaktadır (Jenkins, 1983: 529).

Kaynak mobilizasyonu teorisi, bir toplumsal hareketin başarıya ulaşması için belirli bir düzeyde politik ve ekonomik kaynaklara sahip olması gerektiğini öne sürmektedir (Çayır, 2016: 18). Bu bağlamda toplumsal hareket örgütü, kaynak ve personel toplayarak iktisadi bir teşekkül gibi çalışmaktadır (Mcarthy ve Zald, 1977: 1216). Ayrıca sistemde birçok toplumsal hareket örgütü bulunmasından ötürü bir “toplumsal hareket endüstrisi”nden de bahsedilebilmektedir (Çetinkaya, 2008: 24).

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımına göre, kaynakların kullanılabilirliği protesto oranının yükselmesini ve yayılımını olumlu yönde etkilemektedir. Batı Avrupa’da on dokuzuncu yüzyıldaki devlet düzeyindeki oy kullanma örgütleri, ABD’deki çevre örgütleri, Batı Avrupa’da ve ABD’de toplumsal hareketler kapsamında düzenlenen festivaller ampirik birer örnek olarak kaynak mobilizasyon teorisinin vakaları olarak incelenmektedir (Edwards ve McCarthy, 2004: 117). Ancak olumlu ampirik vakalar olabileceği gibi sürecin tam tersinin yaşandığı vakalar da mevcuttur. Bu anlamda Crossley (2002) dışlanmış ve güçsüz görünen grupların aslında sanıldığı gibi güçsüz olmadığını ve bu sebeple de elit grupların destek ve himayelerine gereksinim duymadığını belirtmektedir. Crossley bu argümanını 1940 ve 1960’lı yıllarda ABD’de meydana gelen Sivil haklar Hareketi’yle desteklemektedir. Nitekim bu hareket dalgalarında dış kaynaklar ancak hareket başarıya ulaştığı anda olaya dahil olmuşlardır (Crossley, 2002: 82). Buna ek olarak, kaynak yardımının çeşitli toplumsal hareketleri engellediği görülmüştür. Özellikle radikal gruplar beslendikleri seçkinlere bağımlı bir konuma gelerek radikallikten uzaklaşmışlardır. Çünkü hareketin destek aldığı oluşumlar hareketten zaman zaman konuşmalarının ve taleplerinin yumuşatılmasını istemişlerdir (Crossley, 2002: 83).

Teoriye göre kaynakların neler olabileceği tartışması da ayrı bir boyutu oluşturmaktadır. Teorinin ilk zamanlarında kaynakların neler olabileceğine yönelik çalışmalar ihmal edilse de yakın geçmişte kaynak formları üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Genel anlamda toplumsal hareketler beş tür kaynağa ihtiyaç duymaktadırlar:

Şekil 1.2. Kaynak tipolojileri (Edwards ve McCarthy, 2004: 117)'den faydalanılarak oluşturulmuştur

Bütün kaynakların arasında maddi kaynakların önemi daha büyüktür. Çünkü maddi kaynaklar, parasal kaynakları, hareketin ofis alanlarını, ekipmanlarını ve malzemelerini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, maddi kaynaklar, hareketin finansal ve fiziksel sermayesidir. Bir toplumsal hareket başka hangi kaynağı kullanılırsa kullanılsın belirli bir maliyet yaratmaktadır. Oluşan maliyeti giderecek tek kaynak ise maddi kaynaklardır (Edwards ve Kane, 2016).

İnsani kaynaklar geride kalan diğer kaynaklardan daha somut bir yerdedirler. Bu kaynaklar; emek, deneyim, beceri, uzmanlık ve insan kaynaklarını birleştiren liderliktir. İnsani kaynaklar daha genel olarak sosyal-örgütsel yapılardan veya kültürden ziyade kişilerin kendi iç dünyasında yer almaktadır. Bu nedenle bir toplumsal hareketin, çalışanı işe alma ve yetiştirme düzeyi, kişinin işbirliği ile doğru orantılıdır (Edwards ve Kane, 2016).

Sosyal-örgütsel kaynaklar hareketin hedeflerini aktif olarak takip eden KOBİ'lerden oluşmaktadırlar. Bu kaynaklar, toplumsal hareketin kaynaklarının rezervuarını ve her çeşit eylemini örgütlemek için kullanılan önemli araçlardan oluşmaktadır. Diğer bir kaynak türü ise kültürel kaynaklardır. Kültürel kaynaklar genel olarak, günlük

hayattaki eylemleri yönlendiren ve insana ilişkin olan; semboller, inançlar, değerler, kimlikler ve davranış normları olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ayrıca kültürel kaynaklar kategorisi, müzik, edebiyat, bloglar, web sayfaları, filmleri vb. araçları da kapsamaktadır. Çünkü bu tür kültürel ürünler yeni üyelerin harekete katılmasında ve sosyalleştirilmesinde kolaylıklar sağlamaktadırlar. Bir diğer kaynak türü ise ahlaki kaynaklardır. Ahlaki kaynaklar; meşruiyet, özgürlük ve destekten oluşmaktadır. Bu unsurlardan en çok değer göreni meşruiyettir. Çünkü meşruiyet, makro-kültürel bağlamlar ile mikro düzeyli örgütsel süreçler arasında bir bağlantı kurmaktadır. Çoğu toplumsal ahlaki yaratım ve meşrulaştırma faaliyetlerinde uzun vadeli başarıya ulaşmaktadır. 1960'ların ABD Güney Sivil Haklar Hareketi ve son yıllarda giderek uluslararasılaşan feminizm, ekolojik hareket, LGBT hakları ve hayvan hakları gibi hareketler buna örneklerdir (Edwards ve Kane, 2016).

Toplumsal hareketler ihtiyaç duyulan kaynaklara ulaşmak için ise çeşitli araçlar kullanılmaktadırlar. Bu anlamda dört farklı araç kullanılmaktadır:

Şekil 1.3. Toplumsal hareketlerin kaynaklara ulaşma metotları (Edwards & McCarthy, 2004: 118)'den faydalanılarak oluşturulmuştur

Kaynak mobilizasyonu teorisine yönelik olarak birçok eleştiri kaleme alınmıştır. Bu eleştirilerden birisi, ideolojinin, değerlerin, inancın ve adaletsizliğe karşı mücadelenin yeterince önemsenmeyişidir. Bir başka eleştiri ise, toplumsal hareketler ile çıkar grupları arasında bir ayrıma gidilememesidir. Teorinin tartışılan bir diğer noktası ise profesyonel toplumsal örgütlere yoğunlaşarak, tabandan meydana gelen toplumsal hareketleri göz ardı etmesidir (Yaylacı, 2018: 48). Ayrıca teorinin, toplumsal

hareketleri sıradanlaştırdığı düşünülmektedir. Teorinin toplumsal hareketleri olağanlaştırması, toplumsal hareketlerin sistem karşıtı yapısının zayıflamasına neden olmuştur. Ancak toplumsal hareketlerin sistem karşıtı yapısının zayıflamasının tek sebebi de bu değildir. Çetinkaya'ya (2008) göre pek çok toplumsal hareket zamanla sistem karşıtı olma özelliğini kendiliğinden yitirmiştir (Çetinkaya, 2008: 31). Jenkins'e (1983) göre kaynak mobilizasyonu teorisinin geleceği iki yönde yatmaktadır. Birincisi, temel yönetim modelinin daha çeşitli rejimlerle mücadele edebilecek biçimde genişletmek; ikincisi ise kolektif eylemin sosyal psikolojisini geliştirerek temel mobilizasyon modelini iyileştirmektir (Jenkins, 1983: 549).

1.2.3. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi

1960'lı yıllar toplumsal hareketler teorisi için bir kırılma anını yansıtmaktadırlar. Özellikle Avrupa kökenli 1968 hareketleriyle toplumsal hareketler literatürü değişime uğramıştır. Bu değişim birçok yaklaşımı ortaya çıkarmakla beraber bu yaklaşımlardan en çok ses getirenleri; ABD'de kurgulanan kaynak mobilizasyonu teorisi ile Avrupa merkezli olan yeni toplumsal hareketler teorisidir (Çayır, 2016: 13).

Yeni toplumsal hareketler, 1960'lı yılların öğrenci hareketleri, çevre hareketleri, barış hareketleri, ikinci dalga feminizmi, psikiyatri ve hayvan hakları gibi çeşitli mücadele hareketlerinden doğan bir hareket kümesini ifade etmektedir (Crossley, 2002: 149; Offe, 2016: 57; Cohen, 2016: 101). Özellikle 1960'lı yıllarda öğrenci hareketlerini doğuran sebepler; eğitim krizi, baskıcı siyasal rejimler ve Soğuk Savaş'ın yarattığı ekonomik, siyasal ve sosyal memnuniyetsizliktir (Yaylacı, 2018: 61). Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'a (2004) göre de yeni toplumsal hareketlerin kurumsallaşması 1968 yılına denk gelmektedir (Arrighi vd., 2004: 184)

Fotoğraf 1.1. Festival gibi devrim: Sorbonne avlusunda bir piyano dinletisi. Mayıs, 1968. Kaynak: <https://artsandculture.google.com/exhibit/QQOIyLBU?hl=tr>, Erişim Tarihi: 08.05.2020

Bu bağlamda yeni toplumsal hareketler, tarihsel olarak ondan önce gelen işçi sınıfı ve işçi sınıfı hareketlerine benzer kolektif eylem modellerinden kesin bir farklılaşma taşımaktadır (Della Porta ve Diani, 2006: 1). Yeni toplumsal hareketlerde, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak kimlik özgürlüğü, eşitlik ve farklılık talepleri öne çıkmakta (Çayır, 2016: 12) ve daha esnek, merkezsiz ve yoğun olarak yerelde oluşan tepkilerin kolektif hale dönüşmesinden meydana gelmektedir (Demiroğlu, 2014: 136).

Melucci'ye göre yeni toplumsal hareketler, işçi hareketlerinden farklı olarak, kendilerini kazanç arayışı ile sınırlandırmamaktadırlar. Onlar, yaygın siyaset ve toplum kavramlarına meydan okumakta ve günlük hayata dair siyasi ve idari müdahalenin genişlemesine direnmekte ve kişisel özerkliği savunmaktadırlar (Melucci'den Aktaran: Della Porta ve Diani, 2006: 9). Diğer bir deyişle, yeni toplumsal hareketler, iktidar veya devlet aygıtlarının fethine değil, sisteme karşı özerklik ya da bağımsızlık elde etme arayışları olarak görülmektedirler (Melucci, 1980: 220). Bu bağlamda toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesi karakterini kaybettiği öne sürülmektedir (Melucci, 1980: 219).

Yeni toplumsal hareketler insanı “post-fordist”, “post-marksist” veya “post-endüstriyel” olarak tanımlanmıştır (Della Porta ve Diani, 2006: 8). Bunun nedeni ise 1960'lı yıllar insanının, endüstri toplumu insanından farklılaşması ve yeni bir dönemin başlamasıdır. Bu kırılış modern ve postmodern veyahut endüstri ve post-endüstri

toplumları olarak iki biçimde tanımlanmaktadır. Touraine'nin ortaya koyduğu tarihsel tarz anlayışı bu yaklaşıma bir örnektir. Ona göre endüstriyel toplumda çatışma, maddi üretim araçlarına sahip olan burjuvazi ile üretim araçlarını ele geçirmeyi hedefleyen proleterler arasındadır. Ancak artık toplum bu aşamanın ötesine geçerek, sanayi sonrası toplum ya da programlanmış bir toplum türüne doğru evrilmektedir (Touraine, 1981: 24). Eder'e (1985) göre yeni toplumsal hareketler, modern devlet hakimiyetine karşı çıkan politik hareketler ve sosyal yaşam biçimine karşı çıkan kültürel hareketler olarak ikiye ayrılmaktadır (Eder, 1985: 873).

Yeni toplumsal hareketler teorisyenleri, 1960 sonrası toplumsal çatışmanın yorumlanması için Marksist model ve yapısal-işlevselci modelin büyük ölçüde yetersiz kaldığını savunmaktadırlar (Della Porta ve Diani, 2006: 6). Bu anlamda özellikle çağdaş Batı toplumlarının, Marx'ın önerdiği kapitalist toplum modelinden daha çok büyüme yaşadığı düşünülmekte ve tarihsel değişim araçları olarak görülen sınıflara verilen önceliği reddetmektedirler (Crossley, 2002: 11).

Crossley (2002) ise toplumların değişmekten ziyade daha çok Marx'ın özetlediği modele dönüştüğünü savunmaktadır. Ona göre, Marx'ın tanımladığı gibi proleter sınıf sakinleştirilmiş ve Marksist taraftarların devrimci bir role atfettikleri emek hareketi bunun bir parçası olarak topluma "işçi partileri" olarak entegre edilmiştir. Bu nedenle Marksizmin kırılması hiçbir şekilde tam değildir (Crossley, 2002: 151).

Yeni toplumsal hareketler teorisi, toplumsal hareketlere birçok farklı özellik ve yorum katmış olduğu gibi beraberinde birçok problemi ve eleştiriyi de getirmiştir. Öncelikle bu eleştirilerden ilki, yeni toplumsal hareketler teorisinin, eski toplumsal hareketleri küçümsediği ve onu dar bir kalıba sıkıştırdığıdır. Başka bir ifadeyle yeni toplumsal hareketler teorisi, eski toplumsal hareketlerin altını boşaltmaktadır. Yeni toplumsal hareketler teorisine göre eski hareketler daha çok iktisadi amaçlar taşıyan, devrimi ve iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan hareketlerdir. Bu formda meydana gelen hareketler ise toplumsal dönüşüm sonrası ortadan kalkmaktadırlar. Yeni toplumsal hareketler teorisine göre yaşadığımız dönemde sınıf mücadeleleri yerini kimlik ve kültürel hareketlere bırakmıştır. Ayrıca yeni hareketlerin, eskisine göre daha zengin içeriğe sahip olduğu ileri sürülmektedir (Çetinkaya, 2008: 34-35).

Çetinkaya (2008) yeni toplumsal hareketler teorisinin bu yaklaşımlarına katılmamaktadır. Ona göre on sekizinci yüzyıldan itibaren meydana gelen toplumsal hareketler incelendiğinde, gerek taktikleri gerek araçları ve gerekse de örgütsel yapılarının yeni toplumsal hareketlerle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Yeni toplumsal hareketler teorisinin temel dayandığı sav kimliğe verdiği önemdir. Ancak, özellikle yirminci yüzyıldan itibaren en önemli kitle hareketlerinden birisi milliyetçiliktir. Günümüzde milliyetçi kitle hareketleri kadar sembollerden güç alan, farklı araçlar işleten ve günlük yaşamı politikleştiren bir başka hareket göstermek zordur. Yalnızca milliyetçi kitle hareketlerini incelemek bile bu tür özelliklerin yeni hareketlere has olmadığını ortaya koymaktadır (Çetinkaya, 2008: 36-37).

Diğer bir tartışma konusu ise yeni toplumsal hareketlerde “yeni”nin ne olduğu sorusudur. Cohen’e (2016) göre bu hareketlerde yeninin ne olduğu açıklığa kavuşmamış ve yeni hareketler olarak adlandırılan hareketlerin, baskı gruplarından farkı henüz ortaya konamamıştır (Cohen, 2016: 101). Yeni toplumsal hareketlerin, eski hareketlerden farklılaşması savına karşı çıkan görüşe göre yeni ve eski kavramlarının gereğinden fazla abartıldığıdır. Çünkü yoğunlaşmayı eski olarak görülen işçi hareketlerinden, diğer aktörlere kaydırmak tarihsellik anlayışına da ters düşmektedir. Nitekim etnik kimlikler, ırklar, cinsel azınlıklar, kadınlar, öğrenciler, ekoloji, barış ve adalet hareketlerinin hepsinin yirminci yüzyıla yayılan önemli tarihsel öncüleri bulunmaktadır (Demiroğlu, 2014: 142). Bu bağlamda görülmektedir ki yeni toplumsal hareketlerin geçmişle olan bağı kopuk değildir. Nitekim günümüz kadın hareketleri – çalışmamızın üçüncü bölümünde inceleyeceğimiz üzere- kökenini on dokuzuncu yüzyılda ABD’de –ayrıca Avrupa’nın diğer ülkelerinde- kadınların seçme ve seçilme hakkı talebinden almaktadırlar. Offe’ye (2016) göre de bu hareketler yeni değildir ancak toplumsal hareketler literatürü açısından farklı bir önem taşımaktadırlar (Offe, 2016: 58). Yeni toplumsal hareketler teorisine yönelik bir diğer eleştiri ise yeni toplumsal hareketler teorisinin daha çok sol görüşlü ideolojik hareketlere odaklanması ve sağ görüşlü ideolojik hareketleri gözardı etmesidir (Yaylacı, 2018: 66).

Yeni toplumsal hareketler teorisinin bir eleştirilecek noktası ise isimlendirme işlemidir. Hiç kuşkusuz ki tarih zamana ve mekana bağlı olarak yorumlanmaktadır. 1960’lı yıllar itibarıyla başlayan yeni hareketler anlayışı, zamansal formdan uzak

olarak tarihi yalnızca kendi yaşadığı döneme ingirmedektedir. Ancak zaman yalnızca yaşanılan andan var olmamaktadır. 1960 dönemi ve sonrası “yeni” olarak nitelendirilirse ilerleyen yıllar ve yüzyıllarda ortaya çıkacak olan hareket türleri “yeni” olarak tanımlanamayacaktır. Ünlü Fransız sosyolog Michel Maffesoli’nin (2017) Sputnik Fransa’ya verdiği röportajdaki çağlar ve dönemler üzerine gerçekleştirdiği analiz oldukça ilgi çekicidir. Maffesoli’ye göre üç-dört yüzyıllık çağlardan bahsetmek mümkündür. Bu çağlar arasında ise dönem adı verdiğimiz belirlikli aralıklar bulunmaktadır. Çağlar uzun zamana yayılırken, dönemler ise değişimin gerçekleştiği zaman aralıklarıdır. Bu dönemler kırk, elli veyahut altmış yıl kadar sürebilmektedirler. Şu an içerisinde bulunduğumuz dönem de bir geçiş dönemidir. Buna bağlı olarak postmodernitenin adlandırılması da daha sonraki yıllarda yapılacaktır. Bu döneme postmodernite adı vermemizin nedeni ise daha iyi bir isim bulamayışımız ve modernitenin terk edildiği dönem olmasıdır. Diğer bir deyişle, insanlık tarihi şu anda on yedinci yüzyılda başlayan ve yirminci yüzyılda son bulan “modern” çağı terk ettiği bir dönemde yer almaktadır (Maffesoli, 2017). Maffesoli’nin gerçekleştirdiği zamansal tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere toplumsal hareketleri “yeni” olarak tanımlamak erken bir kanıdır.

1.2.4. Rasyonel Tercih Teorisi

Rasyonel tercih teorisi, klasik davranış teorisine karşı olarak doğmuş ve klasik anlayışın tersine toplulukları “kalabalık” olarak değil, rasyonel anlamda tercih yapan “faydacı” kişiler olarak tanımlamıştır. Bu nedenle “davranış” kelimesi yerine daha çok “eylem” kelimesi kullanılmıştır. Çünkü eylem kelimesi bilinçli bir tercihi ifade etmektedir. Rasyonel tercih teorisinin önde gelen ismi ise Mancur Olson’dur (Çetinkaya, 2008: 21).

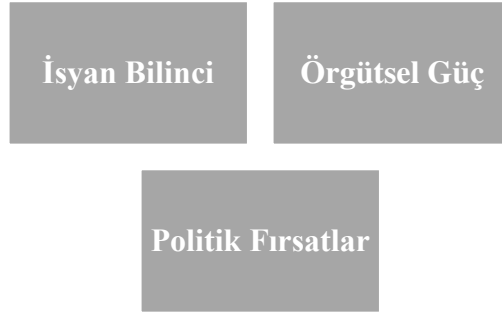
Olson’a göre insan, hayatı boyunca gerçekleştirdiği her eylemde kendisine gelecek olan kârı ve zararı hesap etmektedir. Diğer bir deyişle, insan genel doğası itibarıyla çıkarıcı bir varlıktır. Ona göre bireyler sadece kişisel çıkarlarını düşünerek kolektif hareketlere katılmaktadırlar. Olson bu tespitleriyle toplumsal hareketler literatürüne yeni bir bakış açısı kazandırmıştır (Çetinkaya, 2008: 22).

Rasyonel tercih teorisine göre insan davranışı hedefe yöneliktir. Bu yüzden tercihler, kişilerin hedeflerine ulaşmada ilgili olduğu düşünülen davranışları belirlemektedirler. Hedefe varmak, fayda ve maliyet aktörlerine bağlıdır. Bu aktörler, hedefe varmayı kolaylaştıran ya da engelleyen aktörlerdir (Opp, 2013). Aynı zamanda rasyonel tercih teorisi, psikoloji ve birey odaklı olduğu için “kişisel” olarak tanımlanmaktadır (Satz ve Ferejohn, 1994: 71).

1.2.5. Politik Süreçler Teorisi

Politik süreçler teorisi, toplumsal hareketlerin var oldukları politik sistem ve protesto eylemleriyle ilgilenmektedir. Diğer bir deyişle bu yaklaşım, toplumsal hareketler ile devletlerarası ilişkilere yoğunlaşmaktadır. Yaklaşımına göre toplumsal hareketler, baskının azaldığı ve politik krizlerin yükseldiği zamanlarda ortaya çıkan çatışmadan beslenerek büyümektedirler (Çetinkaya, 2008: 25). Bu anlamda politik süreçler teorisyenleri farklı siyasal yapıların toplumsal hareketlere nasıl daha fazla katkı ya da daha az fırsat sunduğunu incelemişlerdir (Tarrow, 2011: 27). Politik süreçler teorisi, toplumsal hareketlerdeki çekişmeli siyasetin yükselişinden esinlenen Amerikalı araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir (Tarrow, 2011: 26).

Yaklaşımın temelleri ilk olarak Charles Tilly tarafından atılmıştır. Tilly, hareketlerin yalnızca politikaya bağlı olarak gözlemlenebileceğini ve her devletin kendine has stratejileri ve başarıları olacağını belirtmektedir. Michael Lipsky ve Peter Eisinger ise Amerikan kent politikasına odaklanmışlardır. Lipsky, 1960’lı yılların kentsel hareketlerinin protestoları politik bir kaynak olarak kullandığını öne sürerken, Eisinger ise protestoları çeşitli tedbirlerle ilişkilendirmektedir. Politik süreçler teorisini genel anlamda modelleyen ise Doug McAdam’dır. McAdam, Amerikan Sivil Haklar hareketinin siyasal, örgütsel ve bilinçsel değişimini izleyerek toplumsal hareket mobilizasyonunu incelemiştir. (Tarrow, 2011: 27). Politik süreçler teorisine göre toplumsal hareketlerin üç temel bileşeni bulunmaktadır:

Şekil 1.4. Toplumsal hareketlerin üç temel bileşeni (Yaylacı, 2018: 49)'dan faydalanılarak oluşturulmuştur

Siyasal sistem bazı insanlara istediklerini sunamamaktadır. Bu nedenle insanlar içlerinde şikayet duygusu barındırmaktadırlar. Bu şikayet duygusunun birçok insanda olduğu anlarda ise toplumsal hareketler meydana gelmektedir. Ortaya çıkan toplumsal hareket başarıya ulaşmak için ise örgütsel bir güce ve lidere gereksinim duymaktadır. Politik sistemin isyanlara karşı kırılabilirlik düzeyi ne denli yüksekse hareketin elde edeceği fırsatlar da o denli artmaktadır (Yaylacı, 2018: 49).

1.3. Toplumsal Hareketler ve Demokrasi

Toplumsal hareketler, demokratik ilkelerden ayrı olarak daha çok çıkarlar ve şikayetler üzerine meydana gelmektedirler. Demokratik toplumsal hareketler kimi zaman tam tersine demokratik olmayan toplumsal hareketleri doğurmuşlardır. Demokrasinin kuvvetli olmadığı toplumlarda toplumsal hareketler ırksal ve dinsel azınlıkları dışlamak gibi çeşitli antidemokratik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tıpkı Hitler'in önderliğini yaptığı Nazi hareketi, Mussolini'nin faşist hareketi ve Franco'nun faşist hareketi ve benzerleri gibi. Bu hareketler totaliter bir ideoloji çerçevesinde demokrasiyi askıya almışlardır. Tarih boyunca demokratikleşme ve toplumsal hareketler bazen aynı anda gelişmiş, bazen de birbirlerini izlemişlerdir (Tilly, 2004: 197). Tilly, demokrasi ile toplumsal hareketler arasında ampirik incelemeler gerçekleştirerek bir skala tasarlamıştır (Tilly, 2004: 201-203):

- **Demokratikleşme yok:** Toplumsal hareket yok.

- **Yeni başlayan demokratikleşme:** Kampanyalar, gösteriler ve repertuvarlar toplumsal hareketlerdeki emsallerine kısmen benzerlik taşır ancak olgunlaşarak birleşmemişlerdir.
- **İleri demokratikleşme:** Sınırlı kesimlerde toplumsal hareketlerin oluşması.
- **Yaygın demokratikleşme:** Toplumsal hareketler programlarının gelişmesi ve yaygınlaşması.
- **Yeni başlayan uluslararası demokratikleşme:** Toplumsal hareketlerin uluslararasılığa geçiş yapması.

Bu sınıflandırmaya göre demokratikleşmenin alt seviyelerinde toplumsal hareketlere rastlanmamaktadır. Ancak zaman zaman bu toplumlarda düzenlenen gösterilerin, etkinliklerin ve kamu taleplerinin, toplumsal hareketlerin düzenli olarak faaliyet gösterdiği rejimlerle benzeştiği söylenebilir. Aynı zamanda Tilly'e (2004) göre uluslararası toplumsal hareketler, ancak demokratikleşmenin yüksek seviyede olduğu ve demokratik kurumların içselleştirildiği toplumlarda meydana gelmektedir. Demokratikleşmeyi ve toplumsal hareketlerin oluşmasını destekleyen dört temel unsur vardır (Tilly: 2004: 203-204):

1. Kamu politikasına ve bireyler arasındaki bağlantılara katılan insan miktarının artması,
2. Bu bireyler arasındaki bağlantıların ve kaynakların eşitlenmesi,
3. Kamu politikasının mevcut sosyal eşitsizliklerden arındırılması,
4. Kişiler arası güven ağlarının kamu politikasına dahil edilmesi.

Bu unsurlar direkt olarak demokratikleşme olarak tanımlanamasa da demokratikleşmeyi ve toplumsal hareketlerin oluşumunu sağlayan temel unsurlardır. Öncelikle sayı ve bağlantıların yoğunluğu toplumsal harekete katılabilecek veya harekete destek verecek birey miktarını ve yönetici sınıf içerisinde yer alan azınlığın güçlü politik kişiliklerin haricinde dayanışma kurma olasılığını artırmaktadır. Kaynakların ve bağlantıların eşit noktaya getirilmesi ve belirli ayrıcalıklara sahip olan bireylerin ve grupların ortak kampanyalar, etkinlikler ve gösterilerinde diğer sosyal gruplardaki bireylerine katılmalarını kolaylaştırmaktadır. Kamu politikalarının eşitsizliğini ortadan kaldırmak düşünsel ve kimlik açısından ortak görüşe sahip olan

bireylerin gruplaşmalarını kolaylaştırır. Kişiler arası güven ağlarının kamu politikasına dahil edilmesi ise toplumsal hareketler üzerinde iki etki yapmaktadır. Birincisi, potansiyel katılımcıların hareketin sonuçları üzerinde desteğini artırır. İkincisi ise, kaynaşmış mevcut katılımcı bireylerin etkinliğini kolaylaştırır (Tilly, 2004: 212-213).

Oberschall'a (200) göre toplumsal hareketler, başka hiçbir çıkış noktası bulunmayan demokratik muhalefetin aracı haline dönüştüğünde demokratik geçişe fayda sağlamaktadırlar. Demokrasi ve toplumsal hareketler tarihi anlamda birçok şeyi paylaşmaktadırlar. Örneğin, köleliği kaldırma hareketleri, sığınak hareketleri, sivil haklar hareketi ve benzeri hareketler eşit siyasi haklar elde etmeden önce geleneksel olmayan eylemlerle otoriteyi baskılamışlardır. Toplumsal hareketler her ne kadar demokratik taleplerle ortak bir tarihi paylaşsalar da demokratik olmayan hareketler de bulunmaktadır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde inceleyeceğimiz Nazi hareketi gibi antidemokratik hareketler bu noktada bir örnek teşkil etmektedirler. Hindistan'daki Hindu Milliyetçi Hareketi ve 1966-1976 yılları arasındaki Çin Kültür Devrim Hareketi gibi hareketler güçlü liderler ve partiler tarafından düzenlenmişlerdir (Oberschall, 2000: 26-27).

Kriesi ve Wisler'a (1996) göre toplumsal hareketler, siyasal sisteme erişim düzeyini arttırmaktadırlar. Aynı zamanda demokratik kurumların mevcudiyeti de toplumsal hareketlerin aktiflik düzeyi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Toplumsal hareketler için demokratik bir toplum oldukça elverişlidir çünkü baskı riski taşımamaktadır. Dolayısıyla, "demokratik" bir kampanya yöneticiler tarafından hoşgörü ile karşılanabilir (Kriesi ve Wisler, 1996: 19-22). Toplumsal hareketlerin etki gücü otoriteyi direkt olarak etkilemekte ve genel anlamda demokrasiyi desteklemektedir –anti demokratik hareketler hariç- (Meyer, 2004: 202). Örneğin, toplumsal bir hareketin başlattığı imza toplama eylemi, demokrasinin üst seviyelerde seyrettiği ülkelerde –İsviçre gibi- büyük önem taşımaktadır. Toplanan her bir imza mevcut iktidara baskı yapmakta ve böylece zorunlu bir karar alma pozisyonuna itmektedir (Kriesi ve Wisler, 1996: 23). Donatella della Porta'ya (2013) göre siyasi katılım üzerine gerçekleştirilen ampirik çalışmalar, geleneksel katılım biçimlerinin - oy vermek gibi- kullanımının azalırken, protestoların giderek daha fazla kullanıldığını göstermektedir. Diğer bir deyişle geleneksel aktiviteler gerilerken, toplumsal hareket

örgütleri kaynak, meşruiyet ve üye bakımından giderek güçlenmekte ve büyümektedirler (della Porta, 2013).

1.4. Ulusötesi Aktivistler ve Toplumsal Hareketlerin Geleceği

Sydney Tarrow (2008) “The New Transnational Activism” adlı eserinde küreselleşme ve uluslararasılaşmanın, ulusal vatandaşın, uluslararası vatandaşa dönüşmesi, uluslararası sınırlar dahilinde devamlı olarak hareket eden insanların köksüz kozmopolitler haline dönüşmesi ve tam tersi olarak bu insanların ulusal devletlerine bağlı kalarak ulusötesi turistler olarak zaman zaman uluslararası hareketlere katılan kişiler olacağı tezlerine ek olarak kendi tezini öne sürmektedir. Ona göre ulusötesi rekabetin aktörleri, yerelden beslenerek büyüyen ve yerel kaynakları kullanan “köklü kozmopolitler”dir. Bu kişileri diğer insanlardan ayıran temel nokta, onların, bilişsel bir kozmopolitik yapıda olmaları değil, başka toplumlarla ve uluslararası kurumlarla ilişkisel bağlar kurmalarıdır (Tarrow, 2008: 113).

Tarrow’a (2008) göre köklü kozmopolitlerin ortaya çıkmasının sebebi, enternasyonalizmin yükselmesi veya ekonomik küreselleşme değil, içerisinde giderek daha sıkı ağlar ören karmaşık bir uluslararası toplumun doğmasıdır. Kozmopolitiklik yeni bir sınıf değildir ancak sınırlar arasındaki bağlantıların kuvvetlenmesi ve bireylerin sınır içerisinde ve dışarısında birbirleriyle daha sık iletişim kurmaları kozmopolitliğin giderek hızlanmasını ve dönüşmesini sağlamıştır. Tarrow, kozmopolitliği geleneksel olarak bilişsel algılamadan farklı bir biçimde ilişkisel bir boyutta incelemekte ve ulusötesi aktivizmin yarattığı uluslararası ağ kurma ve kurumsallaşma biçimlerini açıklamada kullanmaktadır (Tarrow, 2008: 114).

Tarrow’un kullandığı “köklü kozmopolitler” kavramı açıklanmaya muhtaç bir kavramdır. Ona göre köklü kozmopolitler her şeyden önce kökleri olan bireylerdir. Nitekim mekansal kökenlerinin hem bilişsel hem de fiziksel anlamda dışarısına çıkan bu bireyler, yerelde ait oldukları ulusla, orada bulunan sosyal toplumla ve yerelin onlara sağladıkları kaynaklar, fırsatlar ve tecrübelerle düzenli olarak ilişki halindedirler. Bu bireylerin birçoğu, yerel kaynaklar ve fırsatlardan faydalanarak çıkış

yapmakta ve en sonunda yine yerele geri dönmektedirler. Bu bağlamda Tarrow üç temel fikir öne sürmektedir (Tarrow, 2008: 120-121):

1. Ulusötesi aktivistlerin temel çıkış noktaları uluslararası alan değildir.
2. Bu bireyler, kendi vatandaşlarından daha iyi eğitim almış, birbirlerine daha kuvvetli bir biçimde bağlı, daha fazla yabancı dile hakim olan ve daha sık seyahatler gerçekleştiren kişilerdir.
3. Bu bireyler bütün faaliyetlerinin sonucunda yerel faaliyetlere geri dönmektedirler.

Yerelden ziyade uluslararasılığa hitap eden bireylerin ve hareketlerin ortaya çıkışı her ne kadar on sekizinci yüzyıl kölelik karşıtı hareketlerine dayansa da bu biçimde işleyen hareketler büyük ölçüde yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra büyük ivme kazanmışlardır. Elbette bu noktada dünyada yaşanan teknolojik gelişimlerin önemi de büyüktür. Rheingold'a göre cep telefonlarının mesajlarıyla –özellikle günümüzde sosyal medya aracılığıyla- bağlantı kuran hareketler, yirminci yüzyılın geleneksel toplumsal hareketlerinin yerini almaya başlamışlardır. 30 Kasım 1999 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün toplantısına karşı protesto eylemi düzenleyen, özerk yapıda ancak birbirleriyle iletişim kuran gösterici birlikleri bu eylem için cep telefonlarını, internet sitelerini ve dolayısıyla bilgisayarlarını kullanmışlardır. 2000 yılında İngiltere'de benzine yapılan zamları protesto etme amacıyla toplanan binlerce vatandaş birbirleriyle koordine kurmak için cep telefonları, kısa mesajları ve bilgisayarları kullanmışlardır. 1992 yılından günümüze değin birbirleriyle e-mail, cep telefonu ve sosyal medya ile iletişim kuran bisikletçi eylemciler her ay toplanarak San Francisco sokaklarında zikzak çizmektedirler. Aynı zamanda toplumsal hareketlerin içerisindeki genişleme ve büyük katılım, hareketlerin Tilly'nin tanımladığı üzere "Critical Mass²" haline dönüşmesine de sebep olmaktadır (Rheingold'tan Aktaran; Tilly, 2008: 147).

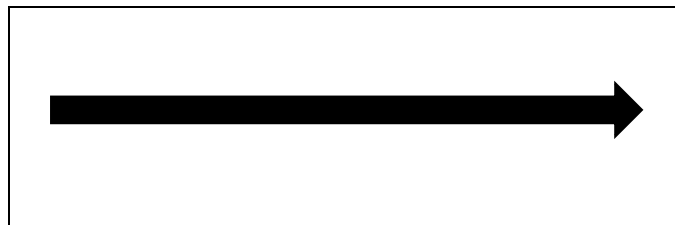
Tilly'e (2008) göre yirmi birinci yüzyılda meydana gelen toplumsal hareketler, yirminci yüzyıldaki toplumsal hareketlerle karşılaştırıldığında daha çok uluslararası seviyede örgütlenmiş ağları, çokuluslu şirketleri ve uluslararası finans kurumlarını

² Kritik kitle: İstenilen sonucu elde edemeyecek kadar geniş bir kitle.

hedef almakta ve bu hareketler, dünyanın daha zengin ve daha iyi iletişim ağıları olan toplumlarda daha çok görülmektedir. Ancak Tilly, göz ardı edildiğinde toplumsal değişimlere olan bakış açımızı körleştirecek olan dört tane önemli uyarı sunmaktadır (Tilly, 2008: 148-149):

1. Teknolojik determinizmden kaçınmak gerekir. Toplumsal hareketlerde bulunan yeni özellikler teknik yenilikten ziyade toplumların ve siyasal bağlanımların değişiminden kaynaklanmaktadır.
2. Yirmi birinci yüzyıldaki toplumsal hareketlerde, -on dokuz ve yirminci yüzyıldaki hareketler olduğu gibi- iletişim yenilikleri iki yanlı bir biçimde ilerlemektedir. Diğer bir deyişle, yeni iletişim araçları hareketin maliyetlerini azaltırken, diğer yandan, iletişim araçlarına erişimi olmayan veya erişim düzeyi zayıf olan toplulukları dışarıda bırakmakta ve iletişimdeki eşitsizliği arttırmaktadır.
3. Yirminci yüzyıldaki pek çok toplumsal hareketler, tıpkı yirmi birinci yüzyıldaki birçok toplumsal hareketler gibi yerel, bölgesel ve ulusal örgütlenme biçimlerine dayanmaktadırlar.
4. Küreselleşme karşılığının toplumsal hareketlerin temel noktasını oluşturduğu varsayımından kaçınılmalıdır.

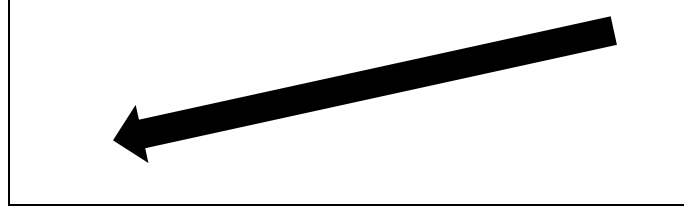
Tilly'e göre yirmi birinci yüzyıldaki toplumsal hareketler, gerçekleşen uluslararası protestolardan da anlaşılacağı üzere büyük ölçüde uluslararası bir nitelikte seyredecektir (Tilly, 2008: 185). Tilly "Toplumsal Hareketler" adlı eserinde toplumsal hareketlerin geleceği üzerine dört farklı senaryo inşa etmektedir.

Şekil 1.5. Uluslararası nitelik kazanma (Tilly, 2004: 237)

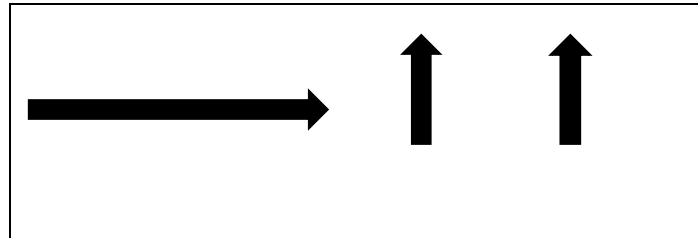
Şekil 1.5 yerel ve bölgesel toplumsal hareketlerden uluslararası ve küresel toplumsal hareketlere doğru tek yönlü bir geçişi ifade etmektedir (Tilly, 2004: 236). Şekil 1.5'in vaat ettiği senaryonun gerçekleşmesi üzerine kamu politikalarında kısa ve uzun vadeli

çeşitli sonuçlar gerçekleşmesi muhtemeldir. Ayrıca internet ve cep telefonları bağlantılarıyla iletişimin yaygınlaşarak ucuzlaşması topluluklar arasındaki koordinasyon maliyetlerini azaltacaktır (Tilly, 2004: 239).

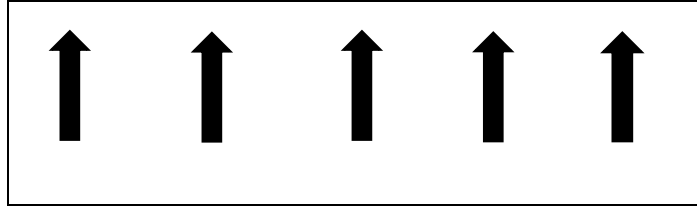
Şekil 1.6. Demokrasinin düşüşü (Tilly, 2004: 237)

Şekil 1.6 bütün toplumsal hareketlerin baskılandığı ancak bazı demokratik kurumların halen yaşadığı yerel veya bölgesel toplumsal hareketleri ifade etmektedir (Tilly, 2004: 236). Şekil 1.6'nın senaryosunun gerçekleşmesi halinde demokrasi her daim belirli güç odaklarıyla temas halinde işlediği için demokratik düşüşünün ulusal ölçekte mi yoksa tüm ölçeklerde mi olduğu belirleyici bir faktör olacaktır. Demokrasinin uluslararası ve küresel sistemde zayıflaması ise yerel, bölgesel ve ulusal rejimlerde de eş zamanlı zayıflamaya yol açacak ve toplumsal hareketlerde daralma yaşanacaktır (Tilly, 2004: 239).

Şekil 1.7. Uzmanlaşma (Tilly, 2004: 237)

Şekil 1.7 yerel ve bölgesel alanda faaliyet gösteren toplumsal hareketlerin önemini büyük ölçüde kaybetmesini ve eylemciler ile örgütçülerin ulusal, uluslararası ve küresel ölçeğe yönelmesini ifade etmektedir (Tilly, 2004: 236). Şekil 1.7'nin senaryosu uzmanlaşmaya ve dolayısıyla kurumsallaşmaya yol açacaktır. Bu nedenle toplumsal hareketlerdeki yeniliklerin azalması muhtemeldir. Çünkü ortaya çıkacak olan kurumsal yapı, katı popülist uzmanların, toplumsal hareketler içerisinde yer alan dezavantajlı kişilerin çıkarlarını otoriteye satmasına neden olacaktır (Tilly, 2004: 240).

Şekil 1.8. Zafer (Tilly, 2004: 237)

Şekil 1.8 dünyadaki bütün toplumsal hareketlerin idealini yansıtmakta ve yerel düzeyden küresel ölçeğe kadar popüler taleplerde bulunmanın bir yolu olarak toplumsal hareketlere hizmet ettiğini ifade etmektedir (Tilly, 2004: 238). Şekil 1.8'in senaryosunun gerçekleşmesi halinde ise katı otoriter hükümetler, diktatörler ve küçük tiranlar tarafından yönetilen bölgeler demokratikleşecektir. Ayrıca zafer senaryosu, toplumsal hareketlerin kendi programlarını uluslararası ölçeğe bağlamak yerine, kendi özerklikleri içinde hareket edeceklerini ifade etmektedir (Tilly, 2004: 241).

2. İDEOLOJİ TEORİSİ

Çalışmamızın bu bölümünde ideoloji teorisi tarihsel bir düzlemde ele alınarak ilk icadından günümüze kadar geçirdiği aşamalar teorisyenler bazında incelenmiştir.

2.1. İdeoloji Kavramı

İdeoloji terimi yaklaşık olarak iki yüz yirmi dört yıldır insanlık tarihinde yerini alsa da etkileri çok daha büyüktür. Her şeyden önce ideoloji savaşlarının en üst düzeyde yaşandığı yirminci yüzyılda meydana gelen toplumsal ve siyasal dönüşümler gelecek yüzyıllara da damgasını vurmaktadırlar.

İdeoloji kavramı, etimolojik olarak Latince “idea” ve “logy” sözcüklerinin birleştirilmesiyle bir araya gelmiş bir kavramdır (Turan, 2011: 125). Kavram ilk defa Paris’te bulunan Ulusal Enstitü’nün kurucusu Antoine Destutt de Tracy tarafından 1796-1798 yılları arasında “Mémorie sur la Faculté de Penser” başlığı ile sunulan bildirilerde “düşünceler bilimi” olarak kullanılmıştır (Vincent, 2006: 2; Bauman, 2000: 119; Roucek, 1944: 482).

İdeoloji kavramı farklı yüzyıllarda farklı amaçlarla kullanılmış söylemsel bir kavramdır. Yıllar boyunca kavram üzerinde gerçekleştirilen farklı tanımlamalar bize toplumsal yaşamın dönüşümünü de aktarmaktadırlar. Bu anlamda ideoloji kavramı, kendi içerisinde sürekliliği devam eden bir muhalefet taşımaktadır. Bu muhalefet ise kavramın devamlı olarak yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır (Bauman, 2000: 119).

Günümüze kadar hiçbir araştırmacı ideolojinin tek ve yeterli bir tanımını ortaya koyamamıştır. İdeoloji kavramı üzerine gerçekleştirilen tanımlamalar, rakip tanımlamaların toplamından fazlası değildir. Nitekim ideoloji, tarih boyunca rakip inanç sistemlerine bir saldırı yöntemi olarak kullanılmıştır (Heywood, 2014: 23). Sartori’ye (1969) göre ideoloji, inanç ile bağlantılıysa, genel ideolojik sınıflandırmaların “inanç sistemleri” olduğu ve ideolojinin daha dar bir anlamda kavramsallaştırıldığı söylenebilir. Ancak ideoloji, bütün bir inanç sisteminin yalnızca

politik bir kısmını yansıtmaktadır. İlişkisel anlamda bir politik inanç sistemi, insanların kendilerine yöneldiği bir dizi inançtan oluşan politik alanın kendisidir (Sartori, 1969: 400).

Eagleton'a (1996) göre ideoloji terimi üzerine gerçekleştirilen tanımlamalar kavramın anlam zenginliğini yansıtmaktadırlar. Terimi tek ve sınırlayıcı bir kavrama hapsetmek mümkün olsa dahi bu tanım pek yararlı bir tanım olmayacaktır (Eagleton, 1996: 17). İdeoloji kavramı üzerine gerçekleştirilen tanımlamalardan bazıları şu şekildedir.

Tablo 2.1. Çeşitli İdeoloji Tanımları

T1: Belirli bir sınıf veya gruba ait fikirler kümesi
T2: Egemen iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler kümesi
T3: İnanç sistemleri
T4: Yönetici elitlere veya sınıfa ait fikirler kümesi
T5: Hakikati sunduğunu iddia eden fikirler kümesi
T6: Toplumsal yaşamdaki gösterge, anlam ve değerlerin yaratım aşaması
T7: Yanlış bilinç
T8: Kişileri belirli bir konuma yerleştiren şey
T9: Özdeşlik düşüncesi
T10: Kişilerin, toplumla ilişkilerini yaşadığı mekanizma
T11: Dilsel ve olgusal gerçekliğin karıştırılması
T12: Kişilerin, grupların veya sınıfların çıkarını yansıtan siyasi fikirler kümesi
T13: Eylem barındıran siyasi fikirler kümesi
T14: Toplumsal bir yanılsama

(Eagleton, 1996; Heywood, 2014)'den faydalanılarak oluşturulmuştur

Tablodan anlaşılabileceği üzere bazı tanımlamalar birbirleriyle çelişir durumdadırlar. Örneğin ideoloji, toplumsal çıkarları yansıtan fikirler kümesi anlamına geliyorsa aynı zamanda yönetici elitlere veyahut gruplara ait egemen fikirler kümesi anlamı taşıyor olamaz (Eagleton, 1996: 18). Ayrıca bu tanımlardan bazıları pejoratif bir anlam taşımaktadır.

İdeoloji kavramı, günümüzde sosyal bilimlerde ne denli objektif bir şekilde tanımlanmaya çalışılsa da genelde dünya görüşüne veya ideal topluma atıfta

bulunması bakımından geçmişten gelen bir karalamaya maruz kalmaktadır. Bu nedenle ideoloji kavramı, pejoratif bir anlamda, rakip inancı veya öğretiyi suçlamaya yaran bir silah olarak kullanılmıştır (Heywood, 2013: 70).

Eagleton’a göre ideoloji terimi iki gelenek etrafında tanımlanmaktadır. Bu gelenekten ilki; Marx, Hegel ve geç dönem Marksist düşünörlere kadar uzanan bir koldur. Bu yaklaşıma göre ideoloji, mistifikasyon anlamını taşımakta ve yanılsama ile çarpıtma işlevini yerine getirmektedir (Eagleton, 1996: 19). Marx ve Engels ideolojiyi, insanların ne oldukları veya ne olmaları gerektiği hakkında inşa edilen yanlış fikirler olarak tanımlamaktadırlar (Marx ve Engels, 1992: 29). İkinci gelenek ise sosyolojik bir eğilim göstererek fikirlerin gerçekliği ya da gerçekdışılığından ziyade toplumsal yaşamdaki işlevlerini incelemektedir (Eagleton, 1996: 19). Bu iki geleneğe üçüncü bir geleneği eklemek de mümkündür. Üçüncü gelenek genel anlamda sağcıların oluşturduğu alandır. Bu grubun önde gelen ismi ise Kenneth Minogue’dur. Ona göre ideolojiler, siyasette liberalizme, ekonomide piyasaya ve ahlaki anlamda da bireyciliğe karşıdırlar. Bu bağlamda sosyalizm tarafları ideolojik taraftarlardır (Minogue’dan Aktaran Eagleton, 1996: 24). Kapitalizm ise bu gruptan kesin bir biçimde ayrılarak ideolojik anlam taşımamaktadır. Çalışmamızın bir sonraki başlığında ele alacağımız ideoloji teorisinin tarihinde de göreceğimiz üzere başlangıçta sosyalistler ve kapitalistler karşı öğretiyi “ideolojik” olmakla suçlamışlardır.

İdeoloji, en genel anlamı itibariyle, yaşama ait her şeyin anlamlandırıldığı bir çerçeve görevi görmektedir. Bu anlamda günümüzde her türlü inancın söylem biçimleri, cinsiyetler arasındaki iktidar mücadeleleri ve sınıfsal duruşlara bağlı anlamlandırma tarzları birer ideoloji olarak tanımlanabilirler (Turan, 2011: 130). Genel olarak her ideoloji amaçsal anlam taşıyın taşımasının geleceğe yönelik bir inşa projesine dayanmaktadır. Bu nedenle ideolojiler, ideologlarını birer mesih olarak görmektedirler. Buna anlayışa bağlı olarak siyasal kültürler ideolojik bir refleksle düşman mitosu yaratmaktadırlar (Turan, 2011: 126-127). Düşman mitosu olgusu en başarılı şekilde George Orwell’in “1984” romanında işlenmiştir. Distopik romanda “düşman her daim hazırdır ve asla uyumaz” yaklaşımı düşman mitosunun en bilinir örneğidir (Orwell, 2019).

Düşman mitosu sayesinde ideolojik hareketin itici gücü yaratılmaktadır. Bu itici güç sayesinde öfke, kin ve nefrete dayalı siyasi fanatizm üretilmektedir. Kavga, çatışma ve kışkırtıcılık gibi değerler, ideolojilerce en fazla rağbet görülen araçlardır. Turan'a (2011) göre insan, duyguları, aşkları, duyarlılıkları ve özlemleri olan bir varlıktır. Bu nedenle insanların, ideolojilere inanması oldukça kolaydır. Nitekim ideolojiler insanların akıllarına değil, duygularına hitap etmektedirler (Turan, 2011: 127).

Heywood'a (2014) göre ideolojiler, hayata dair hakikatleri ortaya sunduklarını iddia etmektedirler. Bu anlamda ideolojiler hakikat rejimleri olarak tanımlanabilirler. Ona göre ideolojiler, mevcut iktidarı korumaya, değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelik olarak siyasal eylem için fırsat yaratan ve kısmen tutarlı fikir kümeleridir. Bu nedenle ideolojiler, genel olarak dünyayı açıklamayı hedeflemekte, ideal geleceği kurgulamakta ve bu geleceğe nasıl ulaşılabilirliğini tasarlamaktadırlar (Heywood, 2014: 28). Eagleton'a (1996) göre ise ideoloji, iki farklı biçimde tanımlanmaktadır. Bu anlamda ideoloji, bir görüşe göre soyut öğretiler kümesi değil, insanın gerçek kimliğini meydana getiren temel maddedir. Bir diğer görüşe göre ise herkesin bildiği bir şey, yani bir tür evrensel hakikat sunan eylemlerdir. İdeolojinin bir diğer tanımı ise, egemen toplumsal grubun veya sınıfın egemenliğini, iktidarını meşrulaştırdığı yönündedir. Bu anlamda meşrulaştırma sürecinin altı farklı stratejisi bulunmaktadır (Eagleton, 1996: 43).

Tablo 2.2. Egemen toplumsal grubun veya sınıfın iktidarını meşrulaştırma stratejileri

S1: Hakim iktidarın kendisine yakın inanç ve değerlerin tutunmasını sağlamak,
S2: Benimsenen inançların, doğruluklarını doğrallaştırmak,
S3: Benimsenen inançları evrenselleştirmek,
S4: Kendisine meydan okuyan öğretilere çamur atmak,
S5: Karşı fikirleri dışlamak,
S6: Toplumsal gerçekliği kendine uygun araçlarla çapraşıktırmak.

(Eagleton, 1996)'dan faydalanılarak oluşturulmuştur

Heywood'a (2014) göre ideolojiler, akışkan niteliğe sahip fikir kümeleridir. Burada kastedilen ise ideolojilerin, başka ideolojilerle çakışması ve birbirlerine dönüşebilme durumudur. Bu durum liberal muhafazakarlık, sosyalist İslam, sosyalist milliyetçilik, din ve milliyetçiliği sentezleyen –Türk İslam anlayışı gibi- sentezler ve muhafazakar

milliyetçilik gibi melez olarak adlandırılabilen ideolojik çeşitliliklerin doğmasına da yol açmaktadır (Heywood, 2014: 30).

Melez ideolojiler olmasına rağmen, ideolojilerin şekilsizliğinin de bir sınırı olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, özgürlük iddiasını terk eden bir liberalizmin, liberalizm olarak kalması mümkün değildir (Heywood, 2014: 30). Kendi geleneklerini, inancını ve kültürünü reddeden bir milliyetçilik düşünülemez. Bu nedenle çeşitli anahtar kavramlar ideolojilerin morfolojik yapısına ait fikirler sunmaktadırlar. Örneğin faşizmin anahtar kavramları; fedakarlık, kan ve vatandır.

2.2. İdeoloji Teorisinin Tarihsel Evrimi

İdeoloji teorisinin temel çıkış noktası modernizm ve aydınlanma felsefesidir. Modernizm üç şeyi icat etmiştir. Bunlardan birincisi bireydir. Modernizm, Orta Çağ'da olmayan bireyi yaratmıştır. İkincisi; akılcılık, üçüncüsü ise geleceğe yönelik inançtır. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda siyasi partiler, çalışma hayatı, eğitim, aile vb. kurumların hepsi bu üç ilke üzerinde inşa edilmiştir (Maffesoli, 2017). Akla, bireye ve geleceğe ilişkin düzenlenen bu dünyada, düşünceler insan yaşamını şekillendiren ve geleceği yaratan birer sütun görevi görmektedirler. Bu nedenle “düşüncelerin incelenmesi, hatalı düşüncelerin tespit edilerek elenmesi ve geriye yalnızca doğru düşüncelerin kalması” gerekmektedir. Bu bağlamda ideoloji teorisi de bu amaca yönelik bir formül olarak yaratılmıştır.

İdeoloji terimi doğrudan insanın mutluluğu ve hayat şartlarının iyileştirilmesini hedeflemekteydi. Bunları sağlayacak tek araç ise aydınlanma felsefesinin sunduğu akıldı (Lichtheim, 1965: 165). Tracy, tıpkı aydınlanma filozofları gibi insana dair yaşamın tümünün akılla incelenmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu çaba içerisinde anlayışına ait bir terim aramaktaydı. Bu anlamda metafizik ve psikoloji terimlerini yetersiz bularak reddetmiştir. Çünkü metafizik, yanlış bilgiler içeren ve güvenilirliğini yitirmiş bir disiplinken; psikoloji de genel anlamda dini nitelikler barındıran bir disiplindir. Tracy'nin hem kilisenin hakimiyetine karşı olması hem de materyalist yapısı, onu, terimi herhangi bir dini himayeden arındırmaya itmiştir. Nitekim Tracy, eğitimin denetlenmesi hususunda Katolik Kilisesi'ne karşı oluşan hareketin içerisinde yer almıştır. Bu nedenle terim “ideoloji” diğer bir adıyla “düşünceler bilimi” olarak

adlandırılmıştır. Tracy'ye göre ideoloji bütün bilimlerin kraliçesidir. Çünkü bütün bilimler düşüncelerden meydana gelmektedirler (Vincent, 2006: 2-3).

İdeoloji üzerine çalışan bilim insanlarına ise ideolog adı verilmiştir. Tracy haricinde dönem itibariyle Holbach, Condillac, Helvetius, William Godwin ve Joseph Priestly gibi birçok ideolog bulunmaktadır. İdeologlar, ideolojiyi, toplumsal yaşamı yeniden inşa edecek ve bu sayede fikirlerimizi dönüştürecek olan saf bir toplumsal mühendislik programı olarak görmekteydiler. Tracy de seçkinlerin oluşturduğu bu enstitünün bir üyesiydi ve düşünceler bilimini temel alan yeni bir eğitim programı tasarlamaktaydı. Tracy'e göre ideoloji, zoolojinin bir parçasıydı. İnsan psikolojisinin dine dikkat etmeden biyolojik açıdan analiz edilmesini öne sürmekteydi (Lichtheim, 1965: 167). Dönem itibariyle Napoleon da ilk zamanlarda enstitüyü desteklemiştir. Hatta Tracy'yi bir asker olarak Mısır seferine davet etmiştir. Fakat daha sonra zaman içerisinde enstitüyü ve ideologları düşman ilan etmiştir (Eagleton, 1996: 103-104). Özellikle İngiltere'ye yönelik oluşturduğu kıta ablukasını kırarak, İngiliz mallarının girişini serbest bırakan ve Fransız mallarına vergi koyan Rusya'ya karşı 1812'de düzenlendiği ve yenilgiyle sonuçlanan (Armaoğlu, 1997: 70) seferin başarısızlık nedeni olarak ideologları göstermiştir (Lichtheim, 1965: 165). İdeologları ironik bir şekilde metafizikçiler olarak –ideologların temel çıkış noktası metafiziğe karşıdır- suçladığı ünlü konuşması ise şöyledir:

“Sevgili Fransa'mızın başına gelmiş bulunan bütün talihsizliklerin kaynağını ideologların öğretisinde –yasaları insan yüreğinin ve tarihteki ibret verici olayların bilgisine uyarlamak yerine yapmacık bir tarzda, ilk ilkeleri bulup ulusların yasama biçimini bu ilkeler temelinde düzenleme çabasında olan, boş laflarla dolu bu metafizikte- aramak gerekir (Napoleon'dan Aktaran; Eagleton, 1996: 105)”.

Napoleon'un, ideoglara yönelttiği eleştiri esas itibariyle ideolojiye de vurulan ilk darbelerden biri olarak görülebilir. Napoleon eleştirisiyle, aşırı rasyonalizme dayanan ideolojinin içerisinde irrasyonel davranışlar barındırdığını ileri sürmektedir (Roucek, 1944: 482). Ona göre ideologlar, kendi kapalı sistemlerine hapsolmuş ve gerçekdışı kalmış kimselerdir. Diğer bir deyişle ideoloji, artık bilimsel materyalizmi değil, tam tersine bağlantısız fikirlerden meydana gelen bir dünyayı yansıtmaktadır (Eagleton,

1996: 108). İdeoloji terimi daha sonra Marx ve Engels tarafından incelenmiştir (Roucek, 1944: 483).

Marx erken dönem yazılarına Tracy'yi iki farklı şekilde yorumlamıştır. Ona göre birincisi, Tracy bir vülger burjuva liberal politik ekonomistidir. İkincisi ise dünyayı filozofça yorumlayan ancak onu değiştirmeyi amaçlamayan bir kimsedir. Bu noktadan hareketle ideolojiyi tıpkı Napoleon'un kullandığı gibi pejoratif bir yapıda kullanmıştır (Lichtheim, 1965: 166). Vincent'e (2006) göre Marx, ideolojiyi pejoratif bir anlamda kullansa da ilk kullanımının da farkındadır. Kennedy'e (1979) göre ise yalnızca Tracy'e ait olan "éléments d'idéologie"yi okuduğu için Tracy'nin düşüncelerini yeterince iyi bilmemektedir (Kennedy, 1979: 366).

Marx'ın ideoloji üzerine incelemelerini Engels'le birlikte kaleme aldığı ve öldükten sonra yayımlanan "Alman İdeolojisi" adlı genç dönem olarak nitelenen eserinde görmektedir (Lichtheim, 1965: 175). Althusser'e (2010) göre Marx'ın "Alman İdeolojisi"nde ideolojiye yönelik mekanist-pozitivist, diğer bir deyişle Marksist olmayan bir yaklaşımda bulunmaktadır. Marx bu eserinde siyasal deneyiminin, yanlış kalan genel bir anlayış kapsamında nasıl durdurulamaz bir güçlkle ortaya çıktığını maddi olarak kanıtlamış olmaktadır. Althusser bu analizine yönelik Marx'ın iki anlatımını örnek vermektedir. Birincisi, Marx'a göre egemen ideoloji, egemen sınıfın fikirleridir. İkincisi ise ideolojinin "tanıma-kabul etme ve tanıma-kabul etmeme" olarak tanımlanmasıdır (Althusser, 2010: 77). Marx'a göre ideoloji, hem pratik etkisizliği hem de gerçeğin kaybolmasını, diğer bir deyişle, gerçeklik ilizyonunu yansıtmaktadır. Marx, basit anlamda ideolojiyi hakim sınıfların iktidarı ve baskısıyla özdeşleştirmektedir (Vincent, 2006: 6). Ona göre ideoloji, hakim sınıfın fikirlerinin topluma dayatılmasıdır. Ayrıca hakim sınıf her zaman baskı altında tuttuğu topluluğu razı etme endişesi taşımaktadır. Hakim sınıfın düşünceleri, tarih boyunca insanlığa hükmetmiş düşüncelerdir. Başka bir anlatımla, üretim araçlarına sahip olan sınıf topluma hakim olmaktadır (Marx ve Engels, 1992: 70). Ancak sınıf sistemi baş aşağı bir biçimde var olmaktadır. Marx bu duruma "camera obscura" adını vermektedir. Marx'a göre, baş aşağı duran sistem, insanların tarihsel yaşamlarına ilişkin tıpkı nesnelerin gözün lenslerinden dolayı ters gözükmesi gibidir (Marx ve Engels, 1992: 44). Camera obscura anlayışını fotoğraf makinesinin lensleri ile meydana getirilen ters

resim olarak tasvir etmek mümkündür (Heywood, 2014: 24). Marx’a göre insan zihni, tıpkı bir fotoğraf makinesi gibi çalışmaktadır. Fotoğraf makinesi gördüğü şeyi hatasız kayıt etmektedir. Makinenin hatalı bir sonuç ortaya çıkarması yalnızca önceden onunla oynama sonucu oluşmaktadır. İmgeye yönelik gerçekleştirilen bu yapısal müdahale sonucu çarpıtma ortaya çıkmaktadır. Ancak Marx’ın kullandığı ters yüz etme işlemi aynı zamanda onun eleştirdiği idealizmi taklit etmektedir. Çünkü yansıtmaya veya yüceltme düzeyine kadar indirgenmiş olan bir fikir gerçeklik olgusundan uzaklaştırılmış bir fikir kadar gayri maddi bir yapıya bürünmektedir. Ayrıca bir kutupsallığı ters çevirmek onu zorunlu olarak dönüştürmeyi ifade etmemektedir. Marx’ın kullandığı “camera obscura” imgesi John Locke’a kadar gitmektedir. Bu nedenle aynı imgesel yöntemin Marx tarafından yanılsama aracı olarak kullanılması ironik bir durum arz etmektedir (Eagleton, 1996: 116).

Marx’a göre ideoloji, dönemin iktidarının bir tezahürüdür. Nitekim kapitalizm ve hakim sınıf, her zaman proteler sınıftan sömürüldüğünü gizleme gayreti içindedir. Bu nedenle ideoloji, dönemin hakim görüşlerini barındıran bir silahtır. Ona göre ideoloji, ancak onu yaratan hakim sınıf iktidarda kaldığı sürece var olacaktır. Bu yüzden yapısal olarak süreklilik arz etmez. Ayrıca proleter sınıfın ideolojiye gereksinimi yoktur. Onun gereksinim duyduğu tek şey; kaynakları müşterek mülkiyete açmak ve bütün sınıf eşitsizliklerini ortadan kaldırmaktır. Proteler sınıf, yanılsamalara ihtiyaç duymayan tek sınıftır (Heywood, 2014: 24).

Marx’ın ideoloji kavramına yaklaşımının temelinde din eleştirisi bulunmaktadır. Ona göre insanlar için en önemli şey yaşama duyulan ihtiyaçtır. İnsanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için de çalışmak zorundadırlar. Bu aşamada düşünce de önemlidir ancak ona pratikler yön vermektedir. Marx’a göre düşünce, yanılgıya düşürülebilecek zayıf bir yapıya sahiptir. Özellikle din adamları, insanların sosyal ve ekonomik sistemden gördükleri zarara karşı onların avunmalarını sağlayarak gerçekliği çarpıtmaktadırlar. Bu nedenle din adamları, politik ve ekonomik düzenin ideologlarıdır. Ortaya çıkardıkları ürün ise illüzyon ve gerçeğin tahrip edilmesidir. Ayrıca onlar kendi ürettikleri şeyleri fiziksel emeğe üstün sayarak, bu sayede üretim araçlarını elinde bulunduran hakim sınıfın gözüne girmeyi amaçlamaktadırlar (Vincent, 2006: 7).

Marx’a göre din ve Tanrı, insanın ve insan bilincinin yaratıcıları olarak tanımlanmıştır. Ancak toplumun kendisi dini üretmektedir (Marx ve Engels, 1992: 44).

Marx’ın kendi amaçlarına uyarladığı bir diğer argüman ise Feuerbach’ın belirttiği üzere her teolojinin antropoloji olduğudur. Diğer bir deyişle, insanlar Tanrı’yı, tarihi veyahut tini kendi suretlerinde yaratmaktadırlar (Feuerbach, 2015: 214). Feuerbach, bu noktada Hegel’den ayrılarak gerçekliği tinin değil, tam aksine fiziki ihtiyaçları olan insan olduğunu düşünmektedir (Vincent, 2006: 8).

Eagleton’a göre Marx’ın ideoloji kuramı, yabancılaşma kuramının bir parçasıdır. Nitekim Marx, insani ürün, süreç ve çıktıların bazı durumlarda beşeri öznenin kontrolünden çıktığını ve özerk bir yapıya dönüşmüş gibi görüldüğünü öne sürmektedir (Eagleton, 1996: 109). Marx’ın “1844 El Yazmaları”nda değindiği bu görüşe göre insanın kendisine yabancılaşmasının sebebi onun düşünsel dünyasında değil, öznenin nesneleşmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Bu anlamda Marx ideoloji ve gerçeklik arasında bir ayrımda bulunmaktadır (Marx, 2013: 163). Bu nedenle insanlar, kendi ürünleri olan şeylere yabancı bir objeymiş gibi bakmaktadırlar. Diğer bir deyişle, kendi etkinlikleri sonucu yarattıkları şeylere yabancılaşmaktadırlar (Ollman, 2015: 13-14; Lichtheim, 1965: 175).

Marx ve Engels, idealizm-rasyonalizm birleşimini reddetmektedirler. Bu birleşim kabaca, tarihsel yaşamın kaynağının fikirler olduğunu ve yanlış fikirleri atarak doğruları kullanmayı hedeflemektedir. Marx ve Engels’e göre, materyalist bir ideoloji kuramı, devrimci bir politikadan ayrı tahayyül edilemez. Ancak burada birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Marx ve Engels’in ideoloji eleştirisi, bazı bilinçlerin yanlış olduğunu öne sürerken, aynı zamanda bu yanlışlığın toplumsal yapı için zorunlu olduğunu da ileri sürmektedir. Eagleton’a göre yanlış fikirleri belirleyen bir kuram, üstesinden gelme gücünü elinde bulundurmadığı bir durumu belirterek, kendi kendisinin önünü kapatmaktadır. Diğer bir deyişle, ideoloji eleştirisi aynı zamanda ideoloji eleştirisinin eleştirisidir (Eagleton, 1996: 111).

Engels, Marx’tan farklı olarak ideoloji kavramı yerine “yanlış bilinç” kavramını kullanmıştır (Vincent, 2006: 9). Marx’ın yanlış bilinç kavramını kullanıp kullanmadığı

üzerine pek çok tartışma olsa da Eagleton’a göre hiç kullanmamıştır. Engels, yanlış bilinç kavramından ilk olarak 1893’te Franz Mehring’e yazdığı bir mektupta bahsetmektedir. Ona göre ideolojik süreci yaratan şey, kişiyi eyleme yöneltten somut fikirlerin kendisine yabancı bir konumda kalmasıdır. Bu sebeple de kişi yanlış fikirler benimsemektedir (Eagleton, 1996: 132).

Marx ve Engels’in kaleme aldığı “Alman İdeolojisi”, temel olarak insan davranışlarının, gerçek insan potansiyeline daha uygun hale getirilmesi için değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak onlara göre insan davranışları, insanların benimsediği fikirleri tıpkı bir makineyi tamir eder gibi düzeltilmesiyle anlamlı bir hal almayacaktır. Nitekim yanlış fikirleri üreten dünya ayakta durduğu sürece yanlış fikirler devamlı olarak üreilmeye devam edecektir. Diğer bir deyişle, öncelikle maddi dünyanın kendisi değiştirilmelidir. Marx ve Engels’e göre bu noktada yalnızca yanlış fikirler değil, yanlış fikirleri düzeltme aracı olarak kullanılan ideolojiler de yanlış inşa edilen dünyanın birer üretim çıktısıdır. Bu nedenle ideologlar ve onlarla aynı amacı taşıyanlar hedeflerini yanlış belirlemekteydiler. Onlar yanlış fikirleri değil, bu fikirleri üreten maddi dünyayı hedef almalıydılar (Bauman, 2000: 121). Bauman’a (2000) göre bütün bu çatışmalar aydınlanma felsefesinin sunduğu akılla ilgilidir. Diğer bir deyişle, toplumların akıl ile yeniden inşa edilme sürecinde ortaya konan çözüm önerileridir. Bu nedenle bir aile kavgası olarak tanımlanabilirler (Bauman, 2000: 122).

Heywood’a (2014) göre Marx’tan sonraki Marksist kuşaklar ideoloji terimi ile daha çok ilgilenmiştir. Özellikle yirminci yüzyılda ortaya konan tartışmalardan en önemlisi ise artık tüm sınıfların bir ideoloji benimsemesi gerektiğidir. Bu noktada karşımıza Lenin çıkmaktadır. Lenin “Ne yapmalı?” adlı eserinde proleter sınıfın fikirlerini, “sosyalist ideoloji” olarak tanımlamıştır (Lenin, 2011: 74). Çünkü sanayi proletaryasının geliştirilmiş bağımsız bir ideolojisi yoktur. Bunun için ya burjuva ideolojisini kabul edecek ya da sosyalist ideolojiyi kabul edecektir. Lenin’e göre bu iki ideoloji arasında bir üçüncü ayrım bulunmamaktadır. Çünkü üçüncü bir ideoloji henüz yaratılmış değildir. Ayrıca sınıfsal anlamda parçalara ayrılmış bir toplumda hiçbir zaman sınıfların dışında ya da sınıfların üzerinde bir ideolojinin var olması mümkün değildir (Lenin, 2011: 75). Yirminci yüzyıl marksistlerinin ve Lenin’in

savunduğu üzere ideoloji, belirli bir sınıfın kendine ait fikirleri olarak görülmeye başlanmıştır. Bu anlamda Marx'ın ideoloji üzerine yaptığı pejoratif tanımlamalardan uzaklaşıldığı görülmektedir. Bu sayede ideoloji terimi olumsuz bir anlamdan sıyrılarak, her sınıfa ait ve çıkarlara dayanan fikirler olarak tanımlanmıştır. Lenin'in ideoloji kavramı tarafsız bir yan içerse de kapitalist sistemin ideolojiden aldığı gücü de göz ardı etmemektedir. Ona göre burjuva ideolojisi tarafından uyuşturulan proleter sınıf asla kendi başına bilinç kazanamayacaklardır (Heywood, 2014: 25). Bu yüzden, Çarlık Rusya'sında kendine özgü koşullarla doğan Rus Komünist Partisi, proteler sınıfın öncü gücü olmayı ve ona dışardan "bilinç götürmeyi" kendine amaç edinmiştir. Lenin, bu görevin "devrimci eylem" olarak tanımlanması gerektiğini savunmaktadır (Kışlalı, 1993: 276).

Marksist gelenekten gelen ve ideolojiyi Marx'tan farklı bir biçimde tanımlayan düşünürlerin başında; Gramsci, Lukâcs, Lukâcs'ın öğrencisi Karl Mannheim ve Althusser gelmektedir. Gramsci ve Althusser'i çalışmamızın devamında ayrı bir biçimde inceleyeceğimiz için burada ele almayacağız. Marksist gelenekten gelen düşünürlerden biri olan Lukâcs, Marx'tan farklı olarak bilimsel epistemolojik yöntemi, diyalektik materteryalizm ideolojisi olarak tanımlamıştır. Ona göre diyalektik materyalizm, burjuva ideolojisine kıyasla daha fazla bilimseldir (Kaya, 2019: 68). Lukâcs'a göre burjuvazi illüzyonların sonuncusu ve en büyüğüdür. Bu nedenle burjuvazi ve proletarya arasındaki çatışma insanlığın kaderini içermektedir. Lukâcs bu noktada klasik Marksizmi terk ederek Lenin'in bakış açısını benimsemekte ve devrimci bir partinin gerekliliğini vurgulamaktadır (Lichtheim, 1965: 189). Lenin'den ayrıldığı nokta ise, ona göre ideoloji, toplumsal ve siyasal yaşamın çok daha derinlerine işlemiş durumdadır (Vincent, 2006: 10).

Karl Mannheim, Marx'ın ideoloji kavramını genişletmeyi amaçlamıştır. Mannheim'a (2002) göre ideoloji kavramı, bireylerin tarihsel varoluşunun her aşamasında karşı görüşle olan ilişkisinde düzenli olarak hissettiği güvensizlik ve şüphe ile ilgili deneyimleridir ve bu güvensizlik hali yöntemsel bir hal almıştır (Mannheim, 2002: 87). Marksistler açısından ideolojinin analizi, kendilerine muhalif olan görüşleri adlandırma işlemidir. Ancak neyin ideolojik olup olmadığının belirlenme sorumluluğu, Marksistlerin elinde tutabilecekleri bir silah değildir. Nitekim Marx'tan

sonra gerçekleştirilen ideoloji analizlerinde Marksist gelenek de ideolojik olarak tanımlanmaktadır (Roucek, 1944: 487). Mannheim kaleme aldığı “İdeoloji ve Ütopya” adlı eserinde ideolojileri, belirli bir toplumsal sistemi savunmayı sağlayan fikir kümeleri ve bu sistemdeki hakim sınıfın çıkarlarının kaba ifadesi olarak tanımlamaktadır (Lichtheim, 1965: 187). Diğer yandan ütopya ise geleceğin merdivenlerini döşeyen ideallerdir. Ütopya, baskı altında tutulan sınıfın veya grubun çıkarlarına hizmet eden bir değişime işaret etmektedirler (Heywood, 2014: 26). Ütopya gerçekdışılık olarak algılansa da her gerçekdışı yönelimi ütöpik olarak değerlendirmek mümkün değildir (Mannheim, 2002: 216). Ütöpik olarak konumlanan tasarıların, ayrıca kurulu düzeni parçalara ayıran gerçekliği aşkındırıcı bir eylem olarak sınırlandırılması, ütöpik yaklaşımın ideolojiden ayrılmasına neden olmaktadır. Gerçekdışılık, varoluşu aşkındırıcı etmenler bağlamında eylem gösterip yine de kurulu yaşamsal düzenin gerçekleştirilmesi veya yeniden tasarlanmasında etkin olmaktadır (Mannheim, 2002: 218).

Mannheim ideoloji teorisinde tikel ve total ideoloji kavramlarını da ele almıştır. Ona göre tikel anlayış, ideolojiye birey açısından bakmaktadır. Birey için önemli olan tek şey çıkarları ve rakibinin mağlup olmasıdır. Total anlayış ise, bir kolektif grubun, toplumsal bir sınıfın veya tarihsel bir dönemin fikirlerini içermektedir (Vincent, 2006: 12). Buna yaklaşıma göre; Marksizm, İslamcı köktencilik ve benzeri ideolojiler, total ideolojiler olarak tanımlanabilmektedirler (Heywood, 2014: 26).

Mannheim, ideoloji teorisi üzerine yaptığı çalışmalarının rölativist bir biçimde olmadığını belirtmektedir. Ayrıca rölativizm ile bağıntıcılık arasında bir ayrıma gitmektedir. Ona göre rölativizm, doğru nosyonu ile ilişkiliyken, bağıntıcılığın bağıntılı olanı ise yalnızca tarihsel bilgileri rölatif niteliğinden farklı bir şey olarak hesaba katmaktadır. Onun bağıntıcılık olarak tanımladığı terimde, bilgi ile epistemoloji sosyal kontekstten ayrılmamaktadır (Vincent, 2006: 12-13). Vincent’e (2006) göre sonuç itibariyle Mannheim’ın rölativizm ve bağıntıcılık ayrımı yeterince açıklanamamış ve teorisinde birtakım belirsizlikler bulunmaktadır (Vincent, 2006: 13).

2.3. Hegemonya ve İdeoloji: Antonio Gramsci

İkinci kuşak Avrupalı Marksist düşünürlerden olan Gramsci, Marksist ideoloji teorisi literatürüne büyük katkılardan bulunmuş düşünürlerden birisidir. Temel bir ideoloji sistemi inşa etmekten ziyade ideolojiyi ikna edici bir araç olarak kullanmıştır. Gramsci çalışmalarında ideoloji kavramı yerine zaman zaman; felsefeler, dünya görüşleri, düşünce sistemleri ve bilinçlilik biçimleri gibi birçok kavram kullanmıştır. Bu nedenle Gramsci'nin ideoloji anlayışının kavranması güçleşmektedir (Bulut, 2011: 195). Gramsci'nin yazılarının büyük çoğunluğunu dikotomilerin oluşturduğu görülmektedir. Bu dikotomilerden birisi, hegemonyanın karşı hegemonyayı oluşturması sebebiyle doğan; organik-geleneksel aydın, sivil toplum-politik toplum ve organik-konjonktürel krizlerdir (Dural, 2012: 311).

Gramsci'ye göre ideolojiler, on sekizinci yüzyıl Fransız materyalizminin bir sonucu olarak doğmuş ve ilk tanımına göre fikirlerin kökenlerinin araştırılmasıdır (Gramsci, 1986: 251). Ona göre ideolojiler, maddi unsurlardır ve tarihsel blok, kitleleri ancak ideoloji aracılığıyla ikna ederek hegemonyasını inşa edebilmektedir. Bu anlamda hegemonya mücadelesi, ideolojik bir mücadele olarak tanımlanabilmektedir (Çelik, 1999: 115-116).

Gramsci'nin kullandığı anahtar kavram “hegemonya” kavramıdır. Gramsci'nin hegemonyası, belirli bir yaşam ve fikrin egemen olduğu bir düzen olarak tanımlanabilir. Ona göre bu gerçeklik, toplumun; ahlaksal, geleneksel, dinsel, ruhsal, politik, sosyal ilişkiler ve benzerleri olan bütün alanlarına yayılmıştır (Woolcock, 1985: 204). Gramsci'ye göre hegemonya, egemen sınıfın karşıt sınıflar üzerindeki tahakkümünü ifade etmektedir (Moget, 1986: 73).

Gramsci, siyasal iktidarın kitleler üzerinde hakimiyet sağlama aracı olarak ideolojiyi görürken, Marksist ideoloji teorisinde yer alan hegemonya kavramını da genişleterek farklı bir kavram olarak sunmaktadır. Gramsci'nin temel çıkış noktası, onun sosyalist kimliği ve İtalya işçi hareketlerinin faşistler tarafından mağlup edilmesidir. Bu bağlamda faşizm olgusunun doğuşu ve İtalya'nın, Batı Avrupa ülkelerine göre geri kalması nedeniyle liberalizm üzerine çeşitli araştırmalar gerçekleştirmiştir.

Gramsci'nin sosyalist mücadele eksenli geliştirdiği stratejide ve bütün iktidarların hakimiyetinde hegemonya kavramı büyük rol oynamaktadır. Gramsci'ye göre burjuva devletin tahakküm özelliğinin yanı sıra ikna edici bir tarafı da bulunmaktadır. Bu iknayı da hegemonya ile açıklamaktadır (Dağtaş, 1999: 343).

Gramsci, Marx ve Engel kuşağından farklı olarak yanlış bilinç tezini reddetmektedir. Ona göre ideoloji, tarihsel bir geçerliliğe sahip maddi bir süreçtir. Bu nedenle ideoloji, praksis felsefesi bağlamında bir üstyapı olarak tarihsel bir şekilde analiz edilmelidir. Nitekim ideoloji, toplumsal tarihi süreçleri açıklayan önemli bir araçtır. Gramsci'ye göre ideoloji, insana toplumsal konumunu kazandıran eylemlerinin düzenleyicisidir. Bu anlamda Gramsci, ideolojiye psikolojik bir anlam da yüklemiş olmaktadır. Gramsci'ye göre ideolojiler işlevleri bakımından iki gruba ayrılmaktadırlar (Çelik, 1999: 116).

şekil 2.1. İşlevlerine göre ideolojiler (Çelik, 1999: 116)'dan faydalanılarak oluşturulmuştur

Gramsci'ye göre organik ideolojiler, psikolojik bir niteliktedirler ve belirli bir yapı için gereklidirler (Çelik, 1999: 116). Bu ideolojiler, insan yığınlarını örgütleyerek kontrol altına alırlar, onları eğitirler, –tıpkı Lenin'in belirttiği üzere işçi sınıfına dışardan bilinç yüklemek gibi- eylemleri ve mücadeleleri için imkanlar sunarlar (Gramsci, 1986: 254). Nedensiz rasyonel ideolojiler ise yalnızca kişisel hareketleri veya polemikleri doğuran ideolojilerdir. Ancak bu ideolojiler tamamıyla faydasız faaliyetler değillerdir. Çünkü hakikatin zıddını göstererek hakikatin ne olduğunu ortaya çıkaran işleve sahiptirler (Çelik, 1999: 116).

Gramsci ideolojiyi yalnızca olumsuz bir terim olarak gören fikre de karşı çıkmaktadır. Çünkü bu tanımlama ideolojiyi kuramsal olarak hatalı bir şekilde incelemeyi ifade etmektedir. Gramsci'ye göre ideoloji, sanata, ekonomik faaliyetlere, hukuka, bireysel ve ortak yaşamın tümüne uzanan bir kavramdır. Bu kavram, toplumsal blokları birbirlerine bağlayabilmektedir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Gramsci, ideolojiyi pejoratif bir anlamda kullanmamaktadır (Çetin, 1999: 117).

Gramsci'ye göre siyasal iktidarı elinde bulunduran her sınıf, muhakak sivil toplum bağlamında kitleleri yönetmeye kuvveti ve bilinci olduğunu kanıtlamak zorundadır. Bu anlamda hegemonya, yalnızca sınıflar arası bir mücadele değil, ayrıca politik ve toplumsal yaşamı yönetme sürecidir. Gramsci; Marx, Engels ve Lenin'in çalışmalarına büyük ölçüde katkılarda bulunarak hegemonyayı üstyapı ile ilişkilendirmektedir. Çünkü ona göre sivil toplum, politik toplum ve devlet arasında bir uyumsuzluk bulunmakta ve hegemonya sivil toplum alanında gerçekleşmektedir (Dural, 2012: 312).

Gramsci'ye göre hegemonya, politik ve ayrıca ekonomik bir yapıya sahiptir. Başka bir anlatımla, hegemonik gruplamanın berleyici işlevinde maddi temeller yatmaktadır (Cospito, 2016: 85). Ona göre hegemonyanın kurulmasını sağlayan kurumlar, kapitalist toplumlarda çoğunluğun onayını kazanmayı sağlayan üstyapı kurumlarıdır. Bu kurumlardan bazıları şunlardır (Dağtaş, 1999: 343):

- Medya,
- Kilise,
- Hukuk,
- Eğitim,
- Aile,
- Sendika,
- ve benzeri sivil toplum kuruluşları.

Gramsci bu üstyapılara vurgu yaparken yapı kavramını ve altyapı kavramını da göz ardı etmemekte ve ekonomi ile politik süreçler arasında adil bir denge kurmaya çalışmaktadır (Salamini, 1974: 367). Ona göre üretim ilişkilerinde, başka bir deyişle,

yapılarda meydana gelen değişiklikler üstyapıları belirlemektedirler. Bu noktada Gramsci, hegemonyanın esasen fabrikalarda kurulduğunu belirtmekte ve yapının önemine vurgu yapmaktadır. Ek olarak, yapının üstyapıyı belirlemesi durumunda, üstyapının da yapıyı belirlediği kabul edilmelidir. Diğer bir deyişle, yapı ve üstyapı arasındaki zıtlık ilişkileri birbirlerini belirlemektedirler (Dural, 2012: 316). Gramsci'ye göre bilinç, ideoloji ve kültür gibi üstyapı unsurları devrimlerin doğasını, kapsamını ve sonucunu belirleyen faktörlerdir (Salamini, 1974: 368).

Gramsci, Batı toplumlarında sosyalist iktidarın gerçekleşmesi için sosyalist bloğun kendi karşı toplumsal iktidar ideolojisini kurgulamak zorunda olduğunu belirtmektedir. Ona göre sosyalist devrim gerçekleştikten sonra tasarlanan siyasal mekanizma, politik iktidara ek olarak, yeni bütüncül kültürel yapının besleyebileceği bir toplumsal iktidara dayandığı ölçüde kalabalıklara ulaşacaktır. Gramsci sosyalist devrimi, ekonomi, kültür, toplum, politika ve ideoloji ile beraber ele almış ve sınıf mücadelesinin kapitalist toplumun her alanında gerçekleştirilmesinin zorunluluğunu belirtmiştir. Gramsci'ye göre Batı Avrupa burjuvazi devletlerinde iktidar tahakkümünün arkasında işleyen mekanizma rızadır –hegemonya da insanların rızasını alma biçiminde kullanılmaktadır-. Bu anlamda rıza önemli bir faktördür (Dağtaş, 1999: 343-344).

Gramsci'nin hegemonya üzerine gerçekleştirdiği tahlillerde sivil toplum ve politik toplum dikotomisi önem arz etmektedir. Ona göre politik toplumun tahakküme dayalı yapısının karşısında, sivil toplumun hegemonyaya bağlı yapısı durmaktadır. Her ne kadar hegemonya tahakküm ile bir uyumsuzluk halinde ilişkide bulunsun da esasen tahakküm ve rıza, diğer bir deyişle zor kullanma ve hegemonya yan yana bir haldedir. Gramsci'ye göre hegemonya, devlet aygıtının zorlamalarını arka plana iterken ayrıca onun görünmez olmasını da sağlamaktadır. Hegemonya'nın ortadan kalktığı anlarda ise gizlenen bu aktör meydana çıkarak –yani iktidarın tahakkümü- bir ordu aracılığı ile yeniden inşa edilebilmektedir (Dural, 2012: 313-314).

Gramsci sivil toplum ve politik toplum ayrımını temelde üç aşamaya dayandırmaktadır. Bu anlamda birinci aşama; dar anlamda tanımlanarak zıtlıklardan oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, sivil toplum ve politik toplum arasında bir çelişki

bulunmaktadır. İkinci aşama genişletici bir tanımla; devlet, politik toplum+sivil toplum olarak formüle edilmektedir. Bu aşamada, hegemonyanın zorlama zırhıyla korunduğu ve rıza tahakkümünü meşrulaştırdığı söylenebilir. Üçüncü ve son aşamada ise devlet, sivil toplum ile politik toplumun entegrali olarak formüle edilmektedir. Gramsci, genel anlamda sivil toplumun çağın politik toplumunu da inşa ettiğini ileri sürmektedir (Dural, 2012: 314-315).

2.4. Devletin İdeolojik Aygıtı Olarak İdeoloji: Louis Althusser

Louis Althusser, Marksist kuşaktan gelen bir düşünürdür. Onun ideoloji üzerine gerçekleştirdiği tahliller klasik Marksizmden farklı olmakla birlikte Marksizmi geliştirmiştir (Purvis ve Hunt, 1993: 481). Althusser, temel olarak Marksist teorilerin merkezinde bulunan “ideolojinin yanlış bilinç olduğu” ve “ideolojinin çarpık bir yansıma olduğu” iki önermeyi reddetmektedir (Martin, 2013: 407; Hirst, 1976: 385). Klasik Marksizm, ideolojiyi yanlış bilinç olarak tanımlarken, Althusser’e göre dünyaya ait tasarımlar doğru ya da yanlış olarak nitelendirebilirler ancak ideolojiler yönelik böyle bir nitelendirme yapmak mümkün değildir. Diğer bir deyişle, ideolojilerin yanlışlık veya doğruluğu söz konusu değildir (Hall, 1985: 97; Eagleton, 1996: 41).

Althusser salt rasyonalist ideoloji tanımlarına itiraz ederek ideolojinin, dünya ile aramızdaki bilinçdışı ve duygulanımsal bir bağlantı olduğunu öne sürmektedir. Başka bir deyişle ideoloji, bir gerçekliği ifade etmekten ziyade, bir talep, umut veya nostaljiyi ifade etmektedir. Bu anlamda ideoloji, esas olarak bir korku, suçlama, yüceltme ve aşağılamayla ilgili bir meseledir (Eagleton, 1996: 42).

Althusser bilim ve ideoloji arasında kesin bir ayrıma gitmektedir. Oun bilim ve ideoloji arasında ayrıma gitmesi ve salt rasyonalist ideolojik tanımlamalarına itiraz etmesi, ideolojiyi kuramsal bilgiden daha aşağı bir yere yerleştirdiği anlamına gelmemektedir. Eagleton’a göre Althusser’de ideoloji, kafası daha karışık ve önemsiz bir bilgi türü değildir; zira, ideoloji bir tür bilgi değildir. İdeoloji, kuramsal bilme yetisinden ziyade “yaşanan ilişkiler”dir. Yaşanan ilişkilerin ise bilimsel bilginin altında yer aldığını öne sürmek ise hatalı bir yaklaşım olacaktır (Eagleton, 1996: 197).

Althusser'e göre ideoloji hayatın pratik bir şeklidir. Bu yansıma sayesinde ideolojiler bireye, sistemin kendisi tarafından yüklenmektedir (Kazancı, 2003: 38). Diğer bir deyişle İdeolojiler, kitlelere, hakim fikirleri ve değerleri benimseterek onları sisteme uyumlu hale getirmektedirler. Bu anlamda ideolojiler bir kavrayış ve pratiktirler (Kazancı, 2012: 73). Her pratik ancak bir ideoloji çerçevesinde var olabilmektedir (Althusser, 2010: 196).

Althusser, klasik Marksizmden farklı olarak ideolojileri yalnızca bir sınıfa ait olan düşünceler değil, her sınıfın içerisinde yer aldığı bir araç olarak tanımlamıştır. Ona göre hakim ideoloji yaşamını düzenli olarak otomatik bilinç yükleme ile devam ettirmektedir. Bu bağlamda egemen ideoloji her şeyi kapsamakta, karşıt ideolojiler ise var olmaya çalışmaktadırlar. Egemen ideoloji kitlelere ulaşmak için çağırma, isim koyma, dini kurallar, görenekler vb. araçları kullanmaktadır (Kazancı, 2003: 38). Althusser'e göre ideoloji, yapının özne üzerindeki bir etkisidir. Bu nedenle sadece zihinsel bir işlem değil, ayrıca yaşamın içerisinde var olan ve yaşamdan beslenen bir pratiktir. Bu tanımla görülmektedir ki ideoloji daha çok kültüre yaklaşmaktadır. (Kazancı, 2012: 73).

Althusser yapısalcı bir yaklaşım olarak ideolojinin her şeye etki eden önemli bir yapı ve güç olduğunu belirterek onun, ancak toplumsal formasyon ile varolabileceğini öne sürmektedir. Ona göre ideolojinin kitlelere ulaştırılmasındaki araçlar devlet içerisinde ve dışında var olabilmektedirler. Diğer bir deyişle, devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtları bulunmaktadır (Kazancı, 2012: 72)

İdeolojiyi oluşturan yapı ve işleyişler maddi bir oluşumu yansıtmaktadırlar. İdeoloji maddi oluşumdan etkilenmekle birlikte aynı zamanda onu etkilemektedir. Maddi pratikler ve ayinler, törenler gibi ritüeller ideolojiyi maddileştirmektedirler. Bu bağlamda ideoloji hem bir pratik olarak aygıtın bir çıktısıdır hem de aygıtın içerisinde. Althusser'e göre, ideolojinin çıktıları da maddi nitelik taşımaktadır. Örnek olarak şu ritüeller sunulabilir (Kazancı, 2012: 75):

- Hacca gitmek,
- Musevilerin cumartesi günleri ateşten kaçınmaları,

- Katoliklerin Cuma günleri kırmızı et yememeleri.

Maddi bir aygıt içerisinde bulunan maddi kuralların belirlediği pratikler, öznenin maddi eylemlerinde bulunan pratikleri sunan ideolojinin maddiliğini göstermektedirler (Güngör, 2001: 227). Althusser ideolojiyle ilgili üç temel yaklaşımda bulunmaktadır.

Althusser'e göre ideoloji, gerçek dışılığı değil, tam tersine gerçek ilişkileri yansıtmaktadır. Bu anlamda kişi ile kişinin evreninin arasındaki etkileşimin ifadesi olarak tanımlanabilmektedir. İdeolojinin içeriği imgesel bir form taşımaktadır. Bu nedenle birey, gerçekliği ideolojik kopyalamasının dışında kavrayamamaktadır. Başka bir anlatımla, her insan ideolojisini kendi dünyası içerisinde yaşamaktadır (Kazancı, 2012: 78).

Althusser'in "ideolojinin tarihi yoktur" önermesi, Marx'ın "ideolojinin tarihi yoktur" önermesinden farklılıklar arz etmektedir. Althusser, Marx'ın "ideolojinin tarihi yoktur" tezini pozitivist olarak nitelemektedir. Çünkü Marx'a göre ideoloji, bir yanılsama, düş ve hiçliktir. Bu anlamda ideoloji, Freud'tan önceki araştırmacıların tanımladığı gibi düşler alemine benzemektedir. Nitekim Freud'tan önce düşler imgesel kuruluşlar olarak tasarlanmakta ve keyfi bir sıra, düzensizlik ve günün artıklarıyla "hiçsel" bir sonuç olarak ortaya çıkmaktaydılar (Strawbridge, 1982: 126). Althusser'e

(2010) göre Marx'ın "Alman İdeolojisi"nde de ideoloji tıpkı böyle tanımlanmaktadır. Bu nedenle Marx'a göre ideolojinin tarihi yoktur. Çünkü ideolojinin tarihi ideolojinin dışında var olmaktadır. Marx'ın yaklaşımı temel anlamda iki nedenle olumsuzdur. Birincisi; Marx'ın önermesine göre ideoloji, katıksız bir düşünüş olduğu için hiçbir şey değildir. İkincisi ise, ideolojinin tarihi yoktur çünkü gerçek tarih ters çevrilmiştir. Bu nedenle ideolojinin kendisine ait bir tarihi yoktur (Althusser, 2010: 80). Althusser "ideolojinin sonu yoktur" önermesinde Freud'tan ilham almaktadır. Çünkü Freud'a göre bilinçdışı öncesiz ve sonrasızdır. Bu anlamda ideolojinin tarihi yoktur önermesini her yerde var olan "tarih-aşırı" anlamında kullanmaktadır. Başka bir anlatımla, ideoloji, bilinçdışı gibi öncesiz ve sonrasızdır (Althusser, 2010: 81-82).

Althusser'in bir diğer önermesi ise ideolojilerin bireyi özne olarak nitelemeleridir. Çünkü her ideoloji özne vasıtasıyla var olmaktadır. Diğer bir deyişle özneler ideolojiyi belirlemektedirler (Hall, 1985: 101). İdeolojiler ise pratikleri yönlendirmektedirler (Kazancı, 2012: 79). Özne ideolojinin kurucu kategorisi olmakla birlikte ayrıca ideolojinin tamamlayıcı işlevi de bireyleri özneler haline getirmektedir. İdeolojinin bir bireyi özne haline dönüştürmesi tanıma ve çağırma işlevi ile olmaktadır (Güngör, 2001: 227). Althusser çağırma, adlandırma ve seslendirme terimi olarak "interpellation" kavramını kullanmaktadır. Interpellation, yani çağırma, seslendirme faaliyetinin çalışma şeklini ise polis ve Tanrı üzerinden örneklendirir. Bir polisin "Hey, sen oradasın!" diye bağırması ve kişinin seslenilenin kendisi olduğuna inanması veya dinin bireylerle Tanrı aracılığıyla konuşması bir çağırma, seslenme veya diğer bir adıyla tanıma faaliyetidir. Bu sayede birey özneye dönüşmektedir (Cousins ve Hussain, 1984: 164).

Althusser'in devletin ideolojik aygıtları teorisinin temelinde ise yeniden üretim kavramı yatmaktadır. Ona göre kapitalizm, üretim koşullarını sürekli olarak genişleterek yeniden üretmektedir. Bu üretim koşullarından biri ise "toplumsal yeniden üretim"dır. Başka bir ifadeyle emek gücünün ve üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesidir. Toplumsal yeniden üretim ise üretimle direkt olarak bağıntılı olmayan bütün aygıtların eylemliliğini gerektirmektedir. Bu bağlamda emek gücünün ücretle yeniden üretimi için aile kullanılmaktadır (Dağtaş, 1999: 349).

Egemen ideolojinin hakimiyetini kurması için; kültürel kurumlar, kiliseler, kitle iletişim araçları fabrikalar, hiyerarşi, toplumsal ilişkiler, sendikalar, aile vb. (Althusser, 1980) aygıtlar gerekmektedir. Bu bağlamda Althusser, ideolojinin işlevinin, toplumsal üretim ilişkilerini yeniden üretmesi olduğunu öne sürmektedir (Hall, 1985: 98).

Devletin toplumsal yeniden üretim aracı sayesinde topluma karşı rıza sağlanmakta, sermayenin sonsuz hegemonyası korunmakta ve yönetici sınıfın uzun vadeli çıkarları koruma altına alınmaktadır. Bu bağlamda Althusser, bu süreçte yer alan bütün aygıtları “devletin ideolojik aygıtları” olarak adlandırmaktadır (Dağtaş, 1999: 349). Ona göre devletin ideolojik aygıtları, bir sınıfın egemenliği için çok önemli yapılardır. Bu noktada devletin de bir tanımı yapılmalıdır. Bu tanım Marx’ın anladığı devletten farklıdır. Nitekim Althusser’e göre Marx, devletten hiç anlamamaktadır. Marx devletin baskın sınıfın hizmetinde bulunan bir araç olduğunu anlasa da devletin nasıl bir bağlamda çalıştığını anlamamıştır (Althusser, 1980).

Althusser’in devletin ideolojik aygıtları yaklaşımı Marksizmin devlet kuramını geliştirmesinin bir yansımasıdır. Ayrıca bu noktada devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtlarının arasında da bir ayrım yapmaktadır. Devletin baskı aygıtı tek bir baskı aygıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü devletin baskı aygıtı, onun deyişiyle “organik bir bütün olarak gösterir kendisi; daha kesin olarak söylersek: doğrudan doğruya ve bilinçli olarak, tek bir merkezden yönetilen ve merkezileşmiş bir beden (Althusser, 2010: 54)” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, devlet başkanlığı, hükümet, yürütme erkinin bir aracı olarak idare, silahlı kuvvetler, mahkemeler, hapisaneler vb. devletin baskı aygıtlarıdır (Althusser, 2010: 134). Devletin ideolojik aygıtları ise devletin baskı aygıtlarından farklı olarak daha çoğul bir yapıya sahip ve göreceli olarak daha bağımsız bir maddi güce sahiptirler. Bu anlamda örneğin kilise devletin ideolojik aygıtlarından biridir (Althusser, 2010: 55). Ayrıca kiliseler, sınıf ilişkilerinden kurtulmak için tasarlanmış aygıtlardır. Martin (2013) ABD’deki protestan kiliselerinde verilen söylemlerle bu durumu örneklemektedir. Bu kiliseler “Tanrı’nın kendilerine –kiliseye- yardım edenlere yardım ettiği”ni benimseterek, fakirlerin kilisenin sorumluluklarını üstlenmesi durumunda Tanrı’nın onlara yardım edeceğini öğütlemektedirler (Martin, 2013: 407). Devletin baskı aygıtı ve ideolojik

aygıtlardan ayrıldığı bir diğer nokta ise, baskı aygıtı tamamıyla kamu alanının elinde bulunurken; devletin ideolojik aygıtları ise özel veya kamusal alanda bulunabilmektedirler. Devletin ideolojik aygıtlarının her iki alanda da yer alması onun işleyişini farklılaştırmamaktadır (Güngör, 2001: 228).

Althusser'e göre devletin ideolojik aygıtları sistemi içerisinde yer alan egemen ideoloji, uzun yıllardır süregelen sert bir sınıflar savaşının sonucu olarak var olmaktadır. Örneğin burjuvazi sınıfı kendi amaçlarına, eski aygıtlarda kendisi sürdüren eski egemen ideoloji –aristokrasi- ve kendi örgütlenme biçimlerini arayan yeni sömürülen sınıfın –proleterya- ideolojisi ile mücadele ederek varmıştır. Ayrıca mücadelesi yalnızca toprak aristokratları ve işçi sınıfı ile kalmamış, kendi içerisindeki fraksiyonların çelişkileriyle de mücadele etmiştir (Althusser, 2010: 130).

Gramsci'nin hegemonya anlayışı ile Althusser'in toplumsal yeniden üretim anlayışı arasında benzerlikler görülmektedir. Bu bağlamda iki düşünürün aynı çizgide yürüdüğü söylenebilir. Italian Radio Television'ın 1980 yılı Nisan ayında gerçekleştirdiği röportajda Althusser bu benzerliği kabul etmektedir. Ancak Gramsci'nin hegemonik aygıtlar kavramını kullandığını bilmediğini ifade etmektedir. Althusser'in, Gramsci'den ayrıldığı nokta ise onun özellikle “devlet”i vurgulamasıdır (Althusser, 1980).

2.5. İdeolojinin Sonu Tezi: Büyük Anlatıların Sonu

İdeolojilerin sonu tezi genel anlamda 1950'li yılların ve Soğuk Savaş'ın bir tezahürüdür. 1930 ila 1950 yılları arasına yaşanan Nazizm aşırılığı, Yahudi katliamları, Stalinizm saldırganlığı, savaşlar ve göstermelik yargılamalar ideolojilerin saplantılı ve yıkıcı eylemler olduğu inancını yaymıştır. Bu nedenle yirminci yüzyılın ortasına kadar yaşanan savaşlar ve yitirilen insan yaşamının sorumlusu “ideolojiler” olarak görülmüştür. Bu inanç Soğuk Savaş döneminde Marksist-Leninist ideoloji etrafında toplanmıştır. Doğu Avrupa komünizminin çökmesi ve neoliberalizmin yükselişe geçmesiyle beraber ideolojinin tezi kuramcıları büyük anlatıların sonunu ilan etmişlerdir (Vincent, 2006: 16).

İdeolojilerin sonu tezi anlayışına göre –bu tez Amerika’da doğmuştur- ideolojiler gelişmemiş toplumları geliştirmeyi amaçlamalarına rağmen, gelişmiş toplumlar için birer aksesuar haline dönüşmüştür. Çünkü gelişmiş toplumlarda sol ve sağ birbirlerinin –solun aşırı devlet iktidarının tehlikesini kabul etmesi ve sağın da refah devletinin gerekliliğini kabul etmesi- kısmi yarar ve zararlarını kabullenmiştir. Bu yüzden bir anlaşma söz konusudur. Ayrıca ideolojinin sonu tezi, sosyolojinin önem kazanmasıyla aynı zamana rastlamaktadır. Bu anlamda Amerikan sosyolojisi, ideolojik hurafelerden bağımsız bir toplum bilimi sunmayı amaçlamış ve ideolojiyi sosyal bilimlerin karşı kutbuna yerleştirmiştir. Bu noktada ideoloji teriminin ilk ortaya çıkış amacı ile Amerikan sosyolojisinin amacı arasında bir benzerlik görülmektedir. İdeoloji ilk olarak hakikati ortaya çıkarma aracıyken; Amerikan sosyolojisi tarafından hakikat dışı olarak tanımlanmışsa da iki yaklaşımın da çıkış noktası aynıdır (Vincent, 2006: 18).

İdeolojinin sonu tezinin önde gelen isimlerinden biri Daniel Bell’dir. Bell’e (2013) göre rahipler için din neyse, entelektüeller için ideoloji de odur. İdeoloji, fikirlerin bir silah olarak kullanılması ve toplumların kalkındırılması için bu silahın kaldiraç olarak işletilmesidir (Bell, 2013: 438). Daniel Bell’in ideolojinin sonu tezi temel anlamda; entelektüeller, din, duygusal enerji ve ölüm imgelerine dayanmaktadır.

Bell’e göre din, insanların ölümle ve yokoluşla ilgili bir mücadelenin sonucudur. Çünkü ölüm korkusu insanın yaşama duyduğu enerjinin sonudur ve cennet ile cehenneme inanmak ölüm korkusunu azaltabilir. Bu nedenle insanlar dine ihtiyaç duyarlar. Özellikle on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başında azalan inancın ve ahlaki kuralların zayıflamasıyla –ki bunda Fransız İhtilali’nin etkisi büyüktür- ölüm korkusu artmıştır. Bu nedenle insanlar bu korkuyu bastırabilecek sembollere ve pratiklere yönelmişlerdir. Nitekim bir ideolojinin içerisindeki ölümsüz ideallere vurgu yapılarak ölüme meydan okunabilir. Bu noktada Bell, çok önemli bir vurgu yapmaktadır. Ona göre tarikatlar ve kiliseler, parti ve sosyal hareketler haline dönüşmüşlerdir (Bell, 2013: 439-440).

Bell’e (2013) göre ideolojinin temel fonksiyonu heyecan yaratmak ve insanların davranışlarını yönlendirmektir. Onun önemle üzerinde durduğu duygusal enerjinin harcanması faaliyeti ise dinin haricinde ideolojilerle, sanatla, ayinlerle ve mabetlerle

sağlanmaktadır. Nitekim din, duygusal enerjiyi sembolik bir hale dönüştürerek onu; sanatlara, ayinlere, komünyonlara ve benzerlerine sunmuştur. İdeoloji ise bu duygusal enerjiyi politikaya aktarmaktadır (Bell, 2013: 439).

Bell, dünyayı değiştirmeye çalışırken politikayı araç olarak kullanan modern çabaların, duygusal enerjiyi açığa çıkarıp işletebilecek diğer bütün kurumların işlevsiz olarak gösterebileceğini belirtmektedir (Bell, 2013: 440). Bu anlamda denilebilir ki ideolojinin sonu tezi kuramı, politikanın ideolojiden farklı olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü ideoloji, totaliter bir zihniyetin ürünü olarak her politik tartışmayı engellemektedir. Bu yüzden ideolojik toplum, çoğulcu ve rasyonel bir toplumdan kesin bir biçimde ayrılmaktadır (Vincent, 2006: 15).

Daniel Bell'e (2013) göre on dokuzuncu yüzyılda doğan ideolojiler entelektüellerin birer ürünüdürler. Bu entelektüeller tamamıyla inançtan beslenerek hareket etmişler ve ideal bir gelecek inşa etmeye çalışmışlardır. Arendt'e (2014a) göre ise ideolojiler, tarihin anahtarını sundukları iddiası ile –ki ona göre esasen politik gelişmeler ve eylemlerden kaçmak amacıyla üretilmiş fikirlerdir- modernizmin bir ürünü olarak doğmuşlardır. Bu bağlamda ilk ideologlar ise modern dünyanın sofistleridir (Arendt, 2014a: 31). Bell'e göre günümüzde büyük anlatılara dayanan ideolojiler artık tükenmişlerdir. Meydana gelen sosyolojik değişme ise iki taraflı bir zincir halkasına benzemektedir (Bell, 2013: 441).

Şekil 2.3. Sosyal değişimi meydana getiren fonksiyonlar (Bell, 2013: 441)'den faydalanılarak oluşturulmuştur

Bell'e (2013) göre günümüzde sosyal mühendislik yoluyla ütöpik bir düzenin hayali çok az kişi tarafından tasarlanmaktadır. Çünkü yukarıda değindiğimiz gibi sağ ve sol arasında kısmen de olsa bir anlaşma yapılmıştır. Ancak Bell bu noktada Batı dünyasını ayırmaktadır. Çünkü Batı dünyasının ideolojik çağı sona ererken, Asya ve Afrika devletleri kendi toplumları için yeni ideolojiler tasarlamaktadırlar. Tasarlanan yeni ideolojiler ise; Pan-Arabizm, ırkçılık ve milliyetçiliktir. Bell, Avrupa, Asya ve Afrika arasında net bir ayrıma giderek Avrupa'daki ideolojilerin entelektüeller tarafından tasarlanan hümanist ideolojiler olduğunu, Asya ve Afrika'daki ideolojilerin ise siyasal liderler tarafından tasarlandıklarını ileri sürmektedir. Bu anlamda eski ideolojilerin, yani Avrupa bazlı ideolojilerin temeli özgürlük ve sosyal eşitlik iken; yeni ideolojilerin, diğeri bir deyişle, Asya ve Afrika'daki ideolojilerin temeli iktisadi gelişme ve milli güçtür (Bell, 2013: 441-442).

Asya ve Afrika üzerine değeriendirmelerde bulunan bir diğeri ideolojinin sonu tezi kuramcısı Seymour Martin Lipset'tir. Aristoteles'e atıf yaparak başladığı Political Man (1960) adlı eserinde az gelişmiş ülkelerin, Avrupa'ya kıyasla hala düzenli politik tartışmalara ve ideolojiye sahne olduğunu belirtmektedir. Bu toplumlarda sanayileşmenin, dinin ve estetik kurumlarının yarattığı problemler çözülememiştir ve bu tartışmalar uluslararası mücadeleyle iç içedirler. Lipset'e (1960) göre az gelişmiş ülkelerin radikal olması doğal bir durumdur. Özellikle Asya ve Afrika hareketleri demokrasiyi hedefleseler dahi Batı'nın ekonomik, politik ve adli kurumlarının birçoğuna düşmanlık gösterdiği sürece varolabilirler. Çünkü bu ülkelerde –özellikle Hindistan, Gana, Seylan ve Burma'da- radikaller iktidardadırlar. Radikallerin dayandığı güç ise kitlelerden aldıkları destekdir. Bu nedenle liderler, kitlelerin güven oylarını almak ve başarısızlıklara bahane bulmak adına sürekli bir düşman belirlemelidirler. Bu düşmanlar ise; yerli kapitalistler, yabancı yatırımcılar ya da emperyalist ülkelerdir (Lipset, 1960: 416). Bu sebeple Batı liderleri³ Doğu ve Afrika'da komünist bir yapılanma içerisinde olmayan devrimcilerle koalisyon kurmalı ve ciddi ideolojik tartışmaların Batı dünyasında sona erdiğini kabul etmelidirler (Lipset, 1960: 417).

³ Kitabın 1960 yılında yayımlanması nedeniyle bu tavsiye dönem itibariyle değeriendirilmelidir.

Lipset (1960) demokrasi ve Batı toplumundaki sağ ve solun anlaşmalı barışına vurgu yapmaktadır. Ona göre Batı dünyası demokrasisi, farklı değerleri temsil eden gruplar arasındaki entelektüel çatışmaların bariz bir şekilde azalması sebebiyle birtakım önemli değişiklikler geçirmektedir. Bu değişikliklerin sonuçları ise en somut şekilde 12-17 Eylül 1955 tarihleri arasında Milano’da “Congress for Cultural Freedom” tarafından düzenlenen (Shils, 1956: 38) “Özgürlüğün Geleceği” konulu dünya entelektüeller kongresinde görebilmekteyiz. Kongre birçok demokratik ülkeden sosyalist ve sağcı muhafazakarları ağırlamıştır. Sosyalizm ve liberalizm eksenli düşünürleri kapsayan bu kongrede büyük bir çatışma çıkacağı tahmin edilse de beklendiği üzere bir anlaşmazlık görülmemiştir. Çünkü sosyalistler tıpkı liberaller gibi güçlü bir devlet tehlikesine vurgu yapmışlar; liberaller ise sosyalistler gibi refah devlet anlayışını kabul etmişlerdir. Batı dünyasındaki bu değişikliklerle beraber sanayi devriminin temel siyasal problemleri giderilmiştir (Lipset, 1960: 403-404). Kongreye katılanlar şu üç noktada birleşmişlerdir (Mardin, 1997: 355):

1. Aşırı ideolojiler veya total ideolojiler gerileme dönemindedir.
2. Bu gerilemenin sebebi Batı ekonomisinin güçlenmesidir.
3. Gerilemenin nedenlerinden bir diğeri sağda ve solda yaşanan benzerliklerdir.

Lipset’e (1960) göre demokratik sınıf mücadelesi devam edecek ancak somut bir kavga yaşanmayacaktır. Onun deyimi ile “ideolojiler olmadan, kırmızı bayraklar olmadan, 1 Mayıs geçitleri olmadan (Lipset, 1960: 406)”. Lipset’e göre, Batı demokrasilerinde sağ ve solun arasındaki farkın giderek kapanması, parti tartışmalarının bittiği anlamına gelmemektedir. Nitekim istikrarlı demokrasiler için iç mücadele son derece önem arz etmektedir (Lipset, 1960: 407).

Daniel Bell’e (2013) göre on dokuzuncu yüzyılda çanı çalan entelektüeller, politikayla iç içe bir halde geleceğin ideal toplumunu inşa etme hayali kurmaktadırlar. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelince durum böyle değildir. Genç entelektüeller mutsuzdurlar. Çünkü orta yol olarak tanımlanan şey kendileri için tatmin edici değildir. Orta yol ihtirassız, öldürücü ve yaşlılar içindir. Bu nedenle duygusal enerji boşlukta kalmaktadır. Bell’e göre duygusal enerji kimi zaman dini ritüellerle kimi zaman da modern dinler olan ideolojilerle beslenmektedir. Ancak özellikle Avrupa’da

ideolojiler artık bu nosyonunu yerine getirememektedirler. Bu yüzden genç entelektüellerin pek çoğu çareyi bilimde, üniversitelere girmekte ve sanatta aramışlardır. Bell'e göre iktisadi ütopyalar için yeni ihtirasların yörüngesi, önemli olarak görülen tek şeyin "gelecek" olduğu Doğu dünyasıdır (Bell, 2013: 443-444).

Bell, ideoloji ve ütopyalar arasında bir ayrıma gitmektedir. Ona göre ideolojiler değerlerini kaybetse de ütopyalar hala yaşamaktadırlar ve yaşamalılardır. Çünkü geleceğe duyulan inanç ütopyalar sayesinde devam etmektedir. Ancak bu noktada Bell'in kastettiği ütopyaları katı ideolojilerin tezahürü olan ütopyalardan ayırmak gerekmektedir. Ona göre ütopyalar inşa edilirken her ne kadar eski ideolojilerin dirilme tehlikesi bulunsun da yine de ütopyalar oluşturulmalıdırlar. Fakat "Cennet Şehri"ne çıkan merdiven için "inanç merdiveni" değil, "ampirik bir merdiven" kullanılmalıdır (Bell, 2013: 444). Daha önce de belirttiğimiz gibi açıkça görülmektedir ki ilk ideologların hedeflediği amaç ile Bell'in hedeflediği amaç aynı araçları kullanmaktadır. Nitekim ilk ideologlar, insan hayatının fikirlerden oluştuğunu, bu yüzden fikirlerin bilimsel bir nitelikte incelenmesi gerektiğini, yanlış fikirlerin ayıklanması gerektiğini savunurken bilimi araç olarak görmekteydiler.

Bell'e (2013) göre ideoloji, insanın bireysel yetenekleriyle yüzleşmesini engellemektedir. İdeoloji içeren ütopyik toplumlarda insan yalnızca bir makineye dönüşmekte ve ortaya hazır bir reçete çıkmaktadır. Bu düşünceler apokaliptik şevkle dolduğunda ise kaosa neden olan silahlara dönüşmektedirler. Ancak ampirik bir yöntem kullanarak inşa edilen ütopyalarda ise insanların nereye gitmek istedikleri, istedikleri noktaya nasıl varacakları, bu süre içerisinde doğacak olan maliyetler ve bu maliyetleri kimin karşılayacağı önceden belirlenmektedir (Bell, 2013: 444). Fakat ütopyaları tasarlayanlar devrimci amaçlar uğruna alçaltıcı yolları meşrulaştırmaya başlarlar ve muhalefet etme hakkı, basın özgürlüğü, araştırma yapma serbestisi ve düşünce özgürlüğü gibi hakların anlam ve önemlerini unuturlarsa ütopya da ideoloji ile aynı sonu yaşayacaktır (Bell, 2013: 445).

İdeolojinin sonu tezi birçok eleştiriye de beraberinde getirmiştir. Öncelikle tez ideoloji olarak büyük çoğunlukla sol mücadeleyi muhatap almaktadır. Lipset'in vurgulayarak öne sürdüğü, "demokratik mücadele devam edecek, fakat 1 Mayısız ve kızıl

bayraksız” deyiminden bunu anlamaktayız. Ancak siyasal ideolojiler yalnızca marksist kutup ve non-marksist gruptan oluşmamaktadır. Tezde her ne kadar Batı’da büyük anlatıların –faşizm, Nazizm, Marksizm gibi- bittiği belirtilse de temelde Marksizmle olan mücadelenin daha ağır bastığı görülmektedir. Tezin ABD’de doğduğu ve ABD’nin özellikle 1950’li yıllarda komünizm ve sosyalizmle mücadelesi göz önüne alındığında –ki ABD bu yıllarda pek çok ülkeye SSCB karşıtı olmaları için maddi destek sağlamıştır- tezin de bu çerçevede şekillendiği görülmektedir.

Vincent’e (2006) göre ideolojinin sonu tezi, yoğun biçimde yaşanan savaş yıllarına tepki gösteren endüstrileşmiş toplumların geçişi bir dönemsel etkisidir (Vincent, 2006: 18). Heywood’a (2014) göre ise tez, genel anlamda yalnızca Batı’ya odaklanarak Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerindeki devrimci siyasi hareketleri göz ardı etmektedir (Heywood, 2014: 304).

Terry Eagleton ideolojilerin sonu tezini “ön yargılı, gözü açılmış savaş-sonrası ethos’unda rol oynayan bir sav (Eagleton, 1996: 255)” olarak tanımlamıştır. Ona göre ideolojinin sonu okulu, siyasal sağın meydana getirdiği bir tezdur. Ancak post-ideolojik durumu savunanlar da büyük çoğunlukla radikallerden oluşmaktadır. İdeolojinin sonu okulu, bütün ideolojilerin kapalı, dogmatik ve katı olduğunu öne sürmüştür. Buna ilaveten, postmodernist düşünce de bütün ideolojileri teolojiye dayanan, metafizikten beslenen ve totaliter eylemler olarak görmektedir. Tüm bu nedenlerle ideoloji, kaba ve yanlış bir kavram imajına bürünmüştür (Eagleton, 1996: 13). Bu anlamda bir diğer eleştiri ise ideolojilerin sonu tezinin kendisinin ideolojik bir fikir olduğudur (Zizek, 2011: 18).

İdeolojinin sonu tezinin gözden kaçırdığı bir diğer nokta ise, bu ideolojileri meydana getirenin bizzat toplumun kendisinin olduğudur. Örneğin dışardan bir el dünyayı tasarlarlarken faşizmi de yaratmamıştır. Faşizm insanların omuzlarında yükselen bir ideoloji olmuştur. Başka bir deyişle, İtalyan toplumunun ta kendisinin dönemsel bir yansımasıdır. Alman Nazizmi Birinci Dünya Savaşı’nın yıkımı sonucunda ezilen bir ulusun öfkesinin yansımasıdır. Hitler geleceğe duyulan inançla ve cennet vaadiyle – üstün Alman ırkıyla- yenik halkı ikna etmiştir. Bu bağlamda ideolojiler, tanrıların tasarladığı görünmez eylemler değil, toplumun ve insanların yansıması olarak

görülmelidir. Nitekim savaşlar sonucu katı ideolojilerden vazgeçen toplumlar, bir gün tekrar o ideolojilerin yenilerini yaratabilirler.

Eagleton ideolojinin sonu tezini bir bütün olarak incelendiğinde akla uygun olmadığının anlaşılacağını ileri sürmektedir. Çünkü günümüzde hala birçok insan kiliseye gitmekte, çocuklarına okulda öğretilen şeyler hakkında kaygılanmakta, bar köşelerinde politik tartışmalara girmekte ve giderek bozulan sosyal hizmetlerden dolayı uykuları kaçmaktadır (Eagleton, 1996: 71).

2.6. Neoliberalizmin Hegemonyası: Zygmunt Bauman ve Pierre Bourdieu

İdeolojinin sonu tezi ideolojinin sonunu göstermekten ziyade, yeni bir ideolojinin doğuşunun anahtar ifadesidir. Diğer bir deyişle, ideolojinin sonu tezi birçok ideolojiyi tarihten silerken, neoliberalizmi yalnızlaştırmaktadır. Vincent'e (2006) göre ideolojinin sonu tezinin temelinde yatan sorun, liberalizmi ideoloji olarak tanımlamamasıdır (Vincent, 2006: 18-19).

İdeolojinin sonu tezinin, bilgiye hükmeden entelektüellerin tasarladığı gelecek toplumunun bittiğini mi yoksa; tam aksine organik stratejinin varoluş sebebi olan ideolojinin yeniden tasarlanmış başka bir biçimini mi anlattığı yönünde çeşitli tartışmalar mevcuttur (Bauman, 2000: 138). Bauman'a göre sosyologların ideolojinin sonunun geldiğini öne sürmeleri, günümüz dünyasının tasvirinden çok bir niyettir. Bu niyete göre daha iyi ve aşırı olmayan bir toplum kurulacak ve bu toplum "her türlü eleştirel teori ve pratik postmodern yaşam gibi parçalı, düzenlenmemiş, kendine gönderme yapar nitelikte tekil ve episodik olacaktır (Bauman, 2000: 136)".

Her ne kadar ideolojinin sonu tezi büyük anlatıların bittiğini öne sürse de piyasanın/neoliberalizmin ekonomik sonuçlarının rekabeti ve üretimi ilahlaştırması, kazananı yüceltmesi ve etik kinizmi öne çıkarması nedeniyle eskinin büyük anlatılarının günümüzdeki yansıması olduğu da ileri sürülmektedir. Ayrıca neoliberalizmin bu hakimiyeti rakipsiz bir hegemonyayı ortaya çıkarmaktadır. Bu sayede öncüllerinden ayrılmaktadır. Bauman'a göre neoliberalizm ile klasik ideolojilerin arasındaki temel benzerlik, her iki kutbun da görüneni görünmeyenden ayırması, ilgili ve ilgisiz problemleri tepit ederek akıl yürütme sayesinde mantığı ve çıktıları

değerlendirmesidir (Bauman, 2000: 136). Bauman’a göre asıl önemli nokta neoliberalizm ile modernizmin getirisi olan klasik ideolojilerin ayrıldığı noktadır. Ona göre bu ayrım, neoliberalizm dünyasında sorgulamanın yokluğu, toplumsal gerçekliğin değiştirilemez yapısı ve geri çevrilemez mantığı olarak görülen bir düşünceyi benimsemesidir. Neoliberal söylem ve klasik ideolojiler arasındaki temel fark “bir planktonun zihniyetiyle yüzücülerin ya da denizicilerin zihniyeti arasındaki farktır (Bauman, 2000: 137)”.

Neoliberalizmin hükümdarlığını vurgulayan düşünürlerden birisi de ünlü Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’dür. Bourdieu neoliberalizmi, saf pazar yapısını tahrip edebilecek kolektif yapıları yok etmek için oluşturulan bir program olarak tanımlamaktadır (Olivier, 2017). Ona göre her gün her yerde düzenli olarak neoliberalizmi duymaktayız. Hemen hemen her yerde neoliberalizmin karşısında bir şeyin duramayacağı ve alternatiften yoksun olduğu ileri sürülmektedir. Neoliberalizmin başarısı da işte bu baskın söylemdir. Çünkü kendisini düzenli olarak gazetecilere, vatandaşlara veya her şeyden önce aktif olarak çalışan entelektüellere aşılacaktır (Bourdieu, 1998).

Bourdieu’ye (1998) göre neoliberalizm kendisini “kaçınılmaz” olarak sunmaktadır. Çünkü bu yaklaşıma göre üretkenlik ve rekabet insan eylemlerinin nihai sonudur. Bu nedenle ekonomik güçlere direnmek anlamsız bir durumdur. Ona göre her gün dinlediğimiz radyo ve okuduğumuz gazete “örtmece yöntemlerden oluşan ortak bir sözlüktür (Bourdieu, 1998)”. Bu sözlük insanların günlük yaşamında kullandığı dili de işgal etmiştir. Bourdieu bu noktada çeşitli örnekler sunmaktadır. Örneğin, artık Fransa’da işverenler demek yerine “ulusun canlı güçleri” deyiimi kullanılmaktadır (Bourdieu, 1998).

Bourdieu’ye göre klasik liberalizm insan haklarını ve özgürlüklerini ele alırken, neoliberalizm ise tarihsel restorasyon güçlerinin bir ideolojisi olarak muhafazakar bir devrim biçimidir. Bu yaklaşım görünürde insan haklarına ve özgürlüklerine atıfta bulunurken, gerçekte mega sermaye güçlerini ve ulusötesi şirketlerin çıkarlarını gözetmektedir. Diğer bir deyişle, hakimiyet ve hegemonyanın tarafındadır. Bu anlamda parasal ekonomik kalkınma stratejisiyle dünyada yer alan dayanışma

kurumlarının ortadan kaldırılmasına ve yalnızca sosyalist devletlerin değil, ayrıca dünyadaki sosyal demokratik kapitalizmin de yok olmasını sağlamaktadır (Mitrović, 2005: 41).

Tüm bu eleştiriler ışığında ideolojilerin sonu okulunun vurguladığı katı büyük anlatılar sona ermiş olsa dahi –ki bu büyük anlamda kabul görmemektedir- Bauman ve Bourdieu’nün yaklaşımlarıyla görmekteyiz ki neoliberalizm de kapsayıcı bir hegemonya olarak tanımlanabilmektedir. Her ne kadar günümüz dünyası piyasa temeline dayansa da 2019 yılının son ayları itibariyle Çin’de başlayan ve 2020 yılının ilk yarısına⁴ damga vuran pandemik bir salgın olan COVID-19’un etkilerinin piyasa anlayışını/neoliberalizmi derinden sarsacağı düşünülmektedir.

Neoliberalizm ve kapitalist düşüncenin sarsılacağı iddiasını Sapiens’in yazarı Harari’nin Mart 2020’de Financial Times’ta yayımladığı yazısında, devlet olgusunun giderek kuvvetlenebileceği ihtimali üzerinde durmasından da görmekteyiz. Ona göre insanlık küresel bir krizle karşı karşıyadır. Bu bağlamda hükümetlerin alacağı kararlar gelecek yüzyılları da şekillendirecektir. Ayrıca bu değişim yalnızca sağlık sektöründe değil, ekonomiyi, politikayı ve hatta kültürel yaşamı da etkileyecektir. Bu nedenle karar alırken yalnızca tehditin üstesinden nasıl geleceğimizi değil, bu krizden sonra nasıl bir dünyada yaşayacağımızı da tasarlamalıyız. Harari’ye (2020) göre bu kriz nedeniyle iki önemli seçimle yüzleşmekteyiz: bunlardan birincisi totaliter gözetim toplumu ve vatandaşlar arasındayken; ikincisi ise milliyetçi tecrit ve küresel dayanışma arasındadır (Harari, 2020).

Harari yazının devamında devletin olağanüstü halden faydalanarak teknolojik araçlar ile sosyal yaşamın her noktasına sızma ihtimaline vurgu yapmaktadır. Bu nedenle insanlık totaliter sistem ve küresel dayanışma arasında bir seçim yapmak zorundadır. Ona göre insanlık, küresel dayanışmayı seçerse yalnızca bugünü değil, gelecekteki her türlü zorluğu da atlatabilecek güce sahip olacaktır (Harari, 2020).

⁴ Tezin yazım tarihi 2020 yılının ilk yarısıdır.

2.7. Modern Dinler Olarak İdeolojiler: Yuval Noah Harari

Yuval Noah Harari “Sapiens” (2016) adlı eserinin on ikinci bölümünde çeşitli ideolojileri doğa dinleri olarak tanımlamıştır. İnsanlık tarihindeki son üç yüz yıl boyunca dinlerin önemini kaybederek, sekülerizmin yükselişi savını teist dinler ve doğa dinleri açısından farklı bir şekilde yorumlamıştır. Ona göre eğer teist dinlerden bahsediyorsak bu sav kesinlikle doğrudur. Ancak doğa dinlerinde ise bu durum söz konusu değildir. Aksine modern çağ öfkeli dini –ideolojik- hareketlere, misyonerlik faaliyetlerine ve kanlı savaflara sahne olmuştur. Bu dönem komünizm, kapitalizm, liberalizm, Nazizm ve milliyetçilik gibi çeşitli doğa dinlerinin yükselişini yansıtmaktadır. İnançtan beslenen bu dinler, kendilerini din değil, ideoloji olarak tanımlamışlardır –ki dönem itibarıyla din olarak tanımlamaları mümkün değildir-. Harari’ye (2016) göre din, insanüstü bir düzen işaret eden ve inanca dayanan normlar sistemi ise SSCB komünizmi, İslam dininden daha az din değildir. Yapısı gereği doğal olarak İslam, komünizmden ayrılmaktadır. Çünkü İslam doğayı tek bir Tanrı’nın yarattığına inanırken; Sovyet komünizmi tanrılara inanmamaktadır. Komünistler tıpkı Budistler gibi insanların eylemlerini kontrol edebilen, doğal ve engellenemez yasalara dayanan bir insanüstü düzene inanmaktadırlar (Harari, 2016: 228).

Budistler, insanüstü düzeni oluşturacak yasaları Gautama’nın düzenlediğine inanırken, komünistler ise Karl Marx, Engels ve Lenin’in düzenlediğine inanmaktadırlar. Buna ek olarak diğer dinler gibi komünizmin de kendine özgü kutsal sayılabilecek kitapları bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz bu kitaplardan en çok değer göreni Marx’ın “Das Kapital”i dir. Ayrıca komünizmin 1 Mayıs ve Ekim Devrimi gibi çeşitli bayramları ve düşüncesi uğrunda ölen şehitleri bulunmaktadır. Harari’ye (2016) göre komünizm tebliğci bir dindir ve inançlı bir komünistten canı pahasına komünizmi kitlelere yayması beklenmektedir (Harari, 2016: 229).

Harari, teist dinler ile hümanist dinler arasında bir ayrıma gitmektedir. Bu anlamda hümanist dinler, teist dinlerden farklı olarak insana tapınmaktadırlar. Hümanist dinler insan üzerinde gerçekleştirdikleri tanımlamalarda uzlaşmadıklarından üç mezhebe bölünmüşlerdir (Harari, 2020: 231-232):

- Liberal Hümanizm,
- Sosyalist Hümanizm,
- Evrimsel Hümanizm.

Liberal hümanizmin temel dayanağı birey anlayışıdır. Bu inanca göre birey, zgr ve kutsaldır. Her insanın kutsal niteliği kendi içerisinde yer almakta ve insanların içerisindeki bu öz dünyayı anlamlı kılmaktadır. Bütün ahlaki ve politik otoritelerin kaynağı da bu öz dr. Liberal hümanizmin temel ilkeleri ise bugün karşımıza insan hakları olarak çıkmaktadır. Bu anlayış insanları kutsallaştırırsa da Tanrı'yı yok saymamaktadır. Nitekim kaynağını da Hristiyanlıktan almaktadır. Diğer hümanist mezhep ise sosyalist hümanizmdir. Sosyalist hümanizm birey yerine kolektifliği koymaktadır. Her bireyin i sesi değil, bütün insanlığın kutsal olduğuna inanılmaktadır. Liberal hmanizmde bireysel özgürlük hedeflenirken; sosyalist hmanizmde bütün insanların eşitliği hedeflenmektedir. Sosyalist hümanizme göre eşitliksiz durumu insanlığa karşı işlenen bir suçtur (Harari, 2016: 231). nc hümanist mezhep ise Alman Nazizminin bir ürünü olarak evrimsel hümanizmdir. Almanların inşa ettiğini bu hümanizm biçiminde üstün insan ırkına inanılmaktadır. Evrim süreci devam etmekte ve güçsüz insan türleri yok olmaktadır. Bu nedenle saf insan ırkı korunmalı ve yceltilmelidir. Naziler bu inanç bağlamında; ingeneleri, yahudileri, eşcinselleri ve zihinsel engellileri "bozuk insan ırkları" olarak niteleyerek katletmişlerdir. Günümüzde bilim insanları Nazizmin ırk teorisi, diğer bir deyişle, bazı ırkların üstün, bazılarının ise zayıf oldukları iddiasını rtmşlerdir. Ancak Nazizmin altın günlerini yaşadığı yıllarda çoğu bilim insanı bazı ırkların üstün, bazılarının ise zayıf olduğunu ileri sürmüşlerdir (Harari, 2016: 232).

Papua Yeni Gine'ye kuşları incelemek üzere giden Jared Diamond'a yerli bir politikacı olan Yali'nin "Neden beyaz insanın bu kadar kargosu –malı- var da bizim yok? (Diamond, 2013: 3)" sorusuna cevaben kaleme aldığı "Tüfek, Mikrop ve elik" adlı eserinde coğrafyanın önemine vurgu yapmıştır. Diamond'a göre her toplum yaşadığı coğrafyaya göre şekillenmektedir. Papua Yeni Gine halkı elverişsiz hayvanlara ve verimsiz proteinlere sahipti. Bu nedenle tarıma ve beslenmeye –aldıkları protein miktarı düşüktü- daha çok zaman harcamak zorunda kaldılar. Oysa tarımın ve hayvancılığın daha ileri olduğu coğrafyalarda insanlar zamanlarını politikaya, sanata

ve diğer şeylere ayırabildiler. Diamond Papua Yeni Gine'ye gerçekleştirdiği ziyaretlerinde yerli halkın en az Avrupa insanı kadar zeki olduğuna ve doğaya ilişkin pratik bilgilerinin kuvvetli olduğuna vurgu yapmaktadır (Diamond, 2013). Harari hümanist dinleri şu şekilde özetlemiştir.

Tablo 2.3. Hümanist dinler -insanlığa tapınan dinler-

Liberal Hümanizm	Sosyalist Hümanizm	Evrimsel Hümanizm
Homo sapiens'in diğer tüm canlılardan ve olaylardan farklı ve kendine özgü bir doğası vardır. Homo sapiens'in iyiliği her şeyin üzerindedir.		
"İnsanlık" bireyseldir ve her bir Homo Sapiens'te bulunur.	"İnsanlık" kolektiftir ve Homo Sapiens türünün tamamında bulunur.	"İnsanlık" değişebilen bir türdür. İnsanlar bozularak alt insana dönüşebilir veya evrim geçirerek üstün insan haline gelebilir.
En önemli ödev her Homo sapiens bireyin iç bütünlüğünü ve özgürlüğünü korumaktır.	En önemli ödev Homo sapiens türünün eşitliğini korumaktır.	En önemli ödev insanlığın bozularak alt insanlara dönüşmesini önlemek ve üstün insana doğru evrimleşmesini desteklemektir.

(Harari, 2016: 232).

3. BÖLÜM: KATI VE YUMUŞAK İDEOLOJİK HAREKETLER

Çalışmamızın bu bölümünde ideolojik toplumsal hareketler; “katı ve yumuşak ideolojik hareketler” olmak üzere iki sınıfta ele alınmıştır. İki sınıfın temel anlamda birbirlerinden ayrıldıkları nokta ise katı ideolojik hareketlerin büyük anlatılara, yüksek inanca ve yıkıcılığa dayanması iken; yumuşak ideolojik hareketlerin şiddetsiz eyleme, hak arayışına ve çıkara dayanmalarıdır.

Bu bölümde ideolojik toplumsal hareketlerin tarihçesi olabildiğince kısa bir biçimde aktarılmaya çalışılmıştır. Çünkü amacımız hareketlerin tarihini incelemek değil, sınıflandırmalar arasındaki anlayış farklarını sunmak için hareketleri tasvir etmektir. Bu bağlamda vakalar olabildiğince saf ve kendilerine has özellikler bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

3.1. Katı İdeolojik Hareketler: Büyük Anlatılara Dayanan İdeolojik Hareketler

Katı ideolojik hareketler genellikle otoriter bir lider tarafından örgütlenen, dünyayı açıklamaya yönelmiş bir doktrine dayanan ve inançtan beslenen hareketler olarak tanımlanabilirler. Bu hareketler eylem metodu olarak şiddeti araç olarak kullanmaktadırlar. Bu anlamda hareket totaliter bir yapıya sahip olmakta ve kamuoyu üzerinde baskı yaratmaktadır. Katı ideolojik hareketlere yönelik birçok örnek verilebileceği gibi çalışmamızda öncelikle tarihe etki etmiş büyük vakalar ele alınmıştır.

3.1.1. Nazi Hareketi ve Hitler

Nazi Almanyası ekonomik ve toplumsal krizin bir tezahürü olarak doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı buhran, ardından dayatılan Versailles Antlaşması ve siyasilerin duruma çözüm bulamaması toplumda ruhsal bir çöküş yaratmıştır (Assman, 2018: 583; Kershaw, 2004: 246). Bu ruhsal çöküş insanları umutsuzluğa boğmuştur. Böyle bir kriz anında ise Stanley’in (2020) deyimi ile korku ve endişe ortaya çıkmaktadır. Korku ve endişe ortaya çıktığı anda insanlar bir kurtarıcı ve suçlu aramaktadırlar. Bu korku ve umutsuzluk ortamında retoriği iyi olan bir lider ortaya

çıkarak kalabalıklara onları kurtaracağı vaadinde bulunmakta ve büyük oranda suçlu olarak da dini ve etnik azınlıkları, eşcinselleri ve mültecileri göstermektedir (Stanley, 2020).

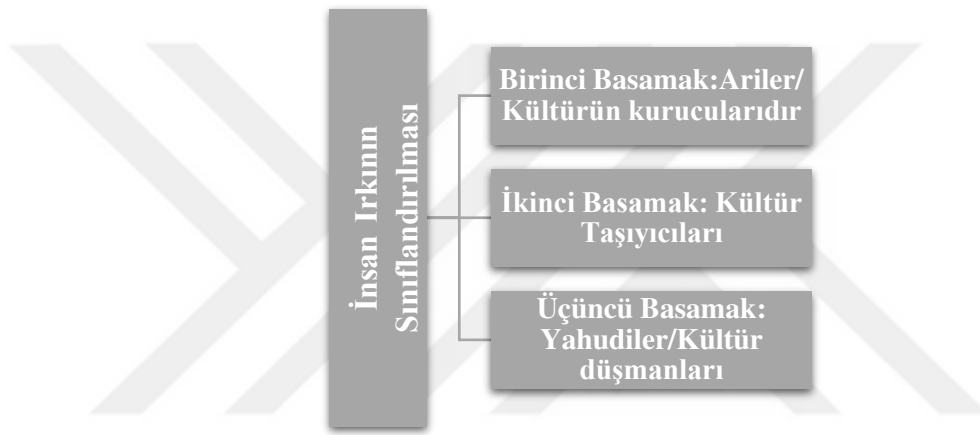
Hitler'in, Versailles Antlaşmasını tanımayacağını, Alman ırkının üstünlüğünü kuracağını, Yahudileri, komünistleri ve tefecileri cezalandıracağını belirterek bu doğrultuda bir propagandaya girişmesi Stanley'in tespitini doğrulamaktadır. Hitler ve Nazi hareketi Versailles başarısızlığının nedenini özellikle Yahudiler başta olmak üzere çingenelere, diğer etnik kimliklere ve eşcinsellere bağlamıştır (Voigtlander ve Voth, 2012: 1351; Daver, 1972: 276). Bu bağlamda Nazi hareketi, büyük çoğunluğu antisemitist fikre dayanan ve ırksal bir düzenlemeyi esas alarak hareket eden, kendi yaşamları pahasına diğer insanların katlinin meşru görüldüğü totaliter, yıkıcı ve aşırı katı ideolojik bir hareket olarak faaliyet göstermiştir.

Fotoğraf 3.1. Nazi propaganda kartında savaşın suçlusu olarak gösterilen bir Yahudi figürü "savaşta suçlu" (Çakı, 2019: 210)

Kershaw'a (2004) göre Nazizm'in tarihi iki kelimeyle özetlenebilmektedir: savaş ve soykırım. Savaş, Nazi hareketinin doğu Avrupa'da başlattığı savaşı, soykırım ise öncelikle Avrupalı Yahudilerin yok edilmesini, ardından da tüm Avrupa kıtasının ırksal olarak yeniden yapılandırmasını ifade etmektedir (Kershaw, 2004: 242). Nazi ideolojisi anti-kapitalist, antisemitist, anti-Marksist, etnik milliyetçiliğe ve sosyalizme dayanan bir ideolojidir (Çakı, 2019: 204). Bu ideoloji 1933-1945 yılları arasında Almanya'yı yönetmiş ve Üçüncü Reich olarak tanımlanmıştır (Graf, 2015; Kershaw, 2004: 253).

Nazi ideolojisi ırk ve ulus kavramlarından beslenmektedir. Bu bağlamda dikkatini devlet mekanizmasının işleyişinden çok (Turan, 2011: 143) ırka ve ulus kavramlarına yöneltmiştir. Nazi ideolojisine göre birey, cemaatin içerisinde oluşmaktadır. Bu cemaat ise ırk ve ulus ruhundan beslenerek vücut bulmaktadır. Nazizm'e göre ırklar arasındaki eşitsizliğin giderilmesi mümkün değildir. Bu anlamda Ari ırk, Yahudilere, Slavlara ve siyahilere oranla daha üstündür (Vincent, 2006: 245-246). Arilerin kaderi yönetmek iken; siyahilerin, Çinlilerin ve diğer ırkların görevi ise hizmet etmektir (Zizek, 2011: 145). Hitler insan ırklarını şu şekilde sınıflandırmaktadır.

Şekil 3.1. Hitler'e göre dünyadaki insan ırklarının sınıflandırılması (Heywood, 2014: 229)'dan faydalanılarak oluşturulmuştur

Nazi hareketine göre esas olan ulustur. Bu anlamda ulus bireyden önce gelmektedir. Ayrıca Naziler, ulus kavramını sınıf mücadelesi kavramına da entegre ederek, sınıf ayrımı türündeki bütün ayrımları ulus bilinciyle aşmaktadırlar. Nazi hareketi, ulusu kahraman olmaya, geçmiş ve gelecek için savaşmaya ve kendinden vazgeçmeye hazırlamaktadır. Bu anlamda Nazi hareketindeki ulus anlayışı dini bir havaya bürünmüştür (Vincent, 2006: 248-249).

Her katı ideoloji gibi Nazi ideolojisi de mitlerden beslenmiştir. Nazi ideolojisinin temel anlamda iki miti bulunmaktadır. Bu mitler Ari ırkın üstünlüğü ve bozuk kan mitidir. Nazi ideolojisine göre Almanların başarısızlıklarının temel nedeni bozuk kan olan Yahudilerdir. Bu bağlamda Hitler, kan karışımı ve ırkın bozulmasıyla Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan yenilgiye bir neden yaratmaktadır. Nazi ideolojisinin kullandığı mitler yalnızca geçmişle sınırlı kalmamakta aynı zamanda gelecek dünyayı

da şekillendirmektedir. Örneğin Nazi ideolojisinin mitine göre gelecek dünya düzeni saf kan kavimlerin hakimiyeti altında olan –tabi ki bu hakimiyet Ari ırkların hakimiyetidir- mutlu bir dünyadır (Daver, 1972: 278).

Nazi hareketinin mitleri kullanmasının esas nedeni tıpkı diğer ideolojiler gibi kendisine bir geçmiş ve gelecek inşa etme ve insanları gelecekteki cennetten bozma düzene adapte etme amacıdır. Bu açıdan mitler, kitlelerin ortak bir biçimde hareket etmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Nitekim Daver’in de değindiği üzere ideolojiler, sosyolojik bağlamda sistemli bir mitler bütünüdürler (Daver, 1972: 113). Mitlerin görevleri şunlardır (Daver, 1972: 114):

1. İktidarın kazanılmasında savaşçı bir rol oynamaktadırlar.
2. Bireye muhtaç olduğu psikolojik güveni sağlamaktadırlar.
3. Toplum için gereken istikrar ve düzeni kurmada önemli bir görev üstlenmektedirler.

Nazi hareketi, Hitler’in iktidarlığında eylem gösteren aşırı bir harekettir. Aşırılığının ve kuvvetli bir lidere sahip olmasının nedeni ise daha önce de belirttiğimiz üzere yaşadığı krizlerdir. Bu nedenle olağanüstü bir dönemde soğukkanlı, sert, kuvvetli ve doğuştan gelen bir hidayeti bünyesinde toplayan lidere ihtiyaç duyulmuştur. Bu lider ise Hitler’dir. Hitler, Nazi hareketi ve dolayısıyla Almanya’nın tek iktidarı olmuştur. Hitler’in iktidarı tekелci bir yapıdadır ve bütün devlet faaliyetlerini kapsamaktadır. Hitler, halkın yol göstericisi konumunda yer alan bir önder olarak görülmektedir. Toplum kendi kendini idare edemez ancak Hitler bütün toplumu yönetebilir (Turan, 2011: 144). Bu anlamda Hitler’in iktidarının dinsel bir inanca dönüştüğü ve onun yüce bir amacı yerine yetirmek için atanmış bir elçi olduğu düşünüldüğü göze çarpmaktadır (Russel, 1990: 21).

Genel anlamda kitle hareketinin önderi konumunda bulunan lider, taraftarlarına kutsal bir görevi gerçekleştirdiklerini söyleyerek onları hareket için birer militan haline getirmektedir. Bu sayede kalabalıklar, ölmenin ve öldürmenin vahşiliğini göremeyecek bir hale gelirler. Hoffer’ın deyimi ile Hitler de böyle bir nosyonu kullanarak seksen milyon Alman’a üniformalar giydirmiş ve onlara “muhteşem ve

kanlı bir opera oynatmıştır (Hoffer, 2017: 51)”. Hitler’in kalabalıklardan beslenerek kutsallaştığını anlamak için Jie Hyun Lim’in, modern dönem öncesi despotizm ve modern diktatörlük arasındaki farka ilişkin gerçekleştirdiği tanımlamaya yer vermek yerinde olacaktır. Lim’e göre (2005) despotizm kalabalıkların desteğine ihtiyaç duymadan var olabilmektedir. Ancak modern diktatörlük kalabalıkların desteğine ihtiyaç duymaktadır (Lim, 2005: 325).

Nazi hareketine göre Hitler, her şeye kadir, yanılmaz, koruyucu ve yüce bir liderdir. Bu anlamda Hitler, Weber’in karizmatik otorite tasvirini yansıtmaktadır. Çünkü Weber’in karizmatik otorite tipi de liderin yanılmayacağını, bünyesinde büyük bir hidayet taşıdığını ve her şeye gücünün yettiğini ifade etmektedir (Weber, 2012: 362). Karizmatik bir liderin inşasında kurulan Nazi hareketinde Hitler’in kurtarıcılığı ve Nazi ideolojisinin kutsallığı ile alay etmek harekete yönelik gerçekleştirilmiş büyük bir hakaret olarak görülmektedir (Duverger, 1993: 175). Bu anlayış ise Nazi ideolojik hareketinin üyelerinin harekete katılım biçimlerinin dinsel bir mahiyet aldığını göstermektedir.

Hareketin içerisinde yer alan genç, yaşlı, eğitilmiş, eğitimsiz, zengin ve fakir birçok insan Hitler’i bir mesih olarak görmüştür (Katz, 2015). Hitlerin güçlü hitabeti ve kitlelere yön vermesi Nazi hareketinin teoriden eyleme evrilmesini sağlamıştır (Bytwerk, 1998: 158).

Hitler’in temel amacı Alman ırkının yüceltilmesi, dünyaya hakim olmak ve Almanya topraklarını genişletmektir. Bu nedenle hareket “kutsal” olarak görülmektedir. Hitler’in Birahane Darbesi teşebbüsü sonucu yakalandıktan sonra çıkarıldığı mahkemede (Çam, 1976: 256) sarf ettiği şu sözler harekete inananların hareketi kutsal olarak gördüğünün bir kanıtıdır:

“Bizim için isterseniz bin kere suçlu deyin, ama ölümsüz tarih mahkemesinin adalet tanrıçası gülecek ve savcının iddianamesiyle bu mahkeme kararını paçavra gibi yırtıp atacaktır. Çünkü o, bizi beraat ettirmiştir (Hitler’den Aktaran; Canşen, 1997: 42)”.

Nazi ideolojisi, Sartori’nin siyasal bir din olarak tanımladığı totaliter düşünceye denk gelmektedir. Bu düşünce bir nevi inanç sistemi, mistisizm, din ve dünya görüşüdür

(Sartori, 1996: 214). Hareketin, kendi ideal düzenini inşa etme yolunda diğer kültürleri, etnik kimlikleri ve diğer çeşitlilikleri yok etmeyi amaçlaması ve bu fikre kutsal bir nitelik atfetmesi, hareketin “katı ideolojik hareket” olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.

Nazi ideolojisi devlet ve özel yaşamı birleştirmiş, kişisel yaşamın her zerresini işgal etmiş ve toplumu, kitle toplumuna dönüştürmüştür. Sözelimi böyle bir düzen, devlet ile toplum arasındaki çizginin yok olduğunu ve toplumun bütünüyle siyasileştirildiğini (Sartori, 1996:216) ifade etmektedir. Nazi hareketinin bu yapısı kamuoyunu “güdümlü kamuoyu”na çevirmiştir. Hareket, kitle haberleşme araçlarını tek elde toplamış ve bu sayede propagandalarla kamuoyunu istediği biçimde şekillendirmiştir. Böylece sistemde karşıt sesler veya tartışma ortamı olmadan, yalnızca tek elci propaganda araçlarıyla inşa edilen “güdümlü” bir kamuoyu yaratılmıştır (Kapani, 2016: 168). Nazi hareketi temelde dört unsuru hayata geçirmiştir. Bu unsurlar şunlardır (Aron, 1976: 284):

1. Silahlı kuvvetler –SA, SS- ve Hitler iktidarının meşruluğu ile diğer siyasal partiler yok edilmiş ve siyasal alan tek bir elde toplanmıştır.
2. Hareket kendi ideolojisini tek ve tartışılması mümkün olmayan bir ideoloji olarak resmileştirmiştir.
3. Bütün kitle iletişim araçlarına el konmuştur.
4. Saf Alman ırkını inşa etmek adına diğer bütün azınlıkları ve kendi ırkını bozabilecek unsurları ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Nazi hareketi kendi haricinde bulunan diğer bütün kültürleri tahrip etmeyi amaçlarken, aynı zamanda üstün bir insan ırkı yaratmayı da hedeflemekteydi. Bu bağlamda birçok engelli ve eşcinsel olan Alman vatandaşı öldürülmüştür (Aron, 1976: 299). Hareketin kusursuz bir insan yaratma amacı ideolojik yapılanmasının aşırılığının bir başka kanıtıdır. Her şeyden önce bu amaç ütöpik bir düzene işaret etmekte ve Nazi ideolojisinin ne denli inanca dayalı olduğunu göstermektedir. Aron, Hitler’i ve Nazi hareketini şu şekilde tanımlamaktadır:

“İnsanın yırtıcı bir hayvana benzemeye kalkması yersiz olurdu, çünkü yırtıcı hayvanlıkta üstüne yoktur (Aron, 1976: 300)”.

Nazi ideolojisinin bir diğer boyutu antisemitizmdir (Vincent, 2006: 253). Naziler 1933 yılına değin yaşanan ekonomik depresyonu yenmek için dış ticarete bağımlı olan Almanya'yı küresel piyasadan ayırmaya ve yeniden savaşılabilmek için ise çeşitli kurumlar ve uygulamalar yaratmaya çalışmışlardır. Bu hedef emperyal genişlemeye, askeri üretime ve Yahudilerin ile diğer ötekilerin desolizasyonuna dayanmaktadır (Gross, 2018: 266). Bu nedenle Yahudiler, çingeneler, cüceler, eşcinseller ve siyahiler yasalar önünde savunmasız bırakıldıktan sonra savaş yıllarının yoğunlaştığı dönemlerde toplama kamplarında infaz edilmişlerdir. Bu kıyımlardan en fazla öne çıkan antisemitist hareket olarak tanımlanmaktadır (Polkehn, 1976: 54). Nazi ideolojisine göre Yahudilere uygun bir yer yoktur. Çünkü kimlikleri bile sahtedir. Yahudilerin tek yaptığı sınırları ihlal etmek, toplumu bozmak ve komplolar kurmaktır. Yahudiler, yeryüzünde hakimiyet kurmak isteyen gizli efendilerdir (Zizek, 2011: 145). Yahudileri hedef alan antisemitist yaklaşımın kökenleri teolojide yatmaktadır. Yaklaşımına göre Yahudiler, İsa'nın ölümünden sorumlu ve Hristiyanlığı benimsemeyerek Tanrı'yı reddeden kafirlerdir. Bu nedenle Yahudiler kötüdürler. Irkçılığın yükselmesiyle beraber Yahudiler ayrı bir ırk olarak tanımlanmış ve zararlı bir insan ırkı olarak görülmüşlerdir (Heywood, 2014: 228). Bu yaklaşım Hitleri ve Nazileri büyük ölçüde besleyen fikirleri oluşturmaktadır.

Modern anlamda ise ilk antisemitist çalışmalar on dokuzuncu yüzyılda görülmektedir. Bu anlamda antisemitizm terimini ilk kez Wilhelm Marr kullanmıştır. Marr terimi ilk kez kullanmasına rağmen Antisemitizm tarihinde merkez bir noktada yer almamaktadır (Zimmermann, 1986: 8). Marr'a (1879) göre Yahudiler putperestliğe yatkın bir kavimdir ve bütün insanların içerisinde Yahudilere karşı kodlanmış bir düşmanlık bulunmaktadır (Marr, 1879: 8).

Bu bağlamda Nazi hükümeti 1933 yılında öncelikle Yahudileri devlet hizmetinden çıkarmış ve Yahudi öğrencilerin eğitimlerini yarıda kesmiştir. Bunun üzerine birçok Yahudi göç etmeye çalışsa da diğer Avrupa ülkelerindeki yaklaşımlar onları kapsayacak biçimde olmadığından Alman rüyası içinde sıkışıp kalmışlardır. Bu

noktada rüya tabirini kullanmak yerindedir. Çünkü “Kristal Gece” olarak bilinen Yahudi karşıtı eyleme kadar hem Almanlar hem de Yahudiler olayların ciddiyetinin farkına varamamışlardır. Nitekim Kudüs Mahkemesi’nde yargılanan Adolf Eichmann’ın “Yerken hiçbir şey pişerkenki kadar sıcak değildir (Eichmann’dan Aktaran; (Arendt, 2012: 26)” cümlesi yaşanan olayları özetlemektedir. 9 Kasım 1938 tarihinde meydana gelen ve Kristal Gece olarak tanımlanan eylemde Naziler, Yahudilere ait olan yaklaşık 7 500 işyerinin camlarını kırmış, binin üzerinde sinagogu yakmış ve 20 000 Yahudiye toplama kampına kapatmışlardır (Arendt, 2012: 26).

Fotoğraf 3.2. Kristal Gece olayları sırasında saldırıya uğramış Yahudilere ait bir iş yeri (HISTORY, 2018)

Fotoğraftan da anlaşılacağı üzere vakanın ismi kırık cam parçalarından esinlenerek Kristal Gece veya diğer bir adıyla Kırık Camlar Gecesi olarak anılmaktadır. Hitler hükümeti, Yahudilere karşı gerçekleştirilen bütün sigorta ödemelerine el koymuş ve zararın sorumlusu olarak Yahudileri göstermiştir. Bu nedenle işletmelerin zararlarını bizzat Yahudilerin kendileri karşılamak zorunda bırakılmışlardır (Holokost Ansiklopedisi, 2020).

Fotoğraf 3.3. Kristal Gece sonrası Baden kasabasında tutuklanan Yahudiler halkın önünde yürütülerek teşhir ediliyor ve toplama kampına götürülüyorlar (United States Holocaust Memorial Museum, 2020)

Yahudilerin ikinci sınıf vatandaş konumuna düşmeleri 15 Eylül 1935 tarihinde düzenlenen Nürnberg Yasaları ile tamamen resmileşmiştir. Yasa ile Yahudilerin siyasal hakları ellerinden alınmış, Almanlarla cinsel ilişkiye girmeleri ve evlenmeleri yasaklanmıştır. Nürnberg Yasaları iki farklı yasadandır. Bunlardan birincisi “Reich Vatandaşlık Yasası” iken; ikincisi ise “Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasası”dır. Reich Vatandaşlık Yasası, Almanlar ve Yahudiler arasında bir ayrımı somutlaştırmaktadır. Yasaya göre köken itibarıyla saf anlamda Alman olan kişiler “Alman vatandaşı” olarak tanımlanmaktaydılar. Bu bağlamda Yahudiler, dinsel bir gelenek değil, doğuma ve kana göre isimlendirilen bir ırk olarak tanımlanmışlardır (Arendt, 2012: 26).

Nürnberg Yasalarından bir diğeri ise Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasası’dır. Bu yasaya göre, Almanlar ile Yahudiler arasındaki birliktelikler yasaklanmıştır. İki farklı ırkın bir araya gelmesi suç teşkil edecek bir biçimde “ırkı kirletme” olarak tanımlanmıştır. Yahudilerin kolayca tespit edilebilmesi ve ona göre muamele görmesi amacıyla Judenstern⁵, başka bir ifadeyle, Yahudi yıldızı kullanılmıştır (Holokost Ansiklopedisi, 2020).

⁵ Sarı yıldız veya Yahudi yıldızı.

Fotoğraf 3.4. Judenstern takan bir Yahudi, 1941 Berlin sonbaharı (Das Bundesarchiv, 2020)

Nazi hareketi Yahudileri yalnızca ülke içerisinde değil, aynı zamanda işgal ettiği yerlerde de Judenstern uygulamasını devam ettirmiştir.

Fotoğraf 3.5. Nazi işgali sonrası Paris'te Judenstern ile alışveriş yapan insanlar, 8 Haziran 1942 (Das Bundesarchiv, 2020)

Naziler, İkinci Dünya Savaşı'nın yoğun olarak yaşandığı yıllarda dahi iç temizlik hareketine devam etmiş ve toplama kamplarındaki insanların öldürülmesine karar vermişlerdir. Bu kararlar birlikte toplama kamplarındaki birçok insan ya krematoryumlara gönderilerek yakılmış ya da kurşuna dizilmiştir (Arendt, 2012: 27).

Nazi toplama kamplarının en ünlüsü Auschwitz'dir. Auschwitz, Nazi ölüm kamplarının –Nazi jargonuyla “karantina alanlarının (Ress, 2005: 47)”- en büyüğüdür (Gutman ve Berenbaum, 1997: 4). Kamp 1940 yılının baharında Polonya'da bulunan Krakov'un güneybatısında yer alan Auschwitz'de inşa edilmiştir (Brugioni ve Poirer, 1979: 23). Kampa getirilen esirler sağlık ve çalışma durumlarına göre

sınıflandırılmışlar ve bir kısmı çalıştırılmak ve deney yapılmak için ayrılırken; diğer kısmı gaz odalarına götürülüp öldürülüp daha sonra krematoryumlarda yakılmışlardır. Öldürülen insanlar önceleri gömülse de artık yeni mezar alanları bulunamadığı için cesetlerden kurtulma aracı olarak fırınlar kullanılmıştır (Brugioni ve Poirer, 1979: 33).

Fotoğraf 3.6. Öldürülen insanlardan kalanlar (Deutsche Welle, 2013)

Fotoğraf 3.7. Gaz odalarında öldürülen insanların cesetlerinin yakıldığı krematoryumlar, 14 Nisan 1945 (Chichersky, 1945)

1940 ila 1945 yılları arasında faaliyette bulunan Auschwitz kampında yaklaşık olarak 1 300 000 esirden 1 100 000 kadarı öldürülmüştür (Holokost Ansiklopedisi, 2020). İnsanlık tarihinde kayda geçen bu olağanüstü rakamlar Nazi ideolojisinin yüksek inancını, bu uğurda neleri göze alabileceklerini ve hayal ettikleri üstün Alman ırkının bir yansımasını ifade etmektedir.

Adorno, Atina ile Auschwitz'i birbirine benzetmektedir. Ona göre Atina, Platon ve Aristoteles metafiziğinin somutlaşmasını yansıtırken, Auschwitz ise çağdaş yirminci yüzyıl metafiziğini yansıtan "kimliklerin yok edildiği" bir kenttir (Yıldız, 2017: 165).

Lyotard, Auschwitz örneğinden hareketle Hegel'in kurguladığı “gerçek olan rasyoneldir, rasyonel olan gerçektir” formülasyonu üzerine bir eleştiri gerçekleştirerek, Auschwitz'in gerçek olduğunu ancak rasyonel olmadığını ifade etmektedir. Lyotard, ideolojilerin sonu tezinde olduğu gibi büyük anlatıların sonunun geldiğini ve bu anlatıların hiçbir şekilde rasyonelleştirilemeyeceğini vurgulamaktadır (Kılıç, 2015: 115).

3.1.2. Bolşevik Hareketi ve Büyük Terör Dönemi: Josef Stalin

Rus aydınları on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan Marksist akımdan oldukça etkilenmişlerdir. Marksist doktrinden etkilenen Rus aydınlar tarafından 1898'de Rusya'da Sosyal Demokrat İşçi Partisi kurulmuştur. Daha sonra bu partinin lideri Lenin olmuştur. Rusya'da Marksist akım iki ana kola ayrılmıştır. Bunlar; kolektif katılmaya açık bir örgüt kurmak isteyen menşevikler ile daha dar çerçevede devrimci elitlerden oluşan bir örgüt kurmayı amaçlayan bolşeviklerdir (Sander, 2011: 389).

Marx'ın tahmin etmediği üzere ilk Marksist devrim Rusya'da gerçekleşmiştir. Nitekim Marx kendi doktrinini inşa ederken devrimin en elverişli koşullara sahip olduğu yer olarak İngiltere'yi düşünmekteydi (Armaoğlu, 1999: 71). İlk girişim Menşevikler tarafından 1905 yılında Petersburg'da olmuştur. Bu ayaklanma sonucunda Petersburg ve Moskova'da İşçi Sovyetleri kurulsa da hükümet yılın son aylarında bu ayaklanmayı bastırmıştır. İkinci adım ise Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da yaşanan krizden etkilenerek meydana gelmiştir. Savaşın yarattığı güçlükler, başarıya ulaşılamaması, Çanakkale Boğazı'nın açılmaması ve müttefiklerden gelen yardımların kesilmesi (Armaoğlu, 1999: 73), ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik buhran, buhranın yarattığı açlık ve vergi sisteminin bozulması ihtilalin önünü açmıştır (Sander, 2011: 389). Ordunun disiplinin bozulması, otoritenin oldukça zayıflaması ve köylülerin, zenginlerin mallarını yağma etmesiyle beraber Bolşevik hareketin önderliğinde 5 Kasım'da hükümet darbesi gerçekleştirilmiş ve bu darbe 7 Kasım akşamı başarıya ulaşmıştır (Armaoğlu, 1999: 73).

Sovyetler'in tarihsel açıdan iki farklı hedefi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, dünya genelinde düşünülmüş olan bir proteler ihtilalidir –ki bunun için Mart 1919

tarihinde III. Enternasyonal'i kurmuşlardır-. İkincisi ise gerek siyasal atmosfer gerekse de elde bulunan imkanlardan dolayı daha küçük fakat realist olarak tanımlanabilecek, öncelikli olarak Sovyetlerde proleter iktidarı kurmaktır. Özellikle ikinci hedef 1924 yılında partinin genel sekreteri konuma gelen Josef Stalin'in fikirlerine dayanmaktaydı (Armaoğlu, 1999: 88).

Sovyetlerin tek vücut haline gelmesi, otoritenin sert bir şekilde sağlanması ve emperyalist politikaların uygulama haline getirilmesi kitlelerin büyük sevgisini ve bağlılığını kazanan Josef Stalin döneminde olmuştur. Özellikle 1940'lı yıllarda Stalin resimleri, büstleri, anıtları, filmleri, tiyatroları ve ilahileri zirve noktaya ulaşmış ve şişirilmiş bir boyuta varmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle de komünist dünyadaki bütün posterlerde yer bulmuştur (Maier, 2006: 268) –Stalin'in öldüğünü duyan birçok insanın kalp krizi geçirdiği söylenir- (Mârquez, 2019: 31)⁶. Stalin'in iktidar yapılanması, geçmiş sovyet liderlerinin teker teker silinmesini yansıtmaktadır. Bu anlamda ülkenin her yanında “Ekim İhtilali kahramanı Stalin” sloganıyla çeşitli propagandalar gerçekleştirilmiştir (Mardin, 1997: 227). Stalin yönetiminde hile ve terör hem temsiline giriştiği kitlelere yönelik hem de parti içerisindeki rakiplere karşı kullanılmıştır. Stalin, liderliği ve yönetimi tek elde toplamak için parti içerisinde skandallar yaratmış ve rakiplerini fantastik denebilecek suçlamalarla tasfiye etmiştir (Bell, 2013: 372). Stalin savaş yıllarında ve sonrasında partideki genel sekreterlik konumundan ziyade idari ve askeri unvanlarını öne çıkarmıştır. Nitekim 1953 yılında hayatını kaybettiği zaman partinin dokuz sekreterleri bulunmakta ve Stalin de bunlardan biri olarak konumlanmaktaydı. Ancak onun hakimiyeti öyle büyüktü ki tek başına SSCB'nin Bakanlar Kurulu'nun başkanlığını yapmaktaydı (Bell, 2013: 384).

Sartori'ye (1996) göre Marx ve Lenin bu dönemi görseydi yaratılan şeyin proleterya dayanan demokratik bir diktatörlük değil, devlet diktatörlüğü ya da başka bir ifadeyle basit ve saf anlamda yalnızca kaba kuvvete dayanan bir diktatörlük olduğunu kabul etmek zorunda kalırlardı. Çünkü Lenin proletarya diktatörlüğü inşasında partiyi ikincil konuma itmekte ve bu diktatörlüğün demokrasiye dayanan işçi diktatörlüğü olmasını savunmaktaydı. Ayrıca Sartori Marksistlerin, proleter diktatörlüğün burjuva diktatörlüğünden daha iyi olduğu savına da karşı çıkmaktadır. Nitekim bu sav elle

⁶ Mârquez'in bu tespitine dair oluşturduğu grafiğe bakmak için ayrıca bknz. (Mârquez, 2019: 31).

tutulabilir bir önerme değildir ve Sovyet hareketiyle ortaya çıkan şey de proletarya diktatörlüğü değil, proletarya üzerinde gerçekleşen devlet –parti- diktatörlüğüdür (Sartori, 1996: 509).

Aron'a göre (1976) Sovyet devriminin yarattığı iktidar mekanizmasının proleterler tarafından kullanıldığını söylemek anlamdan yoksun bir ifadedir. Çünkü Sovyet iktidarı hiçbir zaman fabrikalarda emek veren proletarya tarafından yönetilmemiş, aksine Komünist Parti'nin seçkinlerinin tek elinde toplanmıştır. Parti seçkinleri bu iktidarı, proleterlerin ve köylülerin yararına kullandıklarını öne sürmüşlerdir. Ancak Aron'a göre Sovyet rejiminin bu yaklaşımı tıpkı on sekizinci yüzyılın başında Fransa'da XIV. Louis'in, Tanrı'nın aracılığı ile saltanat sürdüğünü ifade etmesi ile aynı şeydir. Yüce kudret olarak tanımlanan şeyin yerine, iktidarı onun adına kullanan kişilerin bulunması mitolojik bir hadisedir (Aron, 1976: 303).

Sartori, hangi ölçütle proleter diktatörlüğün burjuva diktatörlüğünden daha iyi olduğunu tartışmaktadır. Nitekim bu diktatörlük, Stalin'in önderliğinde –Sartori'nin tahminine göre 1930'larda Stalin 8 Milyondan fazla kişiyi tasfiye etmiştir- savaş komünizmi adı altında barış zamanında işlenen cinayetlerdir. Ayrıca bu hareket bir gözetim toplumu kurmuş, milyonlarca insanı toplama kampına göndermiş ve sahte mahkemelerle insanları suçlamıştır. Bu tür olaylar yalnızca Stalin döneminde de değil, daha öncesinde Lenin döneminde de olmak üzere 1919 yılı itibarıyla birçok gazete – özellikle bolşeviklerin rekabet içerisinde olduğu Menşeviklerin gazeteleri- kapatılmış ve 1921 yılında üniversiteler özerkliğini kaybetmiştir (Sartori, 1996: 510). Hoffer'a göre Stalin, fanatik bir eylem adamıdır. Gerçekleştirdiği büyük temizlik hareketi, Hitler ile kurduğu müttefiklik, yazarların, bilim insanlarının ve sanatçıların işlerine yaptığı müdahaleler ancak bir fanatiğin yapabileceği hatalardır (Hoffer, 2017: 110).

Sovyet toplumu, bürokratik ve ihtilalci bir toplum olarak cereyan etmiştir. Toplumun tek bir hiyerarşik düzeni bulunmaktadır. Bu hiyerarşik düzen de devletin hiyerarşisidir (Aron, 1976: 296). Bürokratik diktatörlük olarak işleyen Sovyet hareketi, geçmişin bürokratik diktatörlüklerinin izlerini taşımaktadır. Pek çok Asya imparatorluklarında da Sovyet ideolojisine benzer müesseseler görülmüştür. Sovyet ideolojisi, yayılma, ideoloji ve güç isteğiyle canlı kalmakta ve ideolojik bir tekeli koruyarak taraftarlarının

hepsine bağıllık empoze etmektedir. Geçmiş imparatorluklardaki zorba yönetimi büyük çoğunlukla dine dayanırken; Sovyet ideolojisinin zorbalığı ise akılcı olmak isteyen ancak realiteden ayrılamayan batılı bir ideolojik yapıya dayanmaktadır (Aron, 1976: 317).

Bolşevik hareket “yeni bir toplum” ve “yeni bir insan” idealine dayanmaktadır (Kula, 2005: 371). Bu bağlamda oluşturdukları baskı ortamının sebebini insanların ideal düzeni yaratamayacaklarına bağlayarak bütün kuvveti ellerinde toplama yoluyla eylem gerçekleştirmekteydiler. Diğer bir deyişle, onların düşünemeyecekleri şeyleri düşünerek, onlara zorunlu bir yaşam sunmuşlardır. Hareket, sınıfların ortadan kalktığı ve tarihin hiçbir zaman görmediği en insani rejimi kurmayı amaçlamaktaydı. Ancak mutlak bir amacı hedef alan bu hareket, önünde durabilecek her türlü engeli şiddet meşruiyeti temelinde ortadan kaldırmıştır. Çünkü Sovyet ideolojisine göre iyi bir toplum yaratmanın tek yolu devrimci şiddete dayanmaktaydı (Aron, 1976: 292). Ancak burada göze çarpan bir husus vardır. Dini fundamentalizm, Nazi Almanyası ve diğer faşist iktidarlar da tıpkı Bolşevik hareket gibi topluma zorunlu bir sistem dayatmaktadırlar. Bu sistem çağa ayak uydurma adına gerçekleştirilen reformsal dönüşüm değil, aksine, ideolojinin belirlediği “ideal-cennet dünya”yı yaratmaktır. Nitekim Alman ırkının hakimiyetinin kurulması yolunda engel olarak görülen her şey ortadan kaldırılmıştır. Bunun nedeni ise Hitler’in, kitlelerden daha zeki olduğunun iddia edilmesi ve karizmatik bir lider olarak yanılmayacağının düşünülmesidir -çünkü insanlar bu ideali tasarlayacak güce sahip değildir, bu ideal yalnızca yanılmaz bir lider yani Hitler tarafından tasarlanabilir ve gerçekleştirilebilir-. Dolayısıyla bu tür yeni dünya düzeni kurma ümidiyle ortaya çıkan hareketlerin vaat ettikleri düzeni kurmadaki genel kanaatleri benzeşmektedir.

Nazi ve Bolşevik hareketleri kaybetmeleri mümkün olmayan seçimler düzenlemişlerdir. Totaliter olarak tanımlanan bu hareketlerin iktidarlıklarında halkın katılıma zorlanma pratiği yalnızca seçim uygulamalarıyla sınırlı değildir. Ayrıca bu hareketler kitlelerin rejimle sıkı sıkıya bağlanması ve özdeşmesi için düzenli olarak yürüyüşler, gösteriler ve mitingler düzenlemişlerdir. Düzenlenen bu etkinliklere ise zorunlu katılım şartı getirmişlerdir. Nazi Almanyası gibi Bolşevik hareketin de kendine ait bir hitabeti ve selamlaması bulunmaktadır. Nazilerde bu selamlama ve

hitabet “Çok yaşa Hitler!” iken, Bolşevik harekette ise “Yoldaş”tır (Mârquez, 2019: 79).

Nazi hareketinde düşman Yahudiler, çingeneler, komünistler, akıl hastaları vb. iken; Stalin diktatörlüğünde komünist hareketin düşmanı ise sınıf düşmanları ve komünist devlet karşıtı diğer devletlerdi. Bu tür ideolojiye körü körüne bağlı ve baskıya dayanan hareketlerde düşmanları öldürmedeki amaç yalnızca partinin iktidarını sağlamlaştırmak değil, aynı zamanda liderin konumunu da kuvvetlendirmektir. Hareketin başarıya ulaşması ve hayatını sürdürebilmesi adına yalnızca dış düşmanlarla değil, ayrıca iç düşmanlarla da savaşması gerektiğini düşünülür. Bu bağlamda bu hareketlerde demosit ve polisitler⁷ meydana gelmektedir. Stalinizmden başka bir örnek olarak Komünist Kamboçya’da da ülke nüfusunun yaklaşık olarak %31’i imha edilmiştir (Mârquez, 2019: 81).

Umberto Eco’ya (2001) göre Stalin’in Sovyet hareketi açık olarak maddeci ve ateist bir harekettir. Bu hareket tıpkı Nazizm gibi baskıya ve propagandaya dayanmaktadır. Bu bağlamda Stalinizm, bireylerin her eylemini ideolojisine ve iktidarına göre şekillendiren totaliter bir sistem olarak tanımlanabilmektedir (Eco, 2001: 42). Nazi ideolojik hareketinde gördüğümüz güdümlü kamuoyunun benzeri Sovyet hareketinde de görülmektedir. Nitekim Sovyet iktidarı, resmi bir ideolojiyi ve bütüncü bir dünya görüşünü bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda tek ve gerçek olan ideolojinin tartışılması kabul edilebilir bir şey değildir. Topluma dayatılan ve benimsenmesi için çalışılan tek şey resmi ideolojinin kendisidir (Kapani, 2016: 167).

Aron’a göre Sovyet komünizmi kendine has üç karakteri taşımaktadır (Aron, 1976: 320):

1. Sovyet hareketinin elinde geçmiş zorba yönetimlerinde bulunmayan güçlü bir polis teşkilatı ve inandırma teknikleri bulunmaktadır.
2. Sovyet hareketi bürokratik bir ekonomiye sahiptir. Otoriter yapıda bir bürokrasi ile sosyalist devrimi kalıcı hale getirmeye çalışmaktadır.

⁷ Devletin kendi iktidarını sağlamlaştırmak adına ülke içerisindeki –kendi vatandaşları dahil- muhalifleri öldürmesi ya da ölüme terk etmesi (Mârquez, 2019: 81).

3. Oluşan bu bürokratik diktatörlük, tek bir parti tarafından yönetilmektedir.

Stalinci hareket Rus Devrim tarihini yeniden inşa etmiş ve bu yeni propaganda ile eski Rus Devrimini yaratan yazarları eserleriyle birlikte imha etmiştir. Diğer bir deyişle, Komünist Parti'nin yeni tarihinin yazılmasıyla beraber Sovyet aydınlarının birçoğu öldürülmüş ve büyük bir temizlik yapılmıştır. Örneğin muhaliflerden olan ve Leningrad hakkındaki şiirleri ile şehrin savunmasının maneviyatına katkıda bulunmuş Anna Ahmtova'yı “yarı rahibe, yarı fahişe (Stalin'den Aktaran; Bell, 2013: 466)” olarak tanımlayarak sosyalist gerçekliğin ortodoksluğunu inşa etmiştir. Stalin'in “Zaferi Kazananların Kongresi” olarak nitelendirdiği 17. Parti Kongresi'nde sarf ettiği (Arendt, 2014b: 94) şu cümle durumu açıklamaktadır.

“Bu kongre'de (...) kanıtlayacağımız bir şey olmadığı gibi dövüşeceğimiz kimse de yok (Stalin'den Aktaran; Arendt, 2014b: 19)”.

Savaş yıllarından sonra yalnızca Stalin'in rakipleri değil ayrıca ülke içerisindeki pek çok Feffer, Michoels, Bergelson ve Markish gibi Yahudi sanatçılar da idam edilmişlerdir (Bell, 2013: 467).

Stalin'in büyük temizlik hareketından sonraki tasfiyesi ise 1948 yılına rastlamaktadır. Bu dönemde de birçok üst düzey yetkili imha edilmiş ve Arendt'in iddiasına göre gelecek yıllarda yapılması beklenen Doktorlar Komplosu hareketinin sinyallerini verilmiştir. Ancak Stalin'in vefatı bu faaliyeti işlevsel hale getirememiştir. Arendt'in bu iddiasının temelinde ise Yahudi kökenli “birçok doktorun SSCB'nin elit önder kadrosunu tasfiye etmeyi amaçladığı (Arendt, 2014b: 31-32)” ithamından gelmektedir.

Stalin'in Bolşevik liderlerini temizleme hareketleri, onları parti ve Rus kimliğinden uzaklaştırarak ötekileştirmiş ve sahipsiz bırakmıştır. Kimliksiz bırakılan bu Bolşevik liderlerin gidecek hiçbir yerleri yoktu. Çünkü Rusya haricindeki bütün milletlere düşman kesilmişler ve Hoffer'ın deyimiyle Tanrı'yı da inkar etmişlerdi. Bu yüzden ellerinde yalnızca Stalin'in affı vardı. Stalin'in affettiği pek çok lider, düşmana karşı acımasız ve cesur bir asker olarak savaşmıştır. Bunun nedeni ise Stalin'in zalimliğinden öte sıradan bir vatandaşın savaşta kendini şanlı bir geçmişe ve gelecekte

kurulacak olan “cennet”ten bozma ideal dünya inancına bağlaması ve kendisini özel bir ırkın mensubu olarak görmesidir (Hoffer, 2017: 115).

Sovyet Rusyası Rus kitlelerini itaat ettirmek ve bütün inançlarını harekete yansıtmak amacıyla hem psikolojik hem de maddi bir demir perde yaratmışlardır. Bu demir perde Rus kitleler ile dünyanın geri kalanı arasındadır. Buradaki amaç elinde bulundurdıkları kitlelerin başka ülkelerin kimliğini benimsemesini engellemek ve onları Rusya’ya mahkum etmektir. Ayrıca bu demir perde ile casusların içeri sızması da engellenmektedir. Bu bağlamda yabancılarla evlenen Rus kadınlara şüpheli bakılmış ve başka bir ülkeye kaçmak tıpkı bilinmez bir gezegene göç etmekle eş değer görülmüştür (Hoffer, 2017: 116).

Stalin’in her şeyi gözetlediği, savaşa ve baskıya dayalı dünyası çeşitli kitap çalışmalarına da konu olmuştur. Bu çalışmaların başında George Orwell’in yazdığı “Hayvan Çiftliği” gelmektedir. Orwel bu eserinde baş domuz Napoleon’u Stalin’i düşünerek tasarlamıştır. Hain olarak tasvir edilen karakter Snowball Troçki’yi, köpekler ise KGB’yi sembolize etmektedir. Orwel partinin elitlerinin ve yönetici kadrosunun halktan daha yüksek bir mevkiyi işgal etmesini ise şu sloganla cisimleştirmektedir.

“Bütün hayvanlar eşittir ama bazı hayvanlar öbürlerinden daha eşittir (Orwell, 2012: 141)”.

Arendt (2014a; 2014b), Sartori (1996), Marquez (2019) vb. gibi düşün insanları genel itibariyle Hitler ve Stalin’i totaliter diktatörler olarak tanımlamışlardır. Gerçekten de bu iki lider fiziksel görünüş olarak birbirlerinden farklı ancak ruhen aynı karakteristliğe sahip iki kardeş olarak tanımlanabilirler. Almanya ve Sovyetlerin müttefikliği bittikten sonra Sovyetleri işgal eden Almanlar 13 Nisan 1943 tarihinde Katyn’da Polonyalılara ait toplu mezarlar bulmuşlardır. Bulunan toplu mezarları dünya kamuoyuna duyuran Almanlara göre bu katliamlar Stalin’in ordusu tarafından yapılmıştır. Stalin ise bu katliamlardan Almanları sorumlu tutmuştur. Bunun üzerine Almanlar Uluslararası Kızılhaç’ı olay yerine davet ederek cesetlerin incelenmesini talep etmişlerdir. Stalin ise Polonya hükümetini Almanlarla işbirliği yapmakla suçlamış ve 25 Nisan 1943 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Polonya’nın

Moskova Büyükelçisine SSCB'nin Polonya ile ilişkilerini kestğini belirten bir karar göndermiştir. Bu sırada bölgeye gelerek inceleme yapan uzmanlar ise infazların Sovyetler tarafından gerçekleştirildiğini duyurmuşlardır (Komaniecka vd., 2013: 81-82). Her ne kadar Naziler toplu cesetleri fark ederek dünya kamuoyuna olayı bildirse de vakanın kesin bir biçimde Sovyetler tarafından gerçekleştirildiği öncelikle Gorbaçov döneminde kabul edilmiş, ardından parlamento nezdinde resmi olarak kabul edilmesi 2010 yılının Kasım ayını bulmuştur. Bu tarihte Rusya Devlet Duması 22 000 Polonyalı askerin imha emrini Stalin'in verdiğini 324'e karşılık 57 oy ile kabul etmiştir. Bu bağlamda karar, işlenen cinayetleri "Stalinist rejim ve totaliter bir devlet olan Sovyetler Birliği"nin suçu olarak tanımlamıştır (Twickel, 2010).

Fotoğraf 3.8. Almanların yayımladığı bir katliam fotoğrafı. Üst üste konularak gömülen Polonyalılar, 1943. Kaynak: <https://www.katyn.org.au/n1.html>, Erişim Tarihi: 11.06.2020

3.1.3. İtalyan Faşist Hareketi: Mussolini

İtalyan Faşist hareketi, yirminci yüzyılın ilk yarısının doğası sonucu itibariyle Birinci Dünya Savaşı'nın öncesi ve sonrasında yarattığı krizlerden beslenerek doğmuştur. Hareket İtalya iç savaşında karşılaşan iki kutuptan biridir. Diğer hareket ise sosyalist harekettir. Birinci Dünya Savaşı sırasında itilaf devletleri tarafından kendisine vaat edilen sömürgelerin İtalya'ya verilmemiş olması, savaş sırasında yaşanan ekonomik kriz ve savaş sonunda meydana gelen iç karışıklar birçok fikir akımını ortaya çıkarmıştır. Dönem itibariyle yaklaşık olarak 500 000 kaçak asker, fabrikaların karlarına ortak olmak isteyen işçi grevleri ve aydınların maddi manevi tatminsizlikleri bulunmaktaydı. Ayrıca işsizlik de hat safhadaydı. Krizin yarattığı sistemde birçok

hükümet bozulmuş ve tekrar kurulmuştur. Bu nedenle siyasal istikrarsızlık tavan yapmıştır. Bütün bu etkenler disiplini temel alan Faşist Partisi'nin önündeki engelleri teker teker kaldırmışlardır (Armaoğlu, 1999: 91).

Faşist hareket 1919 yılında Savaş Demetleri adıyla doğmuştur. Hareketin önderliğini ise kitleleri iknada oldukça başarılı olan Benito Mussolini yapmıştır. İtalya'nın siyasal ve toplumsal kriz ortamında doğan bu hareket Marksizmi, demokrasiyi ve liberalizmi reddetmekteydi. Hareket gücünü küçük çetelerden aldığından, Kasım 1921 tarihinde bu çeteler birleşerek Ulusal Faşist Parti'yi oluşturmuşlardır. Hareketin gençlik örgütü ise "Kara Gömlekliler" olarak adlandırılmıştır. Bu örgüt hareketin eylem kolu görevinde olup, birçok grevci işçilerle ve komünistlerle çatışmıştır. Bu bağlamda örgüt henüz iktidarı ele geçirememiş paramiliter bir örgüt olarak faaliyet göstermiştir (Çelikçi ve Kakışım, 2013: 68-69).

Tablo 3.1. Savaş Demetleri'nin (Fascio di Combattimento) üye ve grup sayısı

Ay/Yıl	Üye Sayısı	Grup Sayısı
Aralık 1919	870	31
Aralık 1920	20 615	88
Mart 1921	80 476	317
Nisan 1921	98 399	471
Mayıs 1921	187 098	1 001
Haziran 1921	204 506	1 192
Temmuz 1921	209 385	1 228
Ağustos 1921	212 919	1 253
Eylül 1921	213 631	1 268
Ekim 1921	217 072	1 311
Kasım 1921	217 256	1 318
Aralık 1921	218 453	1 333
Nisan 1922	219 792	1 381
Mayıs 1922	322 310	2 124
Aralık 1922	299 876	3 424

(Tarchi'den Aktaran; Çelikçi ve Kakışım, 2013: 69)

Parti 1919 Kasım'da girdiği seçimlerde başarısız olup hiç milletvekili çıkaramazken, 1921 seçimlerinde ise 35 milletvekili çıkarmıştır. İtalya'nın iç karışıklığının gittikçe artmasıyla beraber Faşist harekete sarılan kitleler ve komünistlerin yükselişinden tedirgin olan Vatikan, Mussolini önderliğindeki Faşist hareketi desteklemiştir. Ağustos 1922 tarihinde işçilerin genel greve gitmesi ve ekonominin sarsılmasıyla beraber Faşist Parti'nin eylemsel kolu olan Kara Gömlekliler Napoli'den Roma'ya bir yürüyüş düzenlemiştir. Hiç şüphesiz bu yürüyüşün sonu hükümet darbesi

olacaktır. Bu nedenle Kral, hükümeti Faşist Parti'ye vermiştir. Bu bağlamda 30 Ekim 1922 tarihinde Mussolini'nin önderliğini yaptığı Faşist hareket iktidarı ele geçirmiş (Painter, 2018: 683) ve 1942 yılına kadar diktatörlüğünü sürdürmüştür. Faşist Parti'nin ilk adımı, kısa süre içerisinde kendisine muhalif olan hizipleri tasfiye etmek, demokratik müesseseleri ortadan kaldırmak ve partiyi devletleştirmek olmuştur (Armaoğlu, 1999: 92). Dönem itibariyle muhalif olarak tasfiye edilip hapse gönderilen ünlü isimlerden birisi de Antonio Gramsci'dir (Meydan, 2018).

Fotoğraf 3.9. Blackshirts ve Mussolini, Roma Yürüşüyü 1922. Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/March_on_Rome#/media/File:March_on_Rome_1922_-_Mussolini.jpg, Erişim Tarihi: 11.06.2020

Kimi araştırmacılara göre Mussolini her ne kadar otoriter bir diktatörlük kursa da Nazi ve Stalin hareketi kadar totaliter bir yapıya sahip değildir (Arendt, 2014b: 41). Örneğin Sartori (1996)'ye göre totalitarizm sözcüğü ilk olarak 1925 tarihinde ortaya çıkmış ve İtalyan faşistleri tarafından icat edilmiştir ancak esas itibariyle bu kavram daha çok Nazizm ve Stalinizme uygundur (Sartori, 1996: 210). Bir başka araştırmacı Mârquez (2019)'e göre ise bu iki rejimin benzerliği, demokrasi dışı yönetim kategorisi bağlamında totalitarizmin bir örneğidir (Mârquez, 2019: 72). Faşist diktatörlüğün totaliter hareketler olan Nazizm ve Stalinizmden farkı, politik hüküm giymiş kişilere verdiği –Nazilere ve Stalin'e kıyasla- yumuşak cezalardır. 1926 ila 1932 tarihleri arasında politik hükümlüler için oluşturulmuş özel mahkemeler 7 ölüm cezası, 257 kişiye on yıl ya da daha fazla yıl hapis cezası ve 1 360 kişiye on yıldan fazla hapis cezası vermiştir. Hüküm giymiş insanların bir kısmı da sürgün edilmiştir (Arendt, 2014b: 41). Mussolini'nin faşist hareketi her ne kadar Nazizm ve Stalinizm kadar uç noktalara varmasa da kesinlikle otoriter, baskıcı, birçok insanı infaz eden ve katı milliyetçiliğe dayanan tek partili bir diktatörlüktür.

Fotoğraf 3.10. Ulusal faşist partiye direndiği için öldürölüp direğe asılan genç bir kadın, 1944 Roma. Kaynak: <https://allthatsinteresting.com/fascist-italy#21>, Erişim Tarihi: 11.06.2020

Mussolini'nin tasarladığı ve önderliğini yaptığı faşist hareket, gücünü kitlelerden almaktaydı. Arendt'e (2014b) göre böylesine katı bir anlayışa sahip yönetimin gücünü kitlelerden alması son derece rahatsızlık vericidir (Arendt, 2014b: 9). Mussolini'nin büyük hayali Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak ve üçüncü Roma'yı kurmaktı (Painter, 2018: 684; Wright, 2018). Bu doğrultuda şimdinin ve geleceğin gençlerini de kendi militan özelliklerine uygun olarak tasarlamayı amaçlamıştır (Sternhell vd., 2012: 49). Her faşist İtalyan gencinin katılması zorunlu olan "Ludi Juveniles" yarışması bu hedefe bir örnek olarak sunulabilir. Bu yarışmaya katılanlardan birisi de ünlü düşün insanı Umberto Eco'dur. Eco'nun (2001) aktardığına göre, kendisi henüz on yaşında iken -1942 yılında-, her İtalyan gencinin zorunlu bir gönüllülüğü olan Ludi Juveniles, başka bir isimle, Ludi Çocuk Yarışması'na katılmış ve "Mussolini'yi yüceltmek ve İtalya'nın sonsuz varlığın sürdürmek uğruna ölümü göze almalı mıyız?" adlı bir çalışma kaleme alarak bu ödülü kazanmıştır. Genç Eco'nun sorduğu soruya verdiği cevap ise "evet"tir (Eco, 2001: 37). Her katı ideolojik hareketin iktidarın ve dünyaya hakim olmayı amaçlayan düşüncenin bu denli köklü zihniyet aşılması kaçınılmaz bir faaliyettir. Bu bağlamda Mussolini iktidarının ilk yıllarında birçok sendikayı kapatmış, işçilerin greve gitmelerini yasaklamış ve komünist hareketi tamamen ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca eğitimi tamamıyla tek elde toplamış ve üniversitelerdeki öğretim

üyelerinden kendisine bağlılık yemini etmelerini talep etmiştir (Çelikçi ve Kakışım, 2013: 90).

Fotoğraf 3.11. Marano'da öğrenciler, 1930. Arkada görünen duvarda "Duce" lider olarak gösterilen Mussolini grafiti görünüyor. Kaynak: <https://allthatsinteresting.com/fascist-italy#28>, Erişim Tarihi: 11.06.2020

Mussolini her ne kadar zihniyet devrimi yapmaya çalışsa da resmi bir program doğrultusunda gitmeyi bilinçli şekilde reddetmiştir. Resmi programa bağlı kalmak yerine yaratıcı ve kuvvetli liderliğiyle eylemsel faaliyetlere dayanan bir parti hareketini temel araç olarak kullanmıştır (Arendt, 2014b: 66). Mussolini'nin, kitleler tarafından gittikçe sevilmesi ve benimsenmesi ise iktidara geldikten sonra çok sesliliği ortadan kaldırması, siyasal istikrarı sağlaması ve bir nebze de olsa ekonomiyi düzeltmesiyle olmuştur. Ayrıca bu dönemde birçok sermaye sahibi kendisine destek sunmuştur. Kendisine olan bağlılığın ve itaatin arttığı yıllarda partiden bağımsız olarak kendine ait bir lider mekanizması kuran Mussolini kendisini "Duce" olarak tanımlamıştır. Duce ise, devletin, ordunun ve İtalyanların şefkatli babası anlamına gelmektedir (Çelikçi ve Kakışım, 2013: 90).

Faşist İtalyan hareketi Mussolini iktidarlığında Yugoslavya, Yunanistan, Arnavutluk, Kuzey Afrika ve Etiyopya gibi birçok devlete saldırmıştır (Wright, 2018). Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerle müttefik olan İtalya, bu savaş yıllarda düzenli olarak yenilgilere uğramıştır. Savaştığı cephelerde aldığı ağır yenilgiler sonucunda 1943 yılı itibarıyla Faşist hareketin sonu gelmiştir. Müttefik devletlerin İtalya'ya yönelik çıkarma yapması sonucunda Kral III. Victor teslim olmaya sıcak bakan Mareşal Pietro Badoglio'yu, Mussolini'nin yerine iktidara getirmiştir. İktidardan

düşürülen faşist hareketin lideri Mussolini hapse atılmıştır. Onun hapse atılması müttefikleri Hitler'i rahatsız etmiş ve Hitler 12 Eylül 1943 tarihinde bir operasyonla Mussolini'yi tutulduğu yerden kurtarmış (Wright, 2018) ve Viyana'ya kaçırmıştır. Bir süre sonra İtalya'ya dönerek kuzeyde Salo'da yeni bir faşist devlet kuran Mussolini genel olarak Almanya baskısı altında kalmış ve kitleler tarafından değer görmemiştir. Müttefik devletlerin 1945 yılında Kuzey İtalya'yı ele geçirmesiyle İsviçre'ye kaçmaya çalışan Mussolini komünistler tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür (Çelikçi ve Kakışım, 2013: 94).

Fotoğraf 3.12. Ölüsü baş aşağı asılarak sergilenen Mussolini. Milano, 29 Nisan 1945. Soldan baştan; Nicola Bombacci (İtalyan Komünist Partisi'nin Kurucu Üyesi-müttefiklerin İtalya'yı işgaline karşı Mussolini ile ittifak kurmuştur-), Benito Mussolini, Claretta Petacci (Mussolini'nin sevgilisi), Alessandro Pavolini (Cumhuriyetçi Faşist Parti Sekreteri) ve Achille Starace (Ulusal Faşist Parti Sekreteri). Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Mussolini_e_Petacci_a_Piazzale_Loreto,_1945.jpg, Erişim Tarihi: 11.06.2020

Mussolini'nin yeniden kitlelere hitap etmeye çalışması ve ihtiyaç duyduğu ilgiyi görememesi ise kitle liderlerinin, kitlelerin gözünde yanılmaz, karizmatik ve güçlü kişilikler olmasından kaynaklanmaktadır. Kitlelere göre lider, onları sorgusuz sualsiz, bilmedikleri bir noktaya en doğru noktaya taşıyabilecek kişidir. Liderin yanıldığı ya da lidere olan güvenin biraz sarsıldığı anda kitlelerin lidere olan itaati ortadan kaybolur. Mussolini de bunu yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda başarısız olması, iktidardan indirilip hapse atılması, Nazi yardımı ile Viyana'ya kaçması ve sonra tekrar Nazi tahakkümü altında kuzeyde yeni bir faşist cumhuriyet ilan etmesi onun kitleler nezdinde itibarını kaybetmesine neden olmuştur.

Fukuyama'ya (2005) göre faşizmi yıkan şey onun başarısızlığıdır. Savaş yıllarının yarattığı tahribat döneminde insanlar faşizmi kendi kendisini tahrip eden bir düşünce olarak görmeye başlamışlardır. Bir türlü bitmek bilmeyen felaketlerle dolu savaşlar, ölümler ve açlık krizleri gücünü şiddetten ve öfkeden alan faşizm, Nazizm, komünizm gibi aşırı fikirlere dayanan ideolojileri yıkmıştır (Fukuyama, 2005: 32).

3.1.4. Dini Fundamentalizm ve Radikal Dini Fundamentalist Hareket Olarak El-Kaide

Henry Munson'a göre fundamentalizm, köktencilik tarafından kötülüğe karşı savaşan ve bu savaşta Tanrı'nın tarafını seçen bir dünya görüşüdür (Munson'dan Aktaran; Antoun, 2010: 520). Fundamentalizm kavramı ilk olarak Amerikalı Protestanlar tarafından (Ercins, 2009: 655) İncil'in çeşitli şekillerde yorumlanmasına karşı çıkılarak onun esas haline riayet edilmesi gerektiğini yansıtan bir kavram olarak kullanılmıştır. Daha sonra kavram yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Hristiyanlığın kalıplarından ayrılarak diğer dinsel kaynaklar üzerinde de kullanılmaya başlanmıştır (Pratt, 2010: 440). Avrupa'daki kanlı savaşların bitimi ve küreselleşmenin en üst düzeye çıkmasıyla da yirminci yüzyılın son on yılında taşıdığı teolojik anlamı aşarak sosyolojik ve siyasal anlamları içerisine almıştır. Diğer bir deyişle, fundamentalizm, bir fikri, ideolojiyi veya dini "dogmatik" bir algılayışla benimsemek ve diğer insanları da bu yolda yürümeye zorlamak anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Öz, 2014: 189). Bu bağlamda kavram teolojik altyapıdan çıkarak siyasal alana yansımış ve dinsel ya da ideolojik fanatizm ile eş değer görülmeye başlanmıştır.

Fundamentalizm dini düşünceyi politik düşüncenin kendisi olarak ele almakta ve dini düşüncelerden oluşan (Haynes, 2017) siyasal bir rejim kurma, başka bir deyişle, ideal bir düzen yaratma amacını taşımaktadır. Bu bağlamda kavram, toplumu dini kurallar çerçevesinde yeniden inşa etmeye çalışan ve politik düşünceler barındıran bir ideoloji çeşidi olarak tanımlanmaktadır. Fundamentalizm din ve siyaseti birbirinden ayırmayı reddederek anti-seküler bir tavır almaktadır. Sekülerizmin geleneksel normları yıktığını ve özel alanda genişlediğini düşünen fundamentalizm, üyelerine seküler dünyanın sunmadığı coşku ve yoğunluğu dini kimlikle sunmaktadır. Bu bağlamda yeni dünyayı tasarlarlarken başta hukuk olmak üzere siyaset, toplum, kültür, ekonomi, ahlak

vb. kurumları dönüştürmeyi hedeflemektedir. Çoğu zaman milliyetçiliğin alt türü olduğu düşünülse de etnik ve milli kimliğin ötesinde faaliyet göstermektedir (Heywood, 2014: 283-284).

Fundamentalizm, köktenci inançlar olarak tanımlansa da içerisinde radikal eyleme dayanmayan ve yalnızca söylemsel anlamda kalmış kalıplar da taşımaktadır. Örneğin ABD'deki Amish gibi gruplar dinin kurallarına riayet etseler de bu kuralları yeni bir dünya düzeni kurma amacı olarak kullanmaktan ziyade kendi kişisel yaşamlarında devam ettirerek ılımlı bir yaklaşım sergilemektedirler. Buna ek olarak fundamentalist söylem günlük politik dile de yansımaktadır. Örneğin Bush ABD seçimlerinde yer yer fundamentalist bir söylem kullanmıştır (Alderdice, 2010: 305)⁸. Diğer yandan fundamentalist hareketlerin büyük bir bölümü ise çarpışma ve muhalefet etme yolunu seçmektedirler. Aktif fundamentalizm olarak tanımlanabilecek bu mücadele anlayışı, politik bir konumda bulunması (Heywood, 2014: 284-285) ve hedeflerine ulaşmada kendi kurallarınca her yolu mübah olarak görmesi sebebiyle katı ideolojik grup içerisinde sınıflandırılabilir.

Fundamentalizmin beslendiği nokta sömürgecilik sonrası dönem, küreselleşme ve özellikle sekülerleşme ile başlayan dini veya kutsal değerlere gereken önemin verilmemesi, dinin mahiyetini kaybetmesi, fikirlerin dünyevi ve akılcı bir forma dönüşmesidir. Tüm bu gelişmeler ışığında toplumsal ahlak ve ahlaki değerler zayıflamıştır. Bu bağlamda fundamentalizm, ahlaki bir tepki olarak ilahi dünya ile bağlantıyı kurma amacını taşımaktadır. Bu yaklaşım fundamentalizmin yoğun olarak yaşandığı; İran, Afganistan ve Mısır gibi ülkelerde kendilerini göstermektedir (Heywood, 2014: 282). Günümüzde fundamentalist hareketler yoğun olarak İslam dünyasında yaşansa da fundamentalizm yalnızca İslam dünyasına bağlı olan bir yaklaşım değildir. Fundamentalizm her dinde ve her ideolojide ortaya çıkabilecek radikal bir yaklaşımdır (Pratt, 2010: 440). Bütün köktendinci ideolojiler düşman

⁸ Bu ayırmadan radikal eyleme dayanmayan ve söylemsel boyutta kalan fundamentalist görüşlerin aşırı, köktenci ve inanca dayanmadığı anlaşılmamalıdır. Tıpkı radikal eylem hareketlerinde olduğu gibi katı kurallara bağlı ve köktenci inancı yansıtan söylemlerdir bunlar. Nitekim hepsi kendi dinlerinin Tanrı'ya en yakın din olduğunu ve o dine inananlarla cennetin kapılarının açılmayacağına inanmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mansoor Moaddel & Stuart A. Karabenick. "Religious Fundamentalism in Eight Muslim-Majority Countries: Reconceptualization and Assessment", Journal for the Scientific Study of Religion, pp. 1-31, 2018.

nosyonuna karşıdır. Çünkü onlara göre Tanrı'nın dünyası çoğulcu değil, saf bir yapıdadır (Ozzano, 2009: 346).

İslami fundamentalizm eski şariat hükümlerine dönmeyi amaçlarken; Hristiyan fundamentalizm ise ailevi ve dini değerlere geri dönmeyi savunarak materyalizme karşı çıkmaktadır (Heywood, 2014: 288). Fundamentalizm her ne kadar gelenekten beslense de muhafazarlık ile karıştırılmamalıdır (Kirman, 2008: 276). İki yaklaşım arasındaki farklar şu şekilde gösterilebilir.

Tablo 3.2. Dini fundamentalizm ve muhafazakarlık arasındaki farklar

Dini Fundamentalizm	Muhafazakarlık
• Keskin ve Tutkuludur. • Popülist ve eşitleyicidir. • Radikal ve bazen de açıkça devrimcidir.	• Mütevazı ve dikkatlidir. • Hiyerarşiyi savunur ve elitizmi korur. • Geleneği korur ve devamlılık esastır.

(Heywood, 2014: 288)'den faydalanılarak oluşturulmuştur

Fundamentalizm ve radikal tepkisellik arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Çünkü fundamentalizm gericilikten çok tepkisel eylemler barındırır (Kirman, 2008: 278). Diğer bir deyişle, ahlaki gelenekselcilik retoriğinin temelinde ideal bir dünya düzeni bulunmaktadır. Fundamentalizm gücünü popülizm, kitle desteği ve eylemsel hareketlerden almaktadır. Bu bağlamda fundamentalizm, içerisinde karizmatik liderliği, popülizmi ve psiko-sosyal yapılanmayı barındırmaktadır (Heywood, 2014: 288).

Fundamentalizmin en somut hali onun militanlığa dayanan eylemsel rolünde yatmaktadır. Dini fundamentalistler benimsedikleri politik görüşü hayata geçirmek için enerjik, militan ve büyük çoğunlukla şiddet içeren politik eylemler tasarlamaktadırlar. Militanlık kavramı dini fundamentalist hareketinin üyelerinin benimsedikleri bir kavramdır. Çünkü militanlık, kitle içerisindeki bireyin coşkunluğunu, tutkusunu ve inancını ifade etmektedir. Dini fundamentalistler, eylemlerini gerçekleştirirken güçlerini ilahi kaynaklardan almaktadırlar (Moaddel ve Karabenick, 2018: 2; Heywood, 2014: 289). Bu nedenle giriştikleri her eylem onlar

için cennetin kapılarını açacak ve bütün günahlarından “kutsal bir amaç yolunda ölerек” arınabilecekleri bir “kurtuluş yolu”dur. Faşizm, nasyonal sosyalizm vb. katı ideolojik fikirler de aynı işlevi farklı bir tanımlamayla genel olarak ülke adına ölme – geçmiş tarihten ve kahramanlıklardan beslenme ve tarihe geçme amacı- şeklinde cisimleşmiştir. Bu anlamda uğruna ölmeyi göze alınan bu hareketlerin geçmişten, gelecekte ve kutsallıktan beslendiği görülmektedir.

Habermas’a (2019) göre bu köktenci hareketler Yakındoğu’da, Afrika’da, Güneydoğu Asya ülkelerinde ve Hindistan alt kıtasında ortaya çıkan dini fundamentalist hareketlerdir. Bu hareketler küresel düzeyde faaliyet gösteren terörizmin merkezsizleşmiş birimleri için zemin yaratmaktadırlar (Habermas, 2019: 112).

Heather Selma Gregg (2014) dini fundamentalizmi; hedef, boyut, liderlik ve yapı, üyeler, dinin kullanım derecesi ve şiddet bakımından sınıflandırmakta ve şu sonuçlara varmaktadır (Gregg, 2014: 15):

- Hedef: Sınırlı ama daha az spesifik,
- Boyut: Küçük ve orta dereceli,
- Liderlik ve yapı: Karizmatik lider, otoriter yapı,
- Üyeler: Kendisini adayanlar,
- Dinin kullanım derecesi: Din ana konudur,
- Şiddet: Araç.

Dini fundamentalist hareketler, kitleleri harekete geçirmek amacıyla yaygın olarak kıyamet imgelerini kullanmaktadırlar. Örneğin Şiiler, dünyadaki adaleti yeniden sağlayacağına inandığı bir Mesih anlayışı taşımaktaydılar ve kitleleri bu taktik ile şaha karşı seferber etmeye çalışmışlardı. Bu propaganda işe yaramış ve yirminci yüzyılın en büyük kitlesel protestolarından birini meydana getirmiştir (Gregg, 2014: 16).

Fundamentalizm; Hristiyan fundamentalizmi, İslam fundamentalizmi, Hindu fundamentalizm, vs. gibi çeşitli fraksiyonlara ayrılrsa da Taliban rejimi, 11 Eylül saldırısı ve bu bağlamda El-Kaide faaliyetleri sonucu yoğun bir şekilde İslami

fundamentalizm türü öne çıkmakta ve radikal İslamcı hareketlere yönelik bir tanımlama gerçekleştirilmektedir (Beyazyüz vd., 2007: 355-356).

İslami fundamentalizm “Batıya karşı isyan” olarak tanımlanmıştır. Hareket, sömürgeleştirme sürecinin tam tersi bir süreci içermektedir. Bu hareket yalnızca Batı hakimiyetine karşı değil, aynı zamanda ve en önemlisi Batılı değerlere karşı bir isyandır. Bu anlayış en iyi biçimde İslami fundamentalizmle örneklendirilmektedir. Bu anlamda 11 Eylül saldırısı seküler dünya düzenine bir meydan okumayı başlatmıştır. Ancak bu noktada inanç olarak İslam ve politik din olan İslam arasında bir ayrım yapılmalıdır. İnanç olarak İslam, kutsal metne dayanmakta ve Tanrı’nın sözlerini içermektedir. İnsanlar bu metinde ilahi olanı öğrenirler ve ona inanırlar. Politik bir din olarak İslam ise bu kuralları araçsal anlamda kullanarak alternatif bir dünya yaratma arayışıdır. Bu anlamda politik dinler olarak görülen Nazizm ve komünizm ile politik din olan İslam arasında bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Çünkü İslami köktencilik gerçek bir dini inanca ve ilahi anlayışa dayanmaktadır. Politik bir din olarak İslamolojinin temel argümanı, siyasi, ekonomik ve sosyal kaygıların dini kurallar bağlamında dile getirilmesidir. Bu sayede siyasetin dinleşmesi ortaya çıkmaktadır (Tibi, 2009: 98-99).

Tibi’ye göre (2009) maddeyi oluşturan politikanın dinselleştirilmesi ve İslamın siyasallaşmasıyla kutsalın geri dönüşü ve dünyanın yeniden inşası tasarlanmaktadır. Bu inanışta dinsel fundamentalizm El Kaide gibi hareketlerce militarize edilmiştir. Her ne kadar politik İslam’ın Arap-İsrail çatışmasından doğduğu düşünülse de bu tespit doğru değildir. Çünkü bu fenomenin daha iyi anlaşılması için İslam’ın içerisindeki krizlere bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda İslami hareket, geleneklerden modernizme ve laik ideolojilerin yükselişine kadar çetin bir süreçten geçmiştir. Tibi’ye göre laik milliyetçiliğe kadar uzanan bu süreç başarısız olmuştur. Bu bağlamda kalkınmanın yarattığı problemlerle aktif bir şekilde başa çıkılamaması, İslam’ın geri dönüşünün bir inanç olarak değil, dinin siyasallaştırılması şeklinde olmasına neden olmuştur. Başka bir anlatımla, İslami fundamentalizm kendisini, başarısızlık durumundan çıkış stratejisi olarak sunmuştur (Tibi, 2009: 100).

İslami fundamentalistlere göre İslam'ın politik bir dine dönüştürülmesinin en temel çıkış noktası, şeriatın bütünüyle uygulanmasına dayanan bir devlet ve politik sistem arayışıdır. Tibi bu noktada İslam ve İslamcılık arasında bir ayrıma gitmektedir. Müslümanlar için İslam bir devlet düzeni ya da politik sistem için bir formül değil, yaşamı şekillendiren inançlar bütünü ve kültürel bir sistemdir. İslamcılara göre ise İslam, siyasetin ve devletin her noktasına işlemesi gereken kutsal bir araçtır (Tibi, 2009: 101).

İslami fundamentalizmin bu tasarısı ve diğer kültürlerle olan çatışmacı anlayışı Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasındaki barışı engellemektedir. Tibi'ye göre bu anlayış, Müslümanların küreselleşen dünyanın nimetlerinden faydalanamamasına ve Müslümanlar için iyi bir gelecek inşa edememesine neden olmaktadır. Bu bağlamda İslami fundamentalizm totaliter bir hareket olarak vücut bulmaktadır. Çünkü demokratik bir sistem yalnızca oylama sistemini ifade etmemektedir. Aynı zamanda açık bir toplumun siyasal kültürünü yansıtmaktadır. Fakat İslami fundamentalizm tarafından öngörülen “Tanrı'nın kuralı” anlayışı ile demokrasinin siyasal kültürü arasında herhangi bir uyumluluk bulunmamaktadır. Bu bağlamda İslami fundamentalizm, totaliter bir zihniyete sahip ideolojik bir yaklaşımdır (Tibi, 2009: 102).

İslami fundamentalizm dünyada var olan yaklaşık 1,6 milyar Müslümanın bir arada olduğu hayali bir “müminler topluluğu” oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu inanış İslam'ın geleneksel inancını yansıtmaktan ziyade siyasi bir ideolojiyi yansıtmaktadır. Bu ideoloji ise temelde şeriat ve cihatın önemine vurgu yapmaktadır (Tibi, 2009: 104). Yirmi birinci yüzyılda İslami fundamentalizm şu hedefleri benimsemektedir (Tibi, 2009: 105; Ozzano, 2009: 345):

1. Kurulacak olan birlik İslamcı bir hükümet tarafından idare edilecektir.
2. İlahi bir devlet kurma amacıyla dinin siyasallaştırılmasından kaynaklanan politik bir düzene sahip devlet yasaları düzenlenecektir.
3. Yeryüzündeki bütün Müslümanlar tek bir kültür taşıyacaktır. Diğer bir deyişle, aynı kültürü taşıyan bir topluluk inşa edilecektir. Bu amaç İslami enternasyonalizmi yansıtmaktadır. İslami fundamentalist hareket başlangıçta

kapalı bir topluluk olarak işleyecektir. Ancak daha sonra cihat aracılığıyla bu topluluk, tüm insanlığı içerisine alacak biçimde genişletilecektir. Bu hedef aynı zamanda yıkıcılığı ve aşırılığı barındıran ideal bir düzene işaret etmekte ve totaliter bir zihniyeti yansıtmaktadır.

4. Yeni cihat anlayışı kuralsız bir savaşı benimseyecektir. Bu anlamda kutsal olarak görülen terörizm kutsal olmayan amaçlar için kullanılacaktır.

İslami fundamentalist hareketler politik bir ideoloji olarak dini benimsemektedirler. Bu benimseme aynı zamanda normatif düzeyi yansıtmaktadır. Bu ideolojik yaklaşım bağlamında ise kendisinden olmayanları ötekileştirmektedirler. Örneğin İslami fundamentalistler, kendilerine katılmayanları Müslümanları “kafir” olarak tanımlamaktadırlar (Tibi, 2009: 106; Ozzano, 2009: 345).

İslami fundamentalist ideolojik hareket ilk olarak 1928 yılında Müslüman Kardeşler Cemiyeti adıyla doğmuştur. Bu hareket, İslami düzeni kurmak ve cihatçılığı teşvik ederek İslami inançların politikleştirilmesinde aktif rol oynamıştır. Ancak İslami fundamentalist hareketlerinin eylemsel anlamda doruğa çıkması yirminci yüzyılın son yıllarına rastlamaktadır. Bu dönem itibarıyla pek çok cihat hareketi doğmuştur. Bu hareketler köken itibarıyla Selefiye ideolojisine dayanmaktadırlar (Gunaratna ve Oreg, 2010: 1047). Birçok İslami fundamentalist hareket bulunmakta ve hepsi birbirlerinden çeşitli şekillerde farklılık göstermektedir.

Uluslararası düzeyde en çok bilinen hareketlerden birisi ise Usame Bin Ladin’in önderliğinde eylem gösteren El-Kaide’dir. El-Kaide 1988 yılı itibarıyla Afganistan’da kurulmuştur ve başlangıçta yaklaşık olarak 10 000-20 000 arası militana sahip olduğu tahmin edilmektedir (Çınar, 2019: 525). İlk El-Kaide eylemleri Aden’de Somali’ye giden ABD askerlerine ve Nairobi ile Darüsselam’da bulunan ABD büyükelçiliklerine yönelik yapılmış eylemlerdir (Sönmez, 2019: 137) El-Kaide radikal fundamentalist bir hareket olarak İslam yolunda ölmeyi amaç edinmiş ve savaşını kutsal sayan bir örgüttür. Örgütün başlıca düşmanları ise ABD ve İsrail’dir (Heywood, 2014: 293).

Eylemsel terör grubu olan El-Kaide, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de ikiz kulelere yönelik yaptığı eylemle kendini dünya kamuoyuna tanıtmıştır (Meriç ve Yazar, 2015:

14). Hareket, İslam'ın doğru yorumunu kendilerinin yaptıklarını iddia ederek bu bağlamda bir toplumsal hareket yaratmak istemiştir (Gregg, 2014: 17). Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, İslam'ın kendisinin terörü önerdiği konusundaki yanılgıdır. El-Kaide ve ona benzer dinsel radikalist hareketler dini kendince yorumlayıp eyleme geçen hareketlerdir. Diğer bir deyişle, İslam ve radikalist hareketler aynı şey olarak tanımlanamazlar. Radikal dini fundamentalist hareketlerin gün yüzüne çıktığı bu dönem, dünya tarihinin ideolojik ve eylemsel olarak İkinci Dünya Savaşı dönemindeki doktrinlerden farklı bir biçimde ancak aynı karakteristik özelliklerle değiştiği bir dönemdir.

El-Kaide hareketinin öncelikli ilk stratejisi, kutsal beldeleri işgal eden Amerikan güçlerine karşı cihat etmektir. Bu amaç örgütün 1996 tarihinde yayınladığı deklarasyonunda tanımlanmıştır. Bu bağlamda 1996 yılında Suudi Arabistan'ın Hobar kentinde bulunan ABD üssüne saldırı düzenlenmiş ve 19 ABD'li personel öldürülmüştür. El-Kaide ikinci stratejik deklarasyonunu ise 23 Şubat 1998 yılında yayınlamış ve Yahudiler ile Haçlı zihniyete karşı uluslararası cihat ilan etmiştir. Bu deklarasyon hareketin uluslararası arenada eylem göstereceği anlamını taşımaktadır. Temel görüş ise Yahudilerin, Müslümanların düşmanı olduğu ve ABD'nin de Yahudilerin en büyük destekçisi olduğudur (Sedgwick, 2004: 799). Bu deklarasyondan sonra aynı yıl Kenya ve Tanzanya'da bulunan ABD büyükelçiliklerine bombalı saldırılar yapılmış ve yaklaşık 224 kişi ölürken 5 000 kişi de yaralanmıştır. Hareketin gerçekleştirdiği en önemli ve bilinen eylemi ise 11 Eylül 2001'de ABD Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a yönelik gerçekleştirdiği saldırılardır (Öztürk, 2019: 184-185).

Fotoğraf 3.13. Saldırı sonrası yanan ve bir kısmı yıkılan Pentagon Binası (Rudisill, 2020)

Fotoğraf 3.14. İkiz Kule Saldırıları, 11 Eylül 2001
(BBC, 2019)

Hareketin önderi olan Usame bin Ladin 2 Mayıs 2011 tarihinde ABD Deniz Kuvvetleri'ne bağlı "SEAL Team Six" tarafından düzenlenen (Kuloğlu, 2011: 76) operasyonda Pakistan'da öldürülmüştür. Operasyon sonucu ölen bin Ladin'in ölüm haberini ABD başkanı Barack Obama bizzat açıklamıştır. Örgütün lideri ölse de örgüt faaliyetlerini sona erdirmemiş, tam tersine belli bir faaliyet bölgesinden dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır (Öztürk, 2019: 186).

3.2. Yumuşak İdeolojik Hareketler: Hak Arayışına ve Çıkara Dayanan Hareketler

Yumuşak ideolojik hareketler, katı ideolojik hareketlerden farklı olarak çeşitli hak arayışlarına ve çıkara dayanan hareketler olarak yapılanmaktadır. Bu hareketler eylem metodu olarak şiddetsiz eylemi benimsemekte ve bu noktada katı ideolojik hareketlerden ayrılmaktadırlar.

3.2.1. Feminist Teori ve Kadın Hareketleri

Feminizm, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve dolayısıyla bir nevi iktidar ilişkilerinin toplumsal dönüşümüyle ilgilenmektedir. Toplumun merkezinde yer alan kadınların çıkarlarını savunarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda feminist ideolojik hareket, kolektif eylem yoluyla hareket etmekte ve toplumdaki herkes için ortak bir iyilik ve eşitlik sağlamaya çalışmaktadır (Grosser ve McCarthy, 2018: 2).

Feminizm teorisine göre toplumsal cinsiyete dayanan ayrımcılıklar toplumun bütün noktalarına sirayet etmiş ve böylece adaletsiz bir toplum yapısı oluşmuştur. Bu bağlamda feminist hareketler, cinsiyete yönelik gerçekleştirilen ayrımları ortadan kaldırmak ve kendi kimliklerini koruyabilecek bir toplumsal yaratmak istemektedirler (Johnston vd., 143). Feminizm teriminin kullanımı büyük ölçüde 1910-1914 yılları arasına denk gelmektedir. Terim bu tarihlerde kadın hakları savunucuları tarafından kullanılmıştır (Adams, 2016). Terimin daha yaygın ve popüler kullanımı ise 1960'lardan sonra, başka bir ifadeyle, ikinci dalga feminizminden sonra olmuştur (Heywood, 2014: 235).

Feminist teoriye göre tarih, erkeklerin egemen olduğu ve kadınların isimlerinin geçmediği bir alandır. Nitekim tarihte yer alan savaşlar, çatışmalar ve adını duyduğumuz ünlü generallerin hepsi ezici bir çoğunlukta erkektirler ve erkekler tarafından gerçekleştirilmişlerdir. Feminist teorisyenlere göre tarihin erkekselliği karşısında kadınların yaşamları ise yerel ve günlük dünya ile sınırlandırılmıştır. Kadınların eşlerine ve çocuklarına bakma yükümlülükleri, çalışamamaları ve ev işi gibi günlük rutinleri yerine getirmeye maruz bırakılmaları kadınların tarihinin yazılmasını önlemiştir. Bu bağlamda yirminci yüzyılın feminist teorisyenleri, başka bir isimle, ikinci dalga feminizmi, on dokuzuncu yüzyıl kadın hareketlerini incelemişler ve belirli bir terminoloji yaratmışlardır (Adams, 2016).

Feminist teori, siyasal olanın kamusal alana girdiği; kişisel yaşam ve ailenin ise özel alan olarak tanımlandığı yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Çünkü böyle bir ayırım, ağırlıklı olarak erkeklerin yer aldığı siyaset, iş dünyası, edebiyat vs. gibi alanları erkeklerin hakim olduğu alanlar olarak nitelendirirken; aile ile ilgili olanı ise kadınların yaşamlarına indirgeyerek özel yaşam olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda kadınların rolü yalnızca annelik ve eşine yemek yapmak arasında sınırlı kalmaktadır. Ancak, hükümet ve vatandaşlar arasındaki güç, hakimiyet ve otorite ilişkileri gibi aile içerisinde eşlerin ve çocukların ilişkileri de aynıdır. Bu nedenle de özel olan aynı zamanda siyasiyedir (Heywood, 2014: 238-239).

Feminizmin bir diğer vurgu yaptığı kavram ise ataerkilliktir. Feministler, erkeklerin baskın olduğu ve düzenlediği toplumu ataerkil toplum olarak tanımlamaktadır. Bu

toplum baba yönetimine ve aile içerisindeki baba-koca üstlündüğüne dayanmaktadır. Ataerkillik, toplumun yarısının kadın olduğu bir düzende yalnızca erkeklerin imtiyazları olması ve onların sözlerinin geçmesini ifade etmektedir. Bu anlamda ataerkilliğin iki ilkesi bulunmaktadır: birincisi erkekler kadınları yönetmektedir; İkincisi ise yaşlı erkekler genç erkekleri yönetmektedir. Dolayısıyla ataerkil toplum hiyerarşik bir toplumdur (Heywood, 2014: 239-240). Tarihsel olarak kadın hareketleri genel anlamda üç aşamada –bazen daha fazla- değerlendirilmektedir.

1. Birinci dalga feminizmi,
2. İkinci dalga feminizmi,
3. Üçüncü dalga feminizmi.

Birinci dalga feminizmi, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Amerika ve kuzey batı Avrupalı kadınlar tarafından oy kullanma hakkı, eğitim alma hakkı ve evlilik yasalarında söz sahibi olabilme hakkıyla bağlantılı olarak doğan bir harekettir. Birinci dalga feminizminin önde gelen isimleri; Amerikalı Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony ve İngiliz Millicent Fawcett ile Emmeline Pankhurst'tür (Tuin, 2016).

İkinci dalga feminizmi 1968 ila 1980 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönem kadın hareketleri büyük ölçüde Kate Millet gibi feminist teorisyenler tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde diğer öne çıkan isimler ise; Amerikalı Jill Johnston, Avustralyalı Germaine Greer ve Almanyalı Alice Schwarzer'dir. İkinci dalga feminizmi genel olarak birinci dalga feminizminin çalışmalarını içermektedir. Çünkü bu dönem birinci dalga feminizmin isimlendirildiği ve tarih yazımının yapıldığı dönemdir. İkinci dalga feminizmi döneminde birinci dalganın vurguladığı “erkeklerle eşitlik” anlayışı sorgulanmış ve onun yerine “farklılık” kavramı kullanılmıştır. Çünkü 1968'lere kadar kazanılan haklar kadın ve erkeğin arasındaki ayrımcılığı yok edememiştir. Bu nedenle ikinci dalga feminizmi özel olarak cinsellik ve ilişkilere yoğunlaşmış ve daha önce de değindimiz gibi “kişisel/özel olan politiktir” sloganını kullanmıştır (Tuin, 2016).

Üçüncü dalga feminizmi ise 1980’li yıllarda başlamıştır. Sosyal medyanın ilerleyişi sayesinde feminist hareket Amerika, Avustralya ve Avrupa’dan Orta Doğu ve Kuzey Afrika’ya kadar yayılmış ve buralarda birçok örgütlenmenin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır (Tuin, 2016).

Kadın hareketlerinin en bilinen örneği birinci dalga feminizmidir. Birinci dalga feminizmi genel karakteristik olarak özgürleşmeci bir yapıdadır. Hareket, kadını geleneksel kuralların tahakkümünden kurtarmayı ve toplumsal yaşamda hak ettiği yere ulaşmasını sağlamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda kadınlar, toplumda annelik rolü için biçilen klasik tutumları reddederek kamusal alanda kendilerine yer açmaya çalışmışlardır (Çayır, 2016: 27).

Birinci dalga feminizminin aktif olarak sahne aldığı ülkelerden biri ABD’dir. Amerikan kadın hakları savunucuların birçoğu Mary Wollstonecraft’tan etkilenmiştir. Wollstonecraft yaşamı boyunca Amerika’yı hiç ziyaret etmese de “A Vindication of the Rights of Woman”⁹ adlı eseri kadın hareketi savunucularının esin kaynağı olmuştur (Botting ve Carey, 2004: 707). Kadın hareketleri katı ideolojik hareketlerde resmettiğimiz yıkıcılık, aşırılık ve katı fikirler doğrultusunda gerçekleştirilen eylemlerden ziyade, kendilerinin doğal bir hakkı olan oy hakkını talep etmiş, cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı ikinci sınıf insan muamelesine karşı çıkmış ve şiddetsiz protesto eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Belirttiğimiz amaçlar ve diğer birçok amaç uğruna – temelde eşitsizlik- giriştikleri eylemler sonucu milyonlarca insan ölmemiş ve tarihsel yıkıcılık gerçekleşmemiştir. Maureen Wright’ın (2010) dediği üzere belki de “eğer ateş edebilecekleri bir kadın alay olsaydı, bir hafta içerisinde ayrıcalıkları elde edeceklerdi (Wright, 2010: 382)”.

İlk feminist dalga on dokuzuncu yüzyılın ortalarında köleliğe karşı başlatılan hareketin bir yansıması olarak doğmuştur. Hareketin temel amacı kadınlar için eşit oy hakkını kazanmaktır. Bu anlamda Elizabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott harekette önemli bir yer tutmaktadırlar (Sharlach, 2009).

⁹ Kadın Haklarının Savunması.

Amerikan kadın hakları hareketinin başlıca somut girişimi Seneca Falls Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme, Stanton'un eşi Henry ile katıldığı ve Haziran 1840 tarihinde Londra'da düzenlenen Dünya Kölelikle Mücadele Konvansiyonu'nun bir sonucudur. ABD'den konvansiyona katılan isimlerden bir diğer isim ise Lucretia Mott'dur. İronik bir biçimde konvansiyonun ilk gününün konusu planlandığı üzere kölelik değil, kadınların yüksek bir pozisyona sahip olup olamayacağı tartışılmıştır. Katılımcıların birçoğu kadınların anayasal düzlemde konuşmacı olarak yeterli olamayacağını bildirmişlerdir. Konuşmalarına izin verilmeyen ve konvansiyonu salonun balkonunda sessizce oturarak takip etmeleri istenen kadınlardan Stanton ve Mott bu karara tepki göstererek konvansiyondan ayrıldılar. Bu gelişmeler ışığında 19-20 Temmuz 1848 tarihinde ABD'de bir toplantı gerçekleştirerek Seneca Falls Sözleşmesini yayımladılar (Sharlach, 2009).

Seneca Falls Konvansiyonu sırasında Stanton, "Duyguların Deklarasyonu"nu yayımladı. Bildirge, Stanton tarafından üç ayaklı bir çay masasında yazılmıştır. Bu masa günümüzde bir semboldür. Hem Seneca Falls Sözleşmesi hem de Duyguların Deklarasyonu büyük ölçüde Amerikan Bağımsızlık Sözleşmesi'nden esinlenmiştir. Bu Deklarasyona 68 kadın ve 32 erkek imza atmıştır. İmzacılar arasında en etkili erkek oyu ise kölelik karşıtı ve reformist Frederick Douglass'tır (Davis, 2016).

Duyguların Deklarasyonu üç bölüme ayrılmaktadır. Stanton Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki gibi sık sık Jean-Jacques Rousseau ve John Locke'tan faydalanan ilk bölümde kadınların doğal haklarını ve diğer cinslerle eşitliğini savunmuştur. Özellikle Jefferson'un Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilk bölümünü hazırlarken kullandığı ifadelerin birçoğunu kendi bildirgesinde kullanarak kuvvetli bir politik ve felsefi temel oluşturmuştur. Belgenin ikinci bölümü ABD toplumunun erkek egemenliğini eleştirmektedir. Stanton bu bölümde yasal ve sosyal hak taleplerini listemektedir. Bu taleplerden başlıcaları şu şekildedir (Davis, 2016):

- Boşandıktan sonra annelerin çocuklarının velayetini alma hakkı,
- Kadınların boşanma davası açma hakkı,
- Kadınların gayrimenkul sahibi olma hakkı,
- Kadınların ev dışında çalışma hakkı,

- Kadınların erkeklerle eşit derecede eğitim alma hakkı.

Deklarasyonun bu bölümü metnin kalbi olarak nitelendirilmektedir. Çünkü bu bölümde şikayetlere ve taleplere yer verilmiştir. Şikayetlerin her biri eril bir zamir olarak “O” ile başlamaktadır. Bu bağlamda Stanton yalnızca Amerikan toplumundaki ataerkilliğe değil, ayrıca ailenin erkek üyelerine ve babalara da hitap etmektedir. Deklarasyonun üçüncü ve son bölümü ise kadın hareketlerinin durumunun bir değerlendirmesini yapmakta ve gelecekteki beklentilere yer vermektedir (Davis, 2016).

Sözleşmelerin hızla diğer kentlere yayılmasıyla hareket giderek kuvvetlenmiştir. İç savaşın başlamasıyla beraber hareketin hızı kesintiye uğrasa da savaş sonrasında artarak devam etmiştir ve bu dönemde sözleşmelerden dolayı birçok kadın idam edilmiştir. Gelişen vakalar sonucunda Stanton, arkadaşı Susan Anthony ile “National Woman Suffrage Association¹⁰ (NWSA)”ı kurmuştur. Buna ek olarak birçok feminist ise bir araya gelerek muhafazakar bir görüş taşıyan “American Woman Suffrage Association¹¹ (AWSA)”ı kurmuşlardır (Sharlach, 2009).

ABD iç savaşı sürerken kadınlar, Kentucky ve Kansas gibi bölgelerde yalnızca okul yönetimi seçimleriyle sınırlı kalmak şartıyla oy kullanma hakkı kazandılar. 1869 yılında Wyoming bölgesi daha fazla yerleşimci kazanmak adına 21 yaş ve üstü kadınlara tam oy hakkı verdi. ABD 1890 tarihinde Wyoming’i bir devlet olarak tanıdığı anda, kadınlara verilen bu hakkın geri çekilmesini talep etmiştir. Ancak Wyoming bu hakkın geri çekilerek birliğe katılınmasını reddetmiştir. Bu sırada batı ve orta eyaletlerden bazıları Wyoming’in aldığı kararı izleyerek kadınlara oy kullanma ayrıcalığı tanımışlardır. Bu dönemde pek çok kuruluş kadınların oy kullanmalarının doğaya aykırı olduğunu ve kadınların zeka yönünden düşük olduklarını savunarak kadınları tıpkı oy kullanma hakkı talep eden ev hayvanlarına benzetmişlerdir. Özellikle, içki endüstrisi, kadınların oy hakkı kazanmasıyla alkolü yasaklayacaklarını

¹⁰ Milli Kadının Seçme Hakkı Birliği.

¹¹ Amerikan Kadının Seçme Hakkı Birliği.

düşünerek bütün kaynaklarını kadınların oy kullanmasına karşı çıkararak kullanmıştır (Sharlach, 2009).

Kadın hareketi, kadınların taleplerini adalet, özgürlük, demokrasi, eşitlik ve yönetilenlerin rızası ilkelerini argüman sunarak talep ettiler. Ayrıca kadınların oy hakkını elde etmesiyle doğabilecek faydaları öne çıkardılar. Özellikle kadınların ahlaki yapısının kuvvetli olduğu yönünde propagandalara giriştiler. Bu bağlamda erkeklerin kadınları istismar ettiği ve hoşgörü eksikliği barındırdıkları tartışmaya sunuldu. Erkeklerin tam tersine kadınların ise gerçek ahlaki liderler, iyi anneler ve iyi vatandaş oldukları öne çıkarılmıştır. Hareket yirminci yüzyılın başlangıcında çeşitli fraksiyonlara ayrıldı. Bunlardan en önemlisi İngiltere’de Emmilene Pankhurst liderliğinde yönetilen militan kadın hareketinden etkilenerek 1913 yılında Alice Paul ve Lucy Burns tarafından kurulan “National Woman’s Party¹² (NWP)”dir. Hareket temel olarak mülk hasarını kullanan İngiliz Emmeline Pankhurst¹³’ten esinlenerek faaliyetlerini gerçekleştirdi. NAWSA liderleri ise partinin izlediği taktiği akılsız ve haksız olarak kınadılar (Sharlach, 2009).

NWP şiddet içermeyen çeşitli eylem yöntemleri kullanmıştır. Bu eylemlerden bazıları şunlardır (Lakey, 1968: 38):

1. Başkan Wilson’ın konuşmalarını kesintiye uğratmak,
2. ABD’nin Birinci Dünya Savaşı’na katılımıyla kadın hareketine yönelik tutuklamalar artınca sloganlar için kullanılan tabelalarda başkan Wilson’a “Kaiser Wilson” adını verdiler,
3. Tutuklanan kadınlar hapisanede çalışmayı ve yemek yemeyi reddederek açlık grevine girdiler,
4. Kadınlar başkanın oy hakkı talebi için yeterince destek vermediğini belirterek başkan Wilson’ın özgürlük ve demokrasiyi savunan konuşmalarını yakmaya başladılar. Bu eylem başkanın her gün yayımlanan cümlelerini yakma ile devam etmiştir,

¹² Milli Kadın Partisi.

¹³ Pankhurst kadınları İngiliz tarihindeki en önemli eylemci feminist aile olarak görülmektedir. Aile temel anlamda kadınların oy kullanma hakkını ve sosyalizmi desteklemektedir. Detaylı bilgi için ayrıca bknz. June Purvis. “Pankhurst, Emmeline (1858-1928), Christabel (1880-1958), and Sylvia (1882-1960)”. In The International Encyclopedia of Revolution and Protest, I. Ness (Ed.) 2009.

5. Wilson kadınları ikna edemeyince onun portresini yaktdılar.

Hareketin eylemsel yöntemi seçmesinin sebebi İngiliz örneğinin gücü, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve başkan Wilson yönetiminin samimi olmayan davranışlarıdır. Hareket oy hakkı için güçlü bir lobiye sahip olunması gerektiğini bildikleri için sık sık dilekçe yazmış, halk toplantıları düzenlemiş ve bütün yayın organlarını kullanmaya çalışmıştır. Hareketin kullandığı afişlerde kadınlar asil, görkemli ve cesur olarak tasvir edilmişlerdir (Lahey, 1968: 38-39).

Fotoğraf 3.15. Kadına oy hakkı için yürüyen ev kadınları, 3 Mart 1913 Washington, D.C. (National Women's History Museum, 2016)

1918 yılının sonbaharında Wilson, kadınların oy hakkı talebine desteğini belirtmiş (Sharlach, 2009) ve 26 Ağustos 1920 tarihinde kadınların oy kullanma hakkını garanti altına alan 19. Değişiklik yürürlüğe girmiştir (Sneider, 2010: 692; Block, 2009). Uzun süredir faaliyet yürüten NAWSA ise AWSA ile birleşmiştir (Sharlach, 2009; Heywood, 2014: 236).

Günümüzde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yasalar birinci dalga feminizminin organize bir biçimde kampanya yürüttüğü iş, eğitim ve ev yaşam hakları bağlamında kadınlara yönelik gerçekleştirilen ayrımcılıkları bir nebze de olsa önlemektedir – problemin bittiğini iddia etmemekteyiz-. Bu bağlamda birinci dalga feminizminde kadın hareketlerinde “acil durum” olarak talep edilen hakların –oy hakkı gibi- bir kısmı günümüzde elde edilmiş ve hareketler bir takım değişimlere uğramıştır. Örneğin, günümüzde feminizm, birinci dalga feminizminden farklı olarak “kimlik” ve

“farklılık” kavramları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda yeni taleplerden bazıları şunlardır; kadınların anne olup olmayacağını belirlemesi için kürtaj hakkı (Çayır, 2016: 27), cinsiyete yönelik verilen ücret farkının azaltılması ve kadınların evliliklerinden sonra alacakları mali tazminattır. Günümüzde feminizm terimi genel anlamda cinsel özgürlüğün önceliklendirilmesi ve aşağılayıcı terimlerin kullanılmamasına atıf yapmaktadır (Edelstein, 2007: 164)

Günümüz dünyasında birçok şirket, uluslararası kurum ve sivil toplum kuruluşları kadın eşitliğine vurgu yapmakta ve pazar feminizmini, diğer bir deyişle, ulusötesi iş feminizmini geliştirmektedir. Feminist düşünce ve hareket, oy hakkı tanınmayan bir mücadeleden, kurumların, ulusötesi şirketlerin ve baskı gruplarının temel politikaları olarak benimsedikleri noktaya değin gelmiştir (Grosser ve McCarthy, 2018: 3). Özellikle 1980 sonrası dünyadaki feminist toplumsal hareketler protesto yönünü aktif bir şekilde devam ettirmenin yanında devletin içerisine girerek hükümet politikalarında değişiklikler yapılması için baskı yaratmaktadır (Grosser ve McCarthy, 2018: 5).

3.2.1. “Şiddetsiz Eylem” Olarak Ekoloji Hareketleri

Ekoloji hareketi anlayış olarak temelleri eskiye dayansa da bir hareket olarak vücut bulması 1970’li yıllara dayanmaktadır (Rootes ve Brulle, 2013). Bu nedenle günümüzde hala yapılanma içerisinde. Ekolojik hareketler endüstri devrimi ve sonrasında –özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında- giderek artan endüstrileşme ve çevrenin zarar görmesine bir tepki olarak doğmuşlardır (Vincent, 2006: 330). Hareketin gelişimini ve büyük kitlelere yayılmasını sağlayan en büyük etken teknolojinin ve dolayısıyla kitle iletişim araçlarının gelişimidir (Rootes, 2007: 613).

Ekolojik hareket “ekolojik” anlamda dönüştürülmüş bir toplum vizyonu sunmaktadır. Bu vizyon bağlamında ileriye dönük bir siyasi yapılanma gerçekleştirmek son derece önem arz etmektedir. ABD’nin 1977’de New Hampshire sahilini işgal etmesi ve nükleer enerjiyi temel alan çalışmaları anti-nükleer ittifakını yaratmıştır. Bu gruplar örgütlenmeye giderek ekoloji hareketlerini oluşturmuşlardır. 1980’li yıllara gelindiğinde ülkede birçok ekolojik hareket görülmektedir. 1990 ve 2000’li yılların

başlangıcında birçok ekolojik hareket küresel adalet hareketlerine destek vererek uzun süreli yapılanmayı içeren vizyonlar geliştirmeyi amaç edinmişler ve doğrudan demokrasi politikalarına destek vermişlerdir. Günümüzde ekolojik hareket, kapitalizmin altında yatan yerleşik güç gruplarına meydan okuyan tavizsiz bir ekolojik yapılanma sunmaktadır (Tokar, 2018).

Ekoloji hareketi geleneksel siyasal ideolojilerden beslense de onlardan iki noktada ayrılmaktadır. Birincisi, ekoloji hareketi insan merkezli hümanist anlayışa karşı çıkmaktadır. Hümanist anlayışa ve geleneksel ideolojilere göre insan doğanın merkezindedir ve etrafındaki her şey onu yaşatmak için vardır. Ekolojik harekete göre ise insan yalnızca ekosistem içerisindeki bir varlıktır. Doğal olarak insan merkezi bir konumda değildir ve çevresinden beslendiği kadar çevresini de etkilemektedir (Heywood, 2014: 260). Başka bir anlatımla, ekolojik hareket, insanların doğaya hükmetme dürtülerinin tarihsel zorunluluk olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır (Tokar, 2018). İkincisi ise ekolojik hareketlerin feminizm hariç diğer ideolojilerden farklı olarak dünyanın bütününe seslenme özelliği bulunmaktadır. Çünkü ekolojistler, insanların günlük yaşamda kullandıkları tuvalet kağıtlarına kadar müdahale etmektedirler (Vincent, 2006: 331). Ekolojik hareket doğayla ve insanlarla uyumlu, eşitliği ve özgürlüğü destekleyen geniş bir vizyon geliştirmeye çalışmaktadır. Bu vizyon aynı zamanda bütün insanların ekolojik ağını geliştirmeyi amaçlayan küresel bir hareket olma özelliğindedir (Tokar, 1987: 55).

Ekolojik hareket ekosistemi korumak adına acil sosyal reformlar oluşturarak çalışmaktadır. Bu anlamda sanayi devrimi sonrası doğan kriz toplumunun anlaşılması zorunludur. Zarar verici düzen anlaşıldığı vakit medeniyetin yarattığı problemleri çözmek adına yeni politik ve sosyal reformları keşfetmek mümkün olacaktır (Tokar, 1987: 56). Bu noktada Ulrich Beck'e atıfta bulunmak yerinde olacaktır. Beck (1992)'e göre sanayi modernleşmesi ekosistemde yer alan bütün canlıların hayatına yönelik büyük bir risk oluşturmuştur. Bu bağlamda modernleşmenin yarattığı durum ortaya risk toplumunu çıkarmıştır (Beck, 1992).

Ekoloji hareketi kendi içerisinde “derin ekoloji” ve “yüzeysel ekoloji” olarak ikiye ayrılmaktadır. Derin ekolojiye göre insan doğanın merkezinde değildir. Bu nedenle

insanın amacı doğadan destek almak değil, doğayı desteklemek olmalıdır. Yüzeysel ekoloji ise genel ekolojik görüşleri kabul etmekle birlikte, insanların doğadan faydalandıklarını savunmaktadır. Yüzeysel ekolojik harekete göre doğayı koruduğumuz müddetçe biz de var olabiliriz. Bu nedenle nüfus artışını denetlemeli, sınırlı kaynakların tüketimini sınırlamalı ve çevre kirliliğini engellemeliyiz (Heywood, 2014: 263).

Ekolojik hareketler benzersiz olarak tanımlanabilecek küresel sosyal hareketler ve küresel bir sivil toplum gelişmesine öncülük etmektedirler. Sanayileşmeyi tamamlamış birçok ülkede vatandaşlar ekolojik hareketin söylemlerini hükümet veya şirketlerin söylemlerinden daha inandırıcı bulma eğilimindedirler. Bu güvenilirliğin bir çıktısı olarak ekolojik hareketler, sanayileşmiş ülkelerde milyonlarca kişi tarafından desteklenmektedirler. 1995 yılında ABD’de 10 000’den fazla çevre örgütü, 41 milyon üye ve yıllık 2,7 milyar dolar gelirle vergiden muaf kuruluşlar olarak ABD İç Gelir Servisi (IRS)’ne kayıt yaptırmıştır. Gelişim süreci sonucunda birçok ekolojik hareket bürokratikleşmiş ve kurumsallaşmıştır. Ayrıca günümüzde üniversiteler ve daha alt eğitim birimleri düzenli olarak ekoloji üzerine programlar ve kurslar sunmaktadırlar. Ekoloji hareketleri yalnızca meclis dışarısında hareket etmemiş, dünyanın birçok yerinde “Yeşil Parti” vb. isimlerle meclise girmişlerdir (Rootes, 2007: 608-609). Yeşil partiler sanayileşmiş toplumun liberal demokratik devletlerinde kurulmuş en önemli yeni parti türünü yansıtmaktadırlar. Yeşiller Avrupa parlamentolarında ve yerel meclislerinde faaliyet göstermekte ve özellikle Belçika ve Finlandiya gibi ülkelerde hükümet ofisleri açmaktadırlar. Ayrıca Yeşil hareket sosyal demokrat olarak konumlanan birçok partinin seçim müttefiki olmuştur (Rootes, 2007: 609).

Ekolojik hareketlerin dünyanın birçok yerinde farklı isimlerle faaliyet göstermektedirler. İlk ekolojik hareketlerden birisi Grup Ten’dir. Bu hareket, Sierra Club, Audubon Society ve Wilderness Society gibi doğayı koruma üzerine örgütlenmiş grupların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. İlerleyen yıllarda bu harekete çeşitli gruplar dahil olmuştur. Hareketin amacı ekonomik ve yapısal düzende vahşi yaşamın korunması ve doğayı tahrip eden kontrolsüz gelişme anlayışına sahip bürokrasiye karşı mücadele etmektir. Bu bağlamda altıyüz bin kişi hareketi daha geniş kitlelere yaymak için faaliyet göstermişlerdir. Büyük ölçüde varlıklı elitlerden,

derneklerden ve çeşitli bağış kurumlarından destek almışlardır. Ayrıca bu sırada politikada koalisyon olarak yer almışlar fakat radikal bir ideolojik harekete dönüşmemeye özen göstermişlerdir. Bir başka ekolojik toplumsal hareket de “Not in my Back Yard” hareketidir. Bu hareket 1978 tarihinde ABD’de Niagara Şelaleri’nde Love Canal endüstriyel toksit atık protesto hareketleriyle ortaya çıkmıştır. Grup ilerleyen yıllarda giderek genişlemiştir. Grubun temel hedefi ise kontrolsüz gelişmenin önüne geçmek ve altyapı çalışmalarının geliştirilmesini sağlamaktır. Hareket eylemlerini yerel içerisinde gerçekleştirmesine rağmen genel kapsamda bürokrasiyi hedef alarak yerel anlayışın dışına çıkmıştır. Aynı zamanda hareket daha fazla yerel demokrasiyi talep etmiş ve kentin planlamasında rol sahibi olmayı amaçlamıştır (Bingöl, 2018).

Ekolojik hareket olarak örgütlenen ve eylemler gerçekleştiren organizasyonların başında Greenpeace gelmektedir. Greenpeace çevreye karşı işlenen suçlara yönelik “şiddetsiz eylem” yöntemini seçen ve merkezi Amsterdam’da bulunan uluslararası bir toplumsal harekettir. Hareketin şiddetsiz eylemi seçmesinin nedeni ise diğer yıkıcı eylemlerden ayrılmak ve barışçıl bir yolla protestolarını gerçekleştirmektir (Simmons, 2009; Eden, 2012). Hareket eylemleriyle çevreye yönelik işlenen suçları ve skandalları ortaya çıkararak kamuoyunu aydınlatma ve tahribin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Hareket ABD’nin, Kanada’da nükleer denemeleri yapması sonucunda küçük bir grubun protestosu sonucunda kurulmuştur. Önceleri 1970 yılında “Dalga Çıkartmayın Komitesi” olarak isimlendirilse de 1971 yılında herkes tarafından kolayca benimsenecek bir isim arayışına girerek “Greenpeace” ismini almıştır. Küçük bir protesto hareketi olarak başlayan Greenpeace, günümüzde bütün dünyada faaliyetler göstermekte ve çevreye yönelik işlenen suçlara ilişkin araştırmalar gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda büyük bir lobicilik eylemleri göstererek hükümetlere ve çeşitli organizasyonlara tavsiye raporları sunmaktadır (Cicioğlu ve Bostancı, 2017: 78). Hareket genel anlamda enerji ve iklim değişikliği, okyanuslar, ormanlar, toksikler, sürdürülebilir tarım, silahsızlanma ve barış gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir (Markham, 2013).

Fotoğraf 3.16. Greenpeace'in eyleminden bir fotoğraf. Eylemciler, Antartika'daki Greenwich Adası yakınlarında avlanan Ukraynalı bir balıkçısı gemisi üzerine "Antartika'yı Korum" başlıklı bir pankart asıyorlar (Hilton, 2018)

Greenpeace günümüzde Avrupa, Amerika, Asya ve Pasifik dahil olmak üzere 42 ülkede organizasyon göstermekte, yaklaşık olarak 2.8 milyon destekçisi ve 197 milyon euro bütçesi (Markham, 2013) bulunmaktadır. Greenpeace'in uluslararasılığı barındıran bu özelliği, onun, ulusötesi şirketleri, uluslararası anlaşmaları ve düzenleyici kurumları etkilemesine imkan tanımaktadır (Markham, 2013).

Günümüzde ekolojik hareketlerin pek çoğu küresel ölçekte eylemler gerçekleştirmektedirler. Örneğin Greta Thunberg adlı bir genç öğrencinin "Skolstrejk För Klimatet (İklim İçin Okul Grevi)" manifestosu bağlamında iklim krizine karşı başlattığı grev kısa zamanda dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmıştır. Greta'nın greviyle başlayan süreçte milyonlarca genç "Fridays For Future (Gelecek İçin Cumalar)" hareketini meydana getirmiştir. Bu hareket iklim krizinin yarattığı sorunlarla mücadele etmeyi amaçlamıştır (Greenpeace, 2019).

Figure 3.17. Greta'nın 2018 yılında başlattığı grev 2019 yılında büyük kitleleri harekete geçirdi. Kaynak: (Greenpeace, 2019)

Hareketin geniş kitlelere yayılmasıyla birlikte Greta, Birleşmiş Milletler İklim Zirvesi'nde dünya liderlerine karşı bir konuşma gerçekleştirmiştir. Hareket Türkiye'de de kendini göstermiştir. 15 Mart 2019'da Bebek Parkı'nda ilk grev gerçekleştirilmiştir. Aynı gün dünya genelinde 120'den fazla ülkede binlerce insan eylem gerçekleştirmiş ve hareketi küresel ölçekte canlandırılmıştır. Bir sonraki eylem ise 24 Mayıs'ta Maçka Parkı'nda gerçekleştirilmiştir. Bu eylemde ise 125 ülkede grevler düzenlenmiştir.

Hareketin zirve noktaya ulaştığı eylemsel faaliyeti ise 20 Eylül 2019'da gerçekleştirilmiştir. Bu eyleme Türkiye de katılmıştır ve İstanbul Kadıköy'de üç binden fazla insan iklim için yürümüştür. Hareketin küresel ölçekteki katılımı ise 169 ülkede yaklaşık dört milyon insanın üzerindedir (Greenpeace, 2019). Bu harekette çocuklar ön plana çıkarılmış ve şu taleplerde bulunulmuştur (Greenpeace, 2019):

- Sıfır karbon emisyonunu barındıran bir sistem değişikliği,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarına geçmek,
- İklim acil eylem durumu ilan etmek,
- Paris İklim Anlaşması'nın onaylanması,
- Fosil yakıtların kullanılmaması.

Buradan da anlaşılacağı gibi ekolojik hareket, iklimin tahrip edilmemesi ve canlı yaşamının sürdürülebilirliği için şiddetsiz eylem metodunu benimseyerek protestolar gerçekleştirmekte ve birçok toplumsal hareketten farklı olarak eylemlerini küresel

ölçekte düzenleyebilmektedir. Hareketin küresel ölçekte benimsenerek faaliyet göstermesi, yumuşak ideolojik hareketlerin, katı ideolojik hareketlerden farklılaştığı bir başka konu olarak göz önüne çıkmaktadır.

Ekolojik hareketin bir başka noktası ise güdümlü bir kamuoyu talebinde bulunmamasıdır. Ekolojik hareket geniş kitlelere çevre bilincini yerleştirmeyi arzu eden ve büyük sermaye güçlerinin iklimi tahrip etmesinin önüne geçmek isteyen demokratik bir hareket olmayı amaçlamakta ve barış hareketleriyle ortak bir biçimde eylem göstermektedir.

SONUÇ

Toplumsal hareketler teorisini incelediğimizde klasik kolektif davranış paradigması ve 1960'lardan sonra ortaya çıkan yeni paradigmlar arasında bir farklılık görmekteyiz. Bu farklılık temelde klasik kolektif davranış paradigmasının toplumsal hareketleri, inançtan beslenen kitlelerin –yığınların, kalabalıkların- aşırı ve yıkıcı eylemleri olarak tanımlaması ile 1960 sonrası oluşan paradigmların toplumsal hareketleri, rasyonel olarak hareket eden bilinçli insanlar topluluğu olarak tanımlamasına dayanmaktadır.

Genel anlamda değerlendirilecek olursa aslında her iki yaklaşımın da haklılık payı bulunmaktadır. İnançtan beslenen, yıkıcı ve tahripkar kitleler bulunduğu gibi kendi hakları ve çıkarları doğrultusunda hareket eden rasyonel kitleler de bulunmaktadır. Örneğin, yirminci yüzyılda inanca dayalı ve bir lider etrafında toplanan faşist hareketler birinci tanıma girerken; kadın hakları hareketleri ikinci tanıma uygun düşmektedir. Birincisi, hedefe varmak için her yolu izlemekte, kana dayalı bir eylem planı bulundurmakta ve geleceğe yönelik ideal bir topluma dayanmaktadır. İkincisi ise kadınların toplumsal yaşamda ikinci plana atılmasına duyulan tepkiye dayanmakta ve temel anlamda şiddetsiz eylemler planlamaktadır. Birincisinde eylem planı çoğu zaman bir grubu veya bir kişiyi öldürmek, tutsak etmek veya göç ettirmek iken; ikincisinde ise protesto yürüyüşleri, başkanın afişlerini yırtmak, dilekçe yazmak ve lobi faaliyetleridir.

Bu bağlamda görüldüğü üzere toplumsal hareketler üzerine kaleme alınan teorilerin hemen hemen hepsinin haklılık payı bulunmaktadır. Ancak birinci bölümde de yer verdiğimiz üzere yeni toplumsal hareketler paradigmasının bazı noktaları hatalıdır. Örneğin yeni toplumsal hareketler paradigmasına göre toplumsal hareketler yirminci yüzyılın ikinci yarısında değişime uğramış ve klasik toplumsal hareketlerden ayrılmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin değiştiği üzere gerçekten de toplumsal hareketler bir dönüşüme uğramış ve yeni hareketler doğmuştur. Fakat bu değişim toplumun değişimiyle doğru orantılıdır. Herakleitos evrendeki her şeyin değişmesi üzerine şu iki fragmanı yazmıştır:

“Aynı ırmağa iki kez giremezsiniz çünkü üzerinize her zaman yeni sular akar (Herakleitos, 2019: 104)”.

“Aynı ırmağa hem gireriz hem de girmeyiz; hem varız hem de yokuz (Herakleitos, 2019: 106)”.

Toplum tarih boyunca sürekli olarak değişmiştir ve gelecek yüzyıllarda da değişmeye devam edecektir. Örneğin on altıncı yüzyıl toplumu ile on dokuzuncu yüzyıl toplumu arasındaki siyasal değişimi düşünelim. On altıncı yüzyılda henüz oy hakkı genişlememiş ve siyasi partiler oluşturulmamış iken; on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde oy hakkı giderek genişlemiş, parlamentolar kurulmuş, parlamento gruplarının birçoğu siyasal partilere evrilmiş ve hatta parlamento dışarısından da siyasi partiler doğmuştur.

On dokuzuncu yüzyılın doğası ile bugünü incelediğimizde de benzer farklılıklar görürüz. On sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyılda siyasal hakkı elinde bulunmayan kitle, günümüzde toplumun ve iktidarın kendisidir¹⁴. Genel itibariyle toplum her daim değişmektedir. Bu değişim doğal olarak toplumsal hareketlere de yansımıştır. Bir toplumsal hareketin iletişim araçlarını kullanmasıyla elde ettiği maddi ve manevi fayda bile toplumsal hareketlerin değişimine neden olabilir çünkü organizasyon akışı değişime uğramıştır. Ancak bütün bunlar eski toplumsal hareketlerin bittiği ve 1960 yılından sonra yenilerinin icat edildiğini kanıtlamaz. Nitekim yeni olduğu iddia edilen toplumsal hareketlerin pek çoğu –kadın hareketi gibi- klasik dönemde de bulunmakta; eski olduğu iddia edilen inanca dayalı hareketler ise – dini fundamentalist hareketler gibi- günümüzde de bulunmaktadır. Görülmektedir ki inanç ve hak arayışı hareketleri zamansal boyutta her daim aktif olmaktadır.

Aslında bu ikili ayrım çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Toplumsal hareketler birçok sebep doğrultusunda farklı organizasyonlarla oluşsa da insanlık tarihine en çok damga vuran toplumsal hareketler türü “ideolojik toplumsal hareketler”dir. İdeolojik toplumsal hareketler gerek inançlara dayanmaları gerekse de belirli çıkarlara ve hak

¹⁴ Kitle toplumunun siyasal elitleri devirerek yönetimi ele alması.

arayışlarına dayanmaları bakımından belirli bir fikrin etrafında toplanan, şimdinin ve geleceğin planlarını tasarlayan hareketlerdir.

Her ideolojinin ve toplumsal hareketin aşırılığa kaçan yıkıcı veya hafif seyreden tarafları bulunduğu gibi ideolojiye dayanan toplumsal hareketlerin de katı ve yumuşak olmak üzere iki uç noktası vardır. Elbette bu iki uç arasında da sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Temel olarak bu iki ucu değerlendirecek olursak, bir taraf koyu inanca ve büyük anlatılara dayanırken; diğer taraf hak arayışına ve çıkara dayanmaktadır. Katı ve yumuşak ideolojik hareketler şu şekilde sınıflandırılabilir.

Katı ve Yumuşak İdeolojik Hareketlerin Sınıflandırılması¹⁵

Katı İdeolojik Hareketler	Yumuşak İdeolojik Hareketler
• Nazizm ve Nazi hareketi • Stalinizm ve Bolşevik hareketi • İtalyan faşist hareketi • Dini fundamentalist hareketler	• Kadın hakları hareketleri • Ekoloji Hareketleri

Katı ideolojik hareketler, gücünü inançtan alan, bu inanç doğrultusunda gözünü kırpmadan ölüme gidebilecek ve öldürebilecek insanlardan oluşan hareketlerdir. Bu hareketler için kabul ettikleri doktrin ve hareketin lideri uğruna ölüme gitmek büyük bir şeref, kurtuluş yolu ve şehitlik makamı olarak görülmektedir. Bu hareketler büyük çoğunlukla karizmatik bir liderin etrafında toplanmakta, güçlü söylevlerle ikna edilmekte ve birbirilerine sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Her hareket kendi içerisine bir vücudu veya bir aileyi oluşturmaktadır. Kitle içerisindeki insan gücünü yanındaki “kardeşinden” almaktadır. Hareket eyleme geçince her birey bir vücudun parçası gibi ortak amaç uğruna tıpkı kollar ve bacaklar gibi hareket etmektedir. Harekete katılan

¹⁵ Sınıflandırma yapılırken en bilindik örnekler kullanılmaya dikkat edilmiştir. Örneklendirmeler çoğaltılabilir.

kişilerin hareketin doktrinini entelektüel bir biçimde algılaması beklenmez, kişi yalnızca bu doktrini içselleştirmeli ve bu uğurda savaşmalıdır. Katı ideolojik hareketlerin böyle örgütlenmesinin elbette birçok sebebi bulunmaktadır ancak bu sebepleri yumuşak ideolojik hareketleri tanımladıktan sonra tartışacağız.

Yumuşak ideolojik hareketler ise genel anlamda mağdur olmuş bir topluluğun veya kesimin hak arayışına dayanan ya da belirli bir çıkar etrafında toplanan kişilerden oluşmaktadır. Bu hareketlerin en belirgin ve onları yumuşak toplumsal hareketler olarak tanımlamamıza imkan veren özelliği ise genel olarak “şiddetsiz eylem”i tercih etmeleridir. Bu eylemler kimi zaman; protesto yürüyüşleri, oturma eylemleri, kendini zincirleme eylemleri gibi eylemlerken, kimi zaman da alkış eylemi veya pankart asarak yapılan protesto eylemleridir. Bu anlamda katı bir doktrin ve sert otoriteye dayanan bir lider etrafında oluşan toplumsal hareketlerden kesin bir biçimde ayrılmaktadırlar.

Bu noktada çalışmamızda katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin doğmasına neden olabilecek etkenler ve iki sınıf arasındaki farkı ortaya koyacak ölçütleri şu şekilde maddelendirebiliriz.

Katı ve Yumuşak İdeolojik Hareketlerin Ortaya Çıkmasını Etkileyebilecek Etkenler

Katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayabilecek çeşitli etkenler vardır. Bu etkenler bir hareketin sert, totaliter ve şiddete dayanan bir hareket olmasına yol açabilirler. Örneğin aşağıda yer vereceğimiz etkenler genellikle katı ideolojik hareketlerin yumuşak ideolojik hareketlerinden farklı bir biçimde oluştuğunu gösteren etkenlerdir. Nitekim katı ideolojik hareketlerin yapısının sertliği, onun daha olağanüstü koşullarda veyahut daha katı bir doktrin bağlamında ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Hareketlerin yapısını belirleyebilecek çıkış etkenleri şunlardır.

1. Kriz Dönemleri

Kriz dönemleri güçlü ideolojik hareketlerin ve liderlerin doğmasına imkan tanıyan dönemlerdir. Louise Bryant’ın deyiimi ile “Büyük olaylar, büyük insanlar yaratır (Bryant, 2020: 11)”. Hiçbir lider kriz ortamından korkmaz. Aksine kriz ortamları onlar

için bir fırsattır. Bu krizler; ekonomik kriz, hükümet krizi ve siyasal-toplumsal krizler olarak tanımlanabilirler. Olağanüstü durumlar olarak nitelenen bu dönemlerin katı ideolojik hareketleri ortaya çıkarması daha yüksek ihtimaldir.

- **Ekonomik kriz:** Ekonomik krizler insanların alım gücünün sınırlanmasına, gerektiği gibi beslenememesine ve sosyal yaşamını devam ettirememesine neden olmaktadır. Bu dönemler çalışmamızda da incelediğimiz üzere toplumun bir kurtarıcı aramasına yol açmaktadırlar. Nazi Almanyası, faşist İtalya, Bolşevik Rusya ve benzerleri ekonomik krizlerden beslenerek güçlenmişlerdir. Ekoloji ve kadın hareketleri ise sosyal ve ekonomik bir çöküşün sonucunda doğan hareketler değildir (Çayır, 2016: 12).
- **Hükümet Krizi:** Savaş dönemlerinin, ekonomik ve toplumsal çöküntülerin yaşandığı bir anda kuvvetli bir hükümetin bulunmaması, hükümetlerin düzenli olarak çökmesi ve yeniden kurulması toplumun istikrarlı bir hükümet arayışına girişmesine neden olabilmektedir. Böyle bir politik yaşamda insanlar, onları kurtarabilecek bir fikre, harekete ve lidere ihtiyaç duymaktadırlar.
- **Siyasal ve Toplumsal Krizler:** Siyasal ve toplumsal krizler, siyasal düzenin toplumun beklentilerini karşılayamaması, sistemin sağlıklı işlememesi, toplumun kimliğinin siyasal sistemle uyuşamaması ve toplumun kabuk değiştirerek farklılaşması sonucunda oluşan krizlerdir. Bu kriz durumlarında yüksek ihtimalle devrimler yaşanmaktadır.

2. Lider

İdeolojik toplumsal hareketlerin katı veya yumuşak seyretmesini sağlayan en önemli faktörlerden birisi lider faktörüdür. Bu hareketlerde lider genellikle karizmatik otoriteye sahip olabilmektedirler. Lider güçlü hitabeti sayesinde kitleleri ölüme gönderebileceği gibi kitleleri barışa da sevk edebilmektedir. Bu anlamda Max Weber'in karizmatik otoritesine yer vermek uygun olacaktır.

Karizma, liderin, doğaüstü ve insanüstü niteliklerle donatılması ve yaratılıştan gelen olağanüstü güçlere sahip olmasını ifade etmektedir. Bu özellikler sıradan bir insanın ulaşabileceği özellikler değildir. Kitleler liderin yanılmayacağına ve onda bir hidayetin toplandığına inanırlar (Weber, 2012: 362). Karizmanın geçerli olabilmesi için kitleler tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Kitlelerin kabulü kendilerinin hür iradeleriyle olmaktadır. Bu kabul başlangıçta büyük bir mucize veya zafer gibi kuvvetli vakalarla mümkün olmakta ve kitlelerin lidere mutlak güven duymasına ve tapınmasına yol açmaktadır. Karizma karşısında kitleler muhakkak o liderin peşinden gitmeleri gerektiğini hissederler. Bu anlamda lider, kitlelere umut aşılayan ve onları bulundukları ümitsiz durumdan kurtaracak kişidir (Weber, 2012: 363).

Liderin kendisine koşulsuz inananları götüreceği yol katı ve yumuşak ideolojik hareketler arasındaki teraziyle doğru orantılıdır. Bu kategoride değerlendirebileceğimiz ve karizmatik lider olarak görülen Mustafa Kemal Atatürk ile Adolf Hitler'in söylemlerini kıyasladığımızda, bir liderin ona inananları aşırılığa, yıkıcılığa ve ölüme yollayabileceği gibi tam tersine barışa ve toplumsal dönüşüme adapte edebileceği de görülmektedir.

Hitler'in 14 Eylül 1935 tarihinde Nürnberg Stadyumu'nda Hitler gençliğine yönelik yaptığı konuşmadan bir kesit:

“Bugün, idealin (Alman adamının) artık bira içen ve sertleşen genç adam değil, rüzgar ve hava koşullarına dayanıklı sert genç adam olduğunu belirtmekten mutluluk duyuyoruz. Asıl mesele, kaç bardak bira içebileceği değil, kaç darbeye dayanabileceği (Hitler, 2020: 268)”.

Bir başka karizmatik lider Mustafa Kemal Atatürk ise CHP genel başkanı olarak 20 Nisan 1931 tarihinde millete yönelik seçim beyannamesinde (Eroğlu, 2020: 439) şu sözleri sarf etmiştir:

“Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz (Atatürk'ten Aktaran; ATAM, 2006)”.

Bir başka konuşmasında ise savaşın yıkıcılığına değinmektedir:

“Harp her zaman ve her devirde tehlikeli olmuş, insanların ölümüne, sefaletin artmasına, ıztırapların çoğalmasına amil olmuştur (Atatürk’ten Aktaran; Eroğlu, 2020: 435)”.

Örneklerden görüleceği üzere, liderin kitleleri götüreceği yol aynı zamanda hareketin aşırılık, yıkıcılık ve katı bir hal almasına neden olabilmektedir. Ayrıca liderin kuvvetlenmesi doktriner anlamda gerilemeye yol açmaktadır. Duverger bu durumu “doktriner fakirleşme” (Duverger, 1986: 239) olarak tanımlamaktadır. Nitekim Mussolini de eylemin doktrinden daha önemli olduğu belirterek “Faşizm her şeyden önce eylemdir (Mussolini’den Aktaran; Duverger, 1986: 240)” demiştir.

3. İktidarı Ele Geçirme Amacı ve Düzeyi

İki uç sınıflandırma arasında yapısal anlamda belirleyici aktör olabilecek bir diğer etken ise hareketin iktidarı ele geçirme isteğinin düzeyidir. Katı hareketler genel olarak iktidarı –gerekirse silah zoruyla- ele geçirmeyi hedeflerken; yumuşak hareketler iktidarı zorla veyahut bilinçli bir şekilde ele geçirmekten ziyade, iktidarı etkilemeyi amaçlayan ve lobicilik faaliyetlerinde aktif olan hareketlerdir. Bu anlamda katı hareketler ya iktidarla savaşmakta ya da iktidarı hegemonya altına almayı hedeflemektedirler. Yumuşak hareketlerin gücü ise kurdukları ilişkisel organizasyonda yatmaktadır.

4. Büyük Anlatılara Dayanma ve İnanç

Katı ideolojik hareketler genel olarak “ideal bir düzen” kurmayı amaçlamaktadırlar. Bu ideal düzen göreceli bir şekilde onlara göre “cennet” iken; başka bir fikre göre ise “cehennemdir”. Somut örneklerden yola çıkacak olursak; Hitler Almanyası’nın üstün Alman ırkını yaratması ve insan ırkını bozabilecek her türlü ırkı ortadan kaldırması onlar için “ideal düzen” veya “cennet düzen” iken; bu ideal diğer ırklar, milletler veyahut insanlar için “cehennemi” ifade etmektedir. Bir diğer katı hareket İtalyan faşizmine göre üçüncü Roma’yı kurmak “ideal düzen” iken; diğer devletler için aynı şekilde olumlu bir ideal değildir. Bir başka örnek ise El-Kaide gibi çeşitli dini fundamentalist hareketlerin kaynak olarak aldığı kutsal metinleri –ki genel kanaate göre bu kaynakları yanlış yorumlamaktadırlar- hayata geçirmek “ideal düzeni”

yansıtmaktadır. Ancak o dinin veya inancın mensubu olmayan kişiler için ise “cehennem”dir.

Bu anlamda şöyle bir önerme yapmak mümkündür: “Kitlelerin inanç derecesi ve ideal düzen arayışı ne denli artarsa; yıkıcılık, aşırılık ve sertlik derecesi o denli artması muhtemeldir”. Bu inanç derecesini belirlemek için ise şu önerme yerinde olacaktır: “İnanılan inancın diğer inançları, insanları veya toplumları yok etmeyi amaçlaması, o hareketin katı ideolojik hareket olarak tanımlanmasını sağlamaktadır”.

Daha önce de değindiğimiz gibi katı ideolojik hareketler, katı bir ideoloji ve güçlü bir lider etrafında birleşmektedirler. Benimsedikleri fikirler onlara cenneti sunacak, ideal dünyayı kuracak fikirlerdir. Bu uğurda ölmek onlar için ancak bir kurtuluş, şerefe erişmek ve kahraman olarak adlandırılmaktır. Bu anlamda inançlarının peşinden giderken her şeyi göze alabilmektedirler.

Yumuşak ideolojik hareketler ise “ideal düzen” den ziyade oluşmuş bir mağduriyet, hak arayışı veyahut çıkara dayalı bilişsel ve duygusal yoğunluğu daha az olan hareketlerdir. Bu hareketlerde lider, katı ideolojik hareketlerde olduğu gibi kitleyi duygusal bir bağlanımla ölüme sürüklememekte ve onlara genel olarak fikrinsel anlamda hitap etmektedir. Bu anlamda kitlenin gerçekleştirdiği eylemler de şiddetsiz eylem anlayışında; grev, protesto, kendini zincirleme ve makineleri durdurmak gibi eylemlerdir. Bu eylemler hem eylemcilerin hem de karşı tarafın ölümüne yol açmamakta ve hatta eylemi gerçekleştiren kişiler büyük çoğunlukla tutuklanmakta veyahut kolluk kuvvetleri tarafından şiddet görmektedirler.

5. Geçmişten Beslenme veya Belirli Bir Irka ve Sınıfa Dayanma

Bir ideolojik hareketin itkisi ırk bilicine, sınıf bilicine veya geçmişten beslenen bir bilince dayandığında ve bu algılayışı organizasyonuna aktardığında şiddet içeren bir ideolojik harekete dönüşmesi daha kolaydır. Bu kaynaklardan beslenen kitlelerde, kitleyi bir arada tutan ve birbirlerini koruma içgüdüsü aşılayan ortak bir aidiyet olgusu bulunmaktadır. Bu aidiyet olgusu ve çeşitli kaynaklardan beslenme, hareketin aşırı bir hal alması gibi orta seviye şiddet düzeyinde de seyredebilir. Diğer bir deyişle, bu bir

skaladır. Bu duygular şiddeti doğurabilir ve bu şiddet derecesi de hareketin katı ile yumuşak konumlar arasındaki noktasını belirlemektedir.

Katı ve Yumuşak İdeolojik Hareketlerin Sınıflandırılmasındaki Temel Ölçütler

Katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin sınıflandırılmasındaki temel ölçütlere çalışmamız genelinde somut bir biçimde göstermeden üstü kapalı yer verdik. Ancak bu noktada bu ölçütleri daha somut biçimde sıralamak gerekmektedir. Katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin birbirlerinden ayrılmasını sağlayan temel ölçütler şunlardır.

1. Liderin Konumu ve Lidere Karşı Tutum

Katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin yapısal oluşumunda liderin söylemlerinin temel belirleyici olduğunu biraz önce ifade ettik. Şimdi ise bu iki ideolojik toplumsal hareketler sınıflandırmalarının lider boyutunda karakteristik özelliklerini açıklamak gerekmektedir.

Bu bağlamda katı ideolojik hareketlerin liderlerinin karizmatik lider türünde dominant, şiddet içeren eylemleri meşrulaştıran ve hareket üyelerini ölüme gönderen liderler olduğu görülmektedir. Katı ideolojik hareketlerdeki temel etken liderin putlaştırılmasıdır. Hareketin lideri adeta “propagandacı bir peygamber” rolünde eylem göstermekte ve kitlelerin kutsal babası olarak algılanmaktadır. Hareket, lider yaşadığı sürece vardır. Liderin ölümü kitlenin ölümü anlamına gelmektedir. Lider, yerine geçecek kişiyi kendi tayin etmesi daha muhtemeldir. Ancak tam tersi şekilde hareketin içerisinden birinin lideri devirerek hükmetme ihtimali bulunmaktadır. Bunun için ise liderin karizmasının zedelenmesi ve kitlelerin ona olan inancını kaybetmesi gerekmektedir.

Katı ideolojik hareketlerden farklı olarak yumuşak ideolojik hareketlerde lider putlaştırılmamakta ve lidere tapınma bulunmamaktadır. Bu anlamda lider karizmatik bir lider olsa dahi liderin ölümü hareketin ölümüne yol açmayabilir. Başka bir anlatımla, birçok feminist veyahut ekolojist gruplar başkanlarını seçimlerle

belirlemektedirler. Bu anlamda hareket tüzüğe veyahut kendi kurallarına göre yaşamına devam etmektedir. Lidere karşı tutumları ise saygıdır.

2. Eylem Metodu

İdeolojik toplumsal hareketlerin eylem metodu, hareketin sert bir yapıya veya yumuşak bir yapıya sahip olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Bu anlamda katı ideolojik hareketler eylemsel metot olarak “şiddet”i benimserlerken; yumuşak ideolojik hareketler ise genel itibarıyla “şiddetsiz eylem”, “doğrudan eylem” gibi metotları kullanmaktadırlar. Bu bağlamda katı ideolojik hareketler saldırıya geçtiklerinde mütecaviz kitle rolüne bürünürlerken; yumuşak ideolojik hareketler mütecaviz bir kitle olarak eylem göstermezler.

3. Kamuoyu

İdeolojik toplumsal hareketlerin yapısını belirleyen ölçütlerden biri ise talep ettiği kamuoyu sistemidir. Bu anlamda katı ideolojik hareketler monolitik yapıda bir toplum yaratma gayretindedirler. Başka bir anlatımla, katı ideolojik hareketler, insanları kendi arzu ettikleri bir biçimde dönüştürmek isterler. Bu arzu güdümlü kamuoyu olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda kurulan yeni sosyete, hareketin ideolojisine uyumlu bir sosyete olmaktadır. Eğer hareket iktidardaysa –Hitler hareketi, Stalin hareketi ve diğer faşist ve komünist hareketler gibi- kitle iletişim araçları tek bir elde toplanmaktadır. Resmi ideoloji dışına çıkılarak farklı fikirler yüksek sesle ifade edilemezler. Bu bağlamda bütün kitle iletişim araçları hareketin propaganda aracı olarak işletilirler.

Yumuşak ideolojik hareketlerde ise talep edilen kamuoyu şekli güdümlü kamuoyundan farklı bir biçimde yer almaktadır. Hareket genel olarak iktidara ve bürokrasiye karşı konumlanmasından ötürü demokratik kamuoyunu talep etmektedirler. Bu anlamda kendi fikirlerinin kitle iletişim araçlarında yer almalarını sağlamaya çalışarak “farkındalık” yaratma amacı gütmektedirler.

4. Doktrin

Katı ve yumuşak ideolojik hareketler arasındaki bir diğer ayrım ise doktrinin ne denli yıkıcı olduğudur. Yıkıcılıkla anlatılmak istenilen şey; hareketin hedefine ulaşmak için her türlü yolu meşru görerek kendisinden olmayan her şeyi yok etme gayretidir. Bu anlamda Nazi Almanyası, El Kaide, Faşist İtalya ve benzeri gibi katı ideolojik hareketler, hayal ettikleri ideal cennet düzenine ulaşmak için kendilerinden olmayan her bireyi, kültürü ve ulusu tahrip etmişlerdir.

Yumuşak ideolojik hareketlerde ise tıpkı eylem metodu ölçütünde değindiğimiz gibi karşı fikri yok edecek anlamda şiddetsel bir yol izlenmemektedir. Başka bir anlatımla, kültürle, bireylere veya uluslara yönelik yıkıcı, aşırı ve tahrip ederek onu yok edecek bir amaç güdülmemektedir.

5. Geçmişe, Irka veyahut Sınıfa Dayanma

Bir hareketin geçmişe, belirli bir ırka veyahut sınıfa dayanmasının katı ideolojik hareket olarak eylem göstermesine yol açma ihtimali olabileceği ifade etmiştik. Bu noktada belirli bir ırkın veya sınıfın temsiline girişen toplumsal hareketler, kalıpları kesin çizgilerle çizilmiş ideolojik fikirlere bağlı olarak eylem göstermekte ve başka ideolojilere karşı mücadele etmektedirler. Bu tanımlama katı ideolojik hareketlere daha uygun düşmektedir. Nitekim gerek Franco İspanyası gerekse Mussolini İtalyası belirli bir ırka ve geçmişten gelen kuvvete dayanmaktaydı. Aynı şekilde komünist Rusya da belirli bir sınıfı temsil etmekteydi.

6. İnanç

İnanç ölçütü, hareketin ideolojik bir din olarak eylem gösterip göstermediğini ifade etmektedir. Katı ideolojik hareketler olarak sınıflandırdığımız her hareket birçok çalışmada siyasal dinler olarak tanımlanmaktadır¹⁶. Çalışmamızın ikinci bölümünde de incelediğimiz üzere modernizmle beraber ortaya çıkan ilahi güce dayanan dinsel

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Barrington Moore Jr. (1989). “Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri”, Çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel. Ankara: Verso Yayıncılık; Tibi Bassam. (2009). Political Islam as a Forum of Religious Fundamentalism and the Religionisation of Politics: Islamism and the Quest for a Remaking of the World. *Totalitarian Movements and Political Religions*. 10(2). pp.97-120.

güç yerini politik dinlere bırakmıştır. Bu bağlamda faşizm ve komünizm ideolojik dinler olarak kitlelerin geleceğe umutla bakma ve bir şeye bağlanma içgüdüsünü tatmin etmeye girişmişlerdir. Başka bir ifadeyle, politik dinler tapınmayı ilahi bir noktadan hümanist bir noktaya indirmişlerdir. Bu değişime vurgu yapan en önemli isimlerden biri Friedrich Nietzsche'dir. Nietzsche'nin "Şen Bilim" adlı eserinde yer verdiği "Tanrı öldü! Onu öldüren de biziz! (Nietzsche, 2003: 130)" ifadesi Hristiyanlığın var olmadığına, insanların bu duruma uygun bir biçimde hayatını devam ettirebileceği bağlayıcı ahlaki kuralların yokluğunu ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle, insanın ölüm korkusuna bir çözümü kalmamıştır. Bu noktada ise kalemi siyasal dinler ve propagandacı peygamberler almıştır. Siyasal bir din olarak görülen ideolojilerdeki inanç nosyonu, kitlenin geleceğe yönelik duyduğu ideal düzeni ve benimsediği fikir uğruna ölüme gidebilmesini yansıtmaktadır.

7. Üyeler

Üyelerin harekete katılım biçimleri ideolojik hareketlerin yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu anlamda katı ideolojik hareketlerin üyeleri kendilerini harekete adamaktadırlar. Daha önce de bahsettiğimiz gibi kişi kendisini hareketin içerisinde günahlarından arınmış ve kutsal bir amaç uğrunda canını verebilecek bir kahraman olarak görmektedir. Bu anlamda katı ideolojik hareketlerde üyeler kendilerini harekete adamaktadırlar. Yumuşak ideolojik hareketlerde ise kişiler her ne kadar yaşamlarını hareketin fikrîsel oluşumu bağlamında şekillendirirler de şehitlik makamı gibi günahlarından arınabilecekleri bir olgu bulunmamaktadır.

8. Hiyerarşi ve Hareketin Yapısı

Katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin sınıflandırılmasında kullanabilecek ölçütlerden birisi de hiyerarşi ve hareketin yapısıdır. Katı ideolojik hareketler katı hiyerarşiye dayanan yönetim şeklini seçerken; yumuşak ideolojik hareketler ise daha esnek bir yönetim şeklini benimsemektedir. Başka bir anlatımla, katı ideolojik hareketlerde katılımcılık ilkesi uygulanmaz. Liderin kararları tek doğrudur ve hiçbir ast üstünü etkileyemez. Hiyerarşi hareketin yalnızca yönetim boyutunda değil aynı şekilde üyelerine karşı da geçerlidir. Özellikle liderin aldığı kararları oylamaya sunmak dahi

kitlelerin yalnızca bu kararı onaylaması içindir. Kitle bu kararı tartışamaz. Sadece evet oyu kullanmak için gelir. Yumuşak ideolojik hareketler ise katı hiyerarşiden ziyade katılımcılığa daha fazla önem veren hareketlerdir. Bu hareketlerde tek doğruyu söyleyen kişi lider değildir. Ayrıca hareketin yapısı da ideolojik hareketleri sınıflandırmada faydalı olmaktadır. Örneğin, katı ideolojik hareketler totaliter bir yapıya sahip iken; yumuşak ideolojik hareketler ise totaliter olmaktan ziyade çoğulcu bir yapıya sahiptirler. Özellikle günümüzde birçok yumuşak ideolojik hareket kendi hareketleri dışında barış hareketlerine de dahil olmaktadır. Hareketlerin çoğulculuğa yaptığı vurgu göz önüne alınırsa katı ideolojik hareketlerden kesin bir biçimde farklılaştığı görülmektedir.

9. Hareketin Boyutu

Hareketin boyutu bağlamında anlatılmak istenilen ölçüt hareketin kapsayıcılığıdır. Başka bir anlatımla, katı ideolojik hareketler sert ve sınırlı bir ideolojiden beslenerek eylem gösterdikleri için kendisinden olmayan her türlü bireyi dışlamaktadırlar. Örneğin faşist bir hareket küresel anlamda örgütlenemez. Ancak yumuşak ideolojik hareketlerde ise durum tam tersidir. Kadın hareketleri ve ekolojik hareketler küresel ölçekte eylem göstermeye müsait hareketlerdir. Hareketlerin temel çıkış noktası hak arayışı, çıkar ve farkındalık oluşturmak olduğu için ırk, dil, din ve cinsiyet fark etmeksizin insanlar bu hareketlere dahil olabilirler.

10. Harekete Katılma

Harekete katılma ölçeği ise ideolojik toplumsal hareketlerin, hareketin içerisinde olmayan insanları harekete katma isteğinin zora dayanıp dayanmamasını ifade etmektedir. Bu anlamda katı ideolojik hareketlerde katılım zorunlu tutulmaktadır. Çünkü hareketin totaliter yapısı farklı düşünceleri kabul etmemekte ve tek bir resmi ideolojiden beslenmektedir. Özellikle iktidara gelen bu hareketler, hareketin ideolojisinin dışında faaliyet gösteren her bireyi tutuklama ve infaz etme amacı güderler. Başka bir ifadeyle, bu hareketler gözetim toplumunu inşa ederler.

Yumuşak ideolojik hareketlerde ise hareketin dışarısında bulunan bireyler zor kullanarak harekete katılmaları amaçlanmamaktadır. Bu hareketler daha çok kitleleri

ikna yoluna girişirler ve çeşitli konferanslar, seminerler ve eğitimlerle insanı etkilemeye çalışırlar.

GENEL DEĞERLENDİRME

Çalışmamızın sonuç bölümünde katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin yapısal formlarına ve bu hareketler arasında sınıflandırma yapmamıza yarayacak ölçütlere yer verilmiştir. Bu bağlamda hareketlerin katı veyahut yumuşak ideolojik hareket olarak şekillenmesine etki edecek etkenler hususunda şu sonuçlara varılmıştır.

- Kriz dönemleri güçlü liderlerin ve fikirlerin ortaya çıkması için en elverişli zamanlardır.
- Lider, kitlelerin gideceği yolu belirlemede temel etkenlerden birisidir.
- İktidarı ele geçirme amacı ve düzeyi hareketin sert veya yumuşak bir formda eylem göstermesine neden olmaktadır.
- Hareketin büyük anlatılara ve ideal düzene dayanması hareketin politik bir din olduğunu göstermektedir. Dinselleştirilmiş ideoloji sonucunda kitleler, aşırı ve yıkıcı bir form alırlar. Bu bağlamda büyük anlatılar ve inanç derecesi arttıkça yıkıcılık ve aşırılık da artmaktadır.
- Belirli bir ırktan veyahut sınıftan beslenen ideolojik hareketler katı bir form almaya elverişlidirler.

Katı ve yumuşak ideolojik hareketler arasındaki ayrımı oluşturacak ölçütler aşağıda sıralanmıştır:

- Lider,
- Eylem metodu,
- Kamuoyu,
- Doktrin,
- Geçmişe, ırka veyahut sınıfa dayanma,
- İnanç,
- Üyeler,
- Hiyerarşi ve hareketin yapısı,

- Hareketin boyutu,
- Harekete katılma.

Kullandığımız bu ölçütler bağlamında katı ve yumuşak ideolojik hareketlerin yapısı şu şekilde tablolaştırılmıştır:

İdeolojik Toplumsal Hareketler	Lider	Eylem Metodu	Kamuoyu	Doktrin	Geçmişe, Irka veya Sınıfa Dayanma	İnanç	Üyeler	Hiyerarşi ve Hareketin Yapısı	Hareketin Boyutu	Harekete Katılma
Katı İdeolojik Hareketler	Otoriter, Putlaştırılma	Şiddete dayalı eylem	Güdümlü kamuoyu	Büyük anlatılara dayanan, İdeal düzen, Sınırlı bir alana sahip	Geçmişteki destanlardan beslenme, Belirli bir ırktan veya sınıftan beslenme	Yüksek, ölümü göze alabilen	Kendisini adayan	Katı hiyerarşiye sahip, totaliter ve otoriter	Dar alanla sınırlı	Zorunlu
Yumuşak İdeolojik Hareketler	Otoriter olması gerekmez, seçimle belirleme	Şiddetsiz eylem	Demokratik kamuoyu	Farkındalık oluşturan, ideal yaşam tarzına dayanan, Geniş bir alana sahip	Geçmişten esinlenme zayıf, Belirli bir ırka ve sınıfa dayanmadan faaliyet gösterme	İnanç var ama ölüm pahasına değil	Rasyonel	Katılımcı yapı, demokratik	Küresel ölçeğe açılmaya elverişli	Tercihe bağlı

KAYNAKÇA

- Adams, M. A. (2016). Feminism, Nineteenth-Century United States. A. Wong, M. Wickramasinghe, R. Hoogland ve N. A. Naples (Eds.) içinde, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*.
- Akpınar, A. (2018). Toplumsal Değişme ve Küreselleşme. B. Kartal ve B. Kümbetoğlu (Eds.) içinde, *Yeni Toplumsal Hareketler* (s.3-31). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Alderdice, J. L. (2010). On the Psychology of Religious Fundamentalism. P. J. Verhagen, H. v. Praag, J. J. Lopez-Ibor, J. L. Cox ve D. Moussaoui (Eds.) içinde, *Religion and Psychiatry: Beyond Boundaries* (s. 305-317). John Wiley ve Sons Ltd.
- Althusser, L. (1980). The Crisis of Marxism. April. (I. R. Television, Röportaj Yapan) 28/5/2020 tarihinde <https://www.versobooks.com/blogs/3312-the-crisis-of-marxism-an-interview-with-louis-althusser> adresinden erişilmiştir.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (4. Basım). (Çev. A. Tümertekin) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Antoun, R. T. (2010). Fundamentalism. B. S. Turnet (Ed.) içinde, *The New Blackwell Companion to the Sociology of Religion* (s. 519-543). Blackwell Publishing Ltd.
- Arendt, H. (2012). *Kötülüğün Sıradanlığı -Adolf Eichmann Kudüs'te-* (2. Basım). (Çev. Ö. Çelik) İstanbul: Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2014a). *Totalitarizmin Kaynakları/1 -Antisemitizm-* (5. Basım). (Çev. B. S. Şener) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2014b). *Totalitarizmin Kaynakları/3* (1. Basım). (Çev. İ. Serin) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1999). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (Cilt 1-2). (11. Basım). İstanbul: Alkım Yayınevi.

- Aron, R. (1976). *Demokrasi ve Totalitarizm* (1. Basım). (Çev. V. Atay) İstanbul: Kültür Bakanlığı -Milli Eğitim Basımevi-.
- Arrighi, G., Hopkins, T. K. & Wallerstein, I. (2004). *Sistem Karşıtı Hareketler* (2. Basım). (Çev. C. Kanat, B. Somay & S. Sökmen). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arslan, A. (2019). Orta Çağ'da Bilim ve Felsefe. (F. Altaylı, Röportaj Yapan) Habertürk. 5/5/2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=aqEh6Glhtxgvet=6s> adresinden erişilmiştir.
- Assman, A. (2018). Memories of Nazi Germany in the Federal Republic of Germany. S. Baranowski, A. Nolzen ve C. W. Szejmann (Eds.) içinde, *In A Companion to Nazi Germany* (s. 583-598). John Wiley ve Sons Ltd.
- ATAM. (2006). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu -Atatürk Araştırma Merkezi-. 30/6/2020 tarihinde <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar%C4%B1ld%C4%B1.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Baudrillard, J. (2019). *Sessiz Yığınların Gölgesinde* (8. Basım). (Çev. O. Adanır) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Siyaset Arayışı* (1. Basım). (Çev. T. Birkan) İstanbul: Metis Yayınları.
- BBC. (2019). *11 Eylül saldırıları: 2001'de neler yaşandı, 18 yılda neler değişti?* 15/6/2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49653233> adresinden erişilmiştir.
- Beck, U. (1992). *Risk Society -Towards a New Modernity-* (1. Basım). (Çev. M. Ritter) London: Sage Publications Ltd.
- Bell, D. (2013). *İdeolojinin Sonu -Ellilerdeki Siyasi Fikirlerin Tükenişine Dair-* (1. Basım). (Çev. V. Hacıoğlu) Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Beyazyüz, M., Alkan, G. S. & Göka, E. (2007). Fundamentalizmin Psikolojisi. *Avrasya Dosyası*, 13(3), 355-384.
- Block, M. (2009). Stanton, Elizabeth Cady (1815-1902). I. Ness (Ed.) içinde, *In The International Encyclopedia of Revolution and Protest*. John Wiley ve Sons Ltd.
- Botting, E. H. & Carey, C. (2004). Wollstonecraft's Philosophical Impact on Nineteenth-Century American Women's Rights Advocates. *American Journal of Political Science*, 48, 707-722.

- Bourdieu, P. (1998). *Le Mythe de la "Mondialisation" et l'État Social Européen*. Le Magazine del'homme Moderne. 25/5/2020 tarihinde <http://www.homme-moderne.org/societe/socio/bourdieu/contrefe/mythe.html> adresinden erişilmiştir.
- Brugioni, D. & Poirer, R. (1979). The Holocaust Revisited: A Retrospective Analysis of the Auschwitz-Birkenau Extermination Complex. *American Intelligence Journal*, 2(1), 21-40. Spring.
- Bryant, L. (2020). *Moskova'dan Devrim Portreleri* (1. Basım). (Çev. Y. Yeşilyurt) İstanbul: Runik Kitap.
- Buechler, S. M. (1993). Beyond Resource Mobilization? Emerging Trends in Social Movement Theory. *The Sociological Quarterly*, 34(2), 217-235.
- Bulut, Y. (2011). İdeolojinin Tarihçesi. *Sosyoloji Dergisi*, 3(23), 182-206.
- Bytwerk, R. L. (1998). The Propagandas of Nazi Germany and the German Democratic Republic. *Communication Studies*, 49(2), 158-171.
- Canetti, E. (2006). *Kitle ve İktidar* (3. Basım). (Çev. G. Aygen) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Canşen, E. (1997). *Adolf Hitler'den Torunlarına "Almanya'da Eski ve Yeni Sağ"* (1. Basım). İstanbul: Göçebe yayınları.
- Cicioğlu, F. & Bostancı, B. (2017). Uluslararası Sistemde Hükümet-Dışı Örgütlenmeler: Greenpeace Örneği. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 71-82. Haziran.
- Cohen, J. (2016). Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler. K. Çayır (Ed.) içinde, *Yeni Sosyal Hareketler* (s. 101-120). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Cospito, G. (2016). Egemonia/Egemonico nei "Quaderni del Carcere" *International Gramsci Journal*, 2(1), 49-88.
- Cousins, M. & Hussain, A. (1984). The Question of Ideology: Althusser, Pecheux and Foucault. *The Sociological Review*, 32(1), 158-179.
- Crossley, N. (2002). *Making Sense of Social Movements*. Philadelphia: Open University Press.

- Çakı, C. (2019, Haziran). Antisemitist Mitlerin İnşasında Nazi Propagandasının Rolü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 203-219.
- Çam, E. (1976). *Devlet Sistemleri* (1. Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Çayır, K. (2016). *Yeni Sosyal Hareketler* (2. Basım). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çelik, N. B. (1999). İdeoloji Kuramlarında Özne: Althusser ve Gramsci. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 2(2), 101-128.
- Çelikçi, A. S., ve Kakışım, C. (2013). İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi. *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 83-99. Aralık.
- Çetinkaya, Y. D. (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. Y. D. Çetinkaya (Ed.) içinde, *Toplumsal Hareketler -Tarih, Teoris ve Deneyim* (s. 15-61). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, Y. (2019). Terör Örgütlerinin Örgütsel Davranış Modelleri Bağlamında El Kaide Örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 511-533. Bahar.
- Dağtaş, B. (1999). İngiliz Kültürel Çalışmaları'nda İdeoloji. *Kurgu Dergisi* (16), 335-357.
- Daver, B. (1972). *Siyaset Bilimine Giriş* (3 b.). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Davis, C. R. (2016). Declaration of Sentiments. A. Wong, M. Wickramasinghe, R. Hoogland ve N. A. Naples (Eds). içinde, *In The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality*.
- Diamond, J. (2013). *Tüfek, Mikrop ve Çelik* (24. Basım). (Çev. Ü. İnce) Ankara: TÜBİTAK.
- Diwakar, V. (2020). From Pandemics to Poverty -Hotspots of Vulnerability in Times of Crisis. *Emerging Analysis and Ideas*, 1-17. April.
- Dural, B. (2012). Antonio Gramsci ve Hegemonya. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 309-321. Kış.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler* (4. Basım). (Çev. E. Özbudun) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (1. Basım). (Çev. M. Özcan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Eco, U. (2001). UR-Faşizm ya da Sonsu Faşizm. B. Brecht, U. Eco ve İ. Ehrenburg (Eds.). içinde, *Faşizm Yazıları* (Çev. G. Boysan) (s. 37-55). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Edelstein, J. (2007). Why Second-Wave Feminism Has Gone Soft. *Public Policy Research*, 14(3), 164-167.
- Eden, S. (2012). Greenpeace. G. Ritzer (Ed.) içinde, *In The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*.
- Eder, K. (1985). The “New Social Movements”: Moral Crusades, Political Pressure Groups, or Social Movements? *Social Research*, 52(4), 869-890. Winter.
- Edwards, B. & Kane, M. D. (2016). Resource Mobilization Theory. G. Ritzer (Ed.) içinde, *In The Blackwell Encyclopedia of Sociology*.
- Edwards, B. & McCarthy, J. D. (2004). Resources and Social Movement Mobilization. D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Eds.) içinde, *The Blackwell Companion to Social Movements* (s. 116-152). Blackwell Publishing Ltd.
- Ercins, G. (2009). Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 652-672.
- Eroğlu, H. (2020). Yurtta sulh, Cihanda Sulh. ATAM. 30/6/2020 tarihinde <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Hamza-ERO%c4%9eLU-Yurtta-Sulh-Cihanda-Sulh.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Feuerbach, L. (2015). *Tanrıların Doğuşu* (2. Basım). (Çev. O. Özügül) İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, S. (1975). *Kitle Psikolojisi*. (Çev. K. Şipal) İstanbul: Bozok Yayınları.
- Fukuyama, F. (2005). Tarihin Sonu mu? M. Aydın, ve E. Özensel içinde, *Tarihin Sonu mu?* (Çev. Y. Kaplan). (s. 22-49). Ankara: Vadi Yayınları.
- Gasset, J. (2010). *Kitlelerin Ayaklanması*. (Çev. N. G. Işık) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncılık.
- Graf, R. (2015). National Socialism. M. T. Gibbons (Ed.) içinde, *The Encyclopedia of Political Thought*. John Wiley ve Sons, Ltd.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri* (1. Basım). (Çev. K. Somer) İstanbul: Onur Yayınları.

- Gregg, H. (2014). Three Theories of Religious Activism and Violence: Social Movements, Fundamentalists, and Apocalyptic Warriors. *Terrorism and Political Violence*, 1-23. August.
- Gross, S. G. (2018). The Nazi Economy. S. Baranowski, A. Nolzen ve C. W. Szejnmann (Eds.) içinde, *In A Companion to Nazi Germany* (s. 265-279). John Wiley ve Sons Ltd.
- Grosser, K., & McCarthy, L. (2018). Imagining New Feminist Futures: How Feminist Social Movements Contest the Neoliberalization of Feminism in an Increasingly Corporate-Dominated World. *Gender, Work & Organization*, 6, 1-17. June
- Gunaratna, R. & Oreg, A. (2010). Al Qaeda's Organizational Structure and its Evolution. *Studies in Conflict ve Terrorism*, 33(12), 1043-1078.
- Gutman, Y. & Berenbaum, M. (1997). *Anatomy of the Auschwitz Death Camp* (1. Basım). Bloomington, IN, USA: Indiana University Press.
- Güngör, S. (2001). Althusser'de İdeoloji Kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 6(2), 221-231.
- Habermas, J. (2019). *Doğalcılık ve Din Arasında -felsefi denemeler-* (3. Basım). (Çev. A. Nalbant) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hall, S. (1985). Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralist Debates. *Critical Studies in Mass Communication*, 2(2), 91-114.
- Harari, Y. (2016). *Sapiens* (25. Basım). (Çev. E. Genç) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Harari, Y. N. (2020). Yuval Noah Harari: the world after coronavirus. 25/5/2020 tarihinde Financial Times: <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75> adresinden erişilmiştir. March.
- Haynes, J. (2017). Competing Fundamentalisms: Violent Extremism in Christianity, Islam and Hinduism. *Politics, Religion ve Ideology*.
- Herakleitos. (2019). *Fragmanlar*. (Çev. A. Yardımlı) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset* (8. Basım). (Çev. B. B. Özipek) Ankara: Adres Yayınları.

- Heywood, A. (2014). *Siyasi İdeolojiler* (8. Basım). (Çev. A. K. Bayram) Ankara: Adres Yayınları.
- Hirst, P. (1976). Althusser and the theory of ideology. *Economy and Society*, 5(4), 385-412.
- Hitler, A. (2020). *Collection of Speeches 1922-1945*. 30/6/2020 tarihinde <http://www.nommeraadio.ee/meedia/pdf/RRS/Adolf%20Hitler%20-%20Collection%20of%20Speeches%20-%201922-1945.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Hoffer, E. (2017). *Kesin İnançlılar* (3. Basım). (Çev. E. Günur) Tur Yayınları.
- Huxley, A. (2019). *Cesur Yeni Dünya* (34. Basım). (Çev. Ü. Tosun) İstanbul: İthaki Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Akademik Ders Notları* (2. Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Jenkins, C. J. (1983). Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 9(1), 527-553.
- Johnston, H., Laranâ, E. & Gusfield, J. R. (2016). Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler. K. Çayır (Ed.) içinde, *Yeni Sosyal Hareketler* (s. 121-151). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kapani, M. (2016). *Politika Bilimine Giriş* (52 b.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Karadağ, C., Esen, H. & Şakar, R. (2019). Çevre aktivistlerinden işgal eylemleri. Anadolu Ajansı. 22/6/2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cevre-aktivistlerinden-isgal-eylemleri/1604607> adresinden erişilmiştir.
- Karasubaşı, İ. (2015). II. Dünya Savaşı Çocukları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(1), 441-450.
- Katz, F. E. (2015). Hitler, Adolf (1889-1945). A. D. Smith, X. Hou, J. Stone, R. Dennis ve P. Rizova (Eds.) içinde, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*. John Wiley ve Sons, Ltd.
- Kaya, A. (2019). İdeolojiden İdolojiye Yolculuk: Düşüncebilimden Kimlikbilime. *Doğu Batı*(28), 65-79.
- Kazancı, M. (2003). Althusser ile İdeoloji Üzerine Yapılamamış Bir Söyleşi. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 37-54.

- Kazancı, M. (2012). Althusser, İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(24), 67-93.
- Kennedy, E. (1979). "Ideology" from Destutt De Tracy to Marx. *Journal of the History of Ideas*, 40(3), 353-368. Jul-Sep.
- Kershaw, I. (2004). Hitler and the Uniqueness of Nazism. *Journal of Contemporary History*, 39(2), 239-254. April.
- Kılıç, S. (2015). Lyotard: Fark ve Çokluğun Anlatısı Postmodernite. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*(3), 106-137.
- Kirman, A. (2008). Sekülerleşme Perspektifinden Dini ve Seküler Fundamentalizmler. *The Journal of International Social Research*, 1(2), 274-291. Winter.
- Kışlalı, A. T. (1993). *Siyaset Bilimi* (14. Basım). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and Particiation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory. *American Sociological Review*, 49(5), 583-600. October
- Komaniecka, M., Samsonowska, K., Szpytma, M. & Zechenter, A. (2013). Katyn Massacre - Basic Facts. *The Person and the Challenges*, 3(2), 65-92.
- Kriesi, H. & Wisler, D. (1996). Social Movements and Direct Democracy in Switzerland. *European Journal of Political Research*, 30(1), 19-40. Jul.
- Kula, M. (2005). Communism as Religion. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 6(3), 371-381.
- Kuloğlu, A. (2011). El-Kaide Lideri Bin Ladin Operasyonu ve Sonuçları. *ORSAM*, 3(30), 74-81. Haziran.
- Lakey, G. (1968). Technique and Ethos in Nonviolent Action: The Woman Suffrage Case. *Sociological Inquiry*, 38(1), 37-42.
- Le Bon, G. (2012). *Kitleler Psikolojisi*. (Çev. H. İlhan) İstanbul: Sayfa Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2011). *Ne Yapmalı?* (2. Basım). (Çev. A. Berberoğlu) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Lichtheim, G. (1965). The Concept of Ideology. *History and Theory*, 4(2), 164-195.

- Lim, J.-H. (2005). Historiographical Perspectives on "Mass Dictatorship". *Totalitarian Movements and Political Religions*, 6(3), 325-331.
- Lipset, S. M. (1960). *Political Man* (1. Basım). New York: Doubleday Company INC.
- MacIntyre, A. (1971). *Against the Self-Images of the Age* (1. Basım). London: Durvkworth.
- Maier, H. (2006). Political Religions and their Images: Sovit Communism, Italian Fascism and German National Socialism. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7(3), 267-281.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya* (1. Basım). (Çev. M. Okyayuz) Ankara: Epos Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji* (4. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Markham, W. (2013). Greenpeace. D. A. Snow, D. D. Porta, B. Klandermans ve D. McAdam (Eds.) içinde, *In The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*.
- Mârquez, X. (2019). *Demokrasi Dışı Siyaset -Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme-* (1. Basım). (Çev. İ. Çekem) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marr, W. (1879). *The Victory of Judaism over Germanism* (8. Basım). (Düzenleyen G. Rohringer) Bern.
- Martin, C. (2013). Ideology and the Study of Religion: Marx, Althusser and Foucault. *Religion Compass*, 7(9), 402-411.
- Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları* (1. Basım). (Çev. M. Belge) İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi [Feuerbach]* (3. Basım). (Çev. S. Belli) Ankara: Sol Yayınları.
- Mcarthy, J. D. & Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212-1241.
- Melucci, A. (1980). The New Social Movements: A Theoretical Approach. *Social Science Information*, 199-226.

- Meriç, Ö. & Yazar, N. (2015). İmparatorluğu Sorunsallaştırmak: #charliegebd0 Saldırısı ve İslami Radikalizm. *İlef Dergisi*, 2(1), 11-43. Bahar.
- Meydan, S. (2018). Faşizm Böyle Geldi. 11/6/2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/fasizm-boyle-geldi-2309766/> adresinden erişilmiştir.
- Meyer, D. S. (2004). Social Movements and Democracy. (Düzenleyen P. Ibarra) *Political Science Quarterly*, 119(1), 202-204.
- Mitrović, L. (2005). Bourdieu's Criticism of the Neoliberal Philosophy of Development, the Myth of Mondialization and the New Europe -An Appeal for the Renewal of Critical Sociology. *Facta Universitatis- Series: Philosophy, Sociology and Psychology*, 4(1), 37-49.
- Moaddel, M. & Karabenick, S. A. (2018). Religious Fundamentalism in Eight Muslim-Majority Countries: Reconceptualization and Assesment. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 1-31.
- Moget, G. (1986). Hegemonya. A. Gramsci içinde, *Hapishane Defterleri* (1. Basım). (Çev. K. Somer) İstanbul: Onur Yayınları.
- Mueller, M. C. (1992). Building Social Movement Theory. A. D. Morris ve C. M. Mueller (Eds.) içinde, *Frontiers in Social Movement Theory*. Yale University Press.
- Nietzsche, F. (2003). *Şen Bilim* (1 b.). (L. Özşar, Çev.) Bursa: Asa Kitabevi.
- Oberschall, A. (2000). Social Movements and the Transition to Democracy. *Democratization*, 7(3), 25-45.
- Offe, C. (2016). Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması. K. Çayır (Ed.) içinde, *Yeni Sosyal Hareketler* (s. 47-74). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Olivier, B. (2017). *The Essence of Neoliberalism*. Mail ve Guardian. 25/5/2020 tarihinde <https://thoughtleader.co.za/bertolivier/2017/06/04/the-essence-of-neoliberalism/> adresinden erişilmiştir. June.
- Ollman, B. (2015). *Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş* (3. Basım). (Çev. A. Kars) İstanbul: Yordam Kitap.
- Opp, K. D. (2013). Rational Choice Theory and Social Movements. D. A. Snow, D. della Porta, B. Klandermans ve D. McAdam (Eds.) içinde, *In The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*.

- Orwell, G. (2012). *Hayvan Çiftliği* (27. Basım). (Çev. C. Üster) İstanbul: Can Yayınları.
- Orwell, G. (2019). *1984* (66. Basım). (Çev. C. Üster) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Ozzano, L. (2009). A Political Science Perspective on Religious Fundamentalism. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 10, 339-359. Sempember-December.
- Öz, S. (2014). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dini İhya Hareketlerinin Temeli. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 187-213.
- Öztürk, S. (2019). Küresel Terör Örgütü el-Kaide'nin Gelişimi ve Ön Plana Çıkan Liderleri Bağlamında "Cihad" Anlayışının Geçirdiği Değişimler. *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 167-196.
- Painter, B. (2018). Mussolini and Rome. C. Holleran ve A. Claridge (Eds.) içinde, *In A Companion to the City of Rome* (s. 683-697). John Wiley ve Sons Ltd.
- Pichardo, N. A. (1988). Resource Mobilization: An Analysis of Conflicting Theoretical Variations. *The Sociological Quarterly*, 29(1), 97-110.
- Polkehn, K. (1976). The Secret Contacts: Zionism and Nazi Germany, 1933-1941. *Journal of Palestine Studies*, 5(3), 54-82. Spring-Summer.
- Porta, D. D. (2013). Democracy and Social Movements. D. A. Snow, D. D. Porta, B. Klandermans ve D. McAdam (Eds.) içinde, *In The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*.
- Porta, D. D. & Diani, M. (2006). *Social Movements an Introduction*. Blackwell Publishing Ltd.
- Pratt, D. (2010). Religion and Terrorism: Christian Fundamentalism and Extremism. *Terrorism and Political Violence*, 22(3), 438-456.
- Purvis, T. & Hunt, A. (1993). Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology... *The British Journal of Sociology*, 44(13), 473-499. September.
- Rennie, D. (2019). *Night of the Long Knives: When Hitler Had Hundreds of Allies Killed to Solidify His Grip On Germany*. 7/6/2020 tarihinde <https://allthatsinteresting.com/night-of-the-long-knives> adresinden erişilmiştir. February.
- Ress, L. (2005). *Auschwitz: The Nazis ve The Final Solution* (1. Basım). BBC Books.

- Rootes, C. (2007). Environmental Movements. D. A. Snow, S. A. Soule ve H. Kriesi (Eds.) içinde, *In The Blackwell Companion to Social Movements* (s. 608-640).
- Rootes, C. & Brulle, R. (2013). Environmental Movements. D. A. Snow, D. D. Porta, B. Klandermans ve D. McAdam (Eds.) içinde, *In The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*.
- Roucek, J. S. (1944). A History of the Concept of Ideology. *Journal of the History of Ideas*, 5(4), 479-488. October.
- Russel, B. (1990). *İktidar* (1 b.). (M. Ergin, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Salamini, L. (1974). Gramsci and Marxist Sociology of Knowledge: An Analysis of Hegemony-Ideology-Knowledge. *Wiley the Midwest Sociological Society*, 15(3), 359-380. Summer
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih -İlkçağlardan 1918'e-* (21. Basım). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sartori, G. (1969). Politics, Ideology and Belief Systems. *The American Political Science Review*, 63(2), 398-411. June.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (1. Basım). (Çev. T. Karamustafaoğlu & M. Turhan) Ankara: Yetkin Yayınları.
- Satz, D. & Ferejohn, J. (1994). Rational Choice and Social Theory. *The Journal of Philosophy*, 91(2), 71-87. February.
- Sedgwick, M. (2004). Al-Qaeda and the Nature of Religious Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 16(4), 795-814.
- Sharlach, L. B. (2009). First Wave Feminism. I. Ness (Ed.) içinde, *In The International Encyclopedia of Revolution and Protest*. John Wiley ve Sons Ltd.
- Shils, E. (1956). Milan Conference. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 12(2), 38-40.
- Simmons, T. (2009). Greenpeace. I. Ness içinde, *In The International Encyclopedia of Revolution and Protest*. John Wiley ve Sons Ltd.
- Sneider, A. (2010). The New Suffrage History: Voting Rights in International Perspective. *History Compass*, 8(7), 692-703.

- Sommers, N. (2020). United States Holocaust Memorial Museum. 8/6/2020 tarihinde <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1032028> adresinden erişilmiştir.
- Sönmez, G. (2019). El-Kaide'den DEAŞ Sonrası Döneme: Küresel Militan Selefî Hareketin Dönüşümü ve Geleceği. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 21(2), 134-148. Aralık.
- Sternhell, Z., Sznajder, M. & Asheri, M. (2012). *Faşist İdeolojinin Doğuşu* (1. Basım). (Çev. Ş. Çiltaş) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Strawbridge, S. (1982). Althusser's Theory of Ideology and Durkheim's Account of Religion: An Examination of Some Striking Parallels. *The Sociological Review*, 30(1), 125-140.
- Tarrow, S. (2008). Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler. Y. D. Çetinkaya içinde, *Toplumsal Hareketler -Tarih, teori ve deneyim-* (Çev. G. Doğduaslan) (s. 113-141). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement - Social Movements and Contentious Politics* (3. Basım). New York: Cambridge University Press.
- Tibi, B. (2009). Political Islam as a Forum of Religious Fundamentalism and the Religionisation of Politics: Islamism and th Quest for a Remaking of the World. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 10(2), 97-120.
- Tilly, C. (2004). *Toplumsal Hareketler* (1. Basım.). (Çev. O. Düz) İstanbul: Babil Yayınları.
- Tilly, C. (2008). Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giriyor. Y. D. Çetinkaya (Ed.) içinde, *Toplumsal Hareketler -Tarih, Teori ve Deneyim-* (Çev. E. Ergüven) (s. 143-187). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokar, B. (1987). *The Green Alternative* (1. Basım). San Pedro, California: R. & E. Miles.
- Tokar, B. (2018). On Social Ecology and the Movement for Climate Justice. F. G. Jacobsen (Ed.) içinde, *Climate justice and the Economy: Social mobilization, knowledge and the political*. Routledge.
- Topal Demiroğlu, E. (2014). Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 133-144. Mart.
- Touraine, A. (1981). *The Voice and the Eye*. New York: Cambridge University.

- Touraine, A. (2016). Toplumdan Toplumsal Harekete. K. Çayır içinde, *Yeni Sosyal Hareketler* (s. 31-46). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tuin, I. (2016). Feminisms, First, Second, and Third Wawe. A. Wong, M. Wickramasinghe, R. Hoogland ve N. A. Naples (Eds.) içinde, *In The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*.
- Turan, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş* (1. Basım). Konya: Palet Yayınları.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler* (1. Basım). (Çev. A. Tüfekçi) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Voigtlander, N. & Voth, H. J. (2012). Persecution Perpetuated: The Medieval Origins of Anti-Semitic Violence in Nazi Germany. *The Quarterly Journal of Economic*, 127(3), 1339-1392. August.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (C. 1). (Çev. L. Boyacı) Yarın Yayınları.
- Woolcock, J. A. (1985). Politics, Ideology and Hegemony in Gramsci's Theory. *Social and Economic Studies*, 34(3), 199-210. September.
- Wright, M. (2010). The Women's Emancipation Union and Radical-Feminist Politics in Britain 1891-1899. *Gender ve History*, 22(2), 382-406.
- Wright, O. (2018). Mussolini, Benito. G. Martel (Ed.) içinde, *In The Encyclopedia of Diplomacy*. John Wiley ve Sons Ltd.
- Yaylacı, F. (2018). Toplumsal Hareketler ve Kuramsal Yaklaşımlar. B. Kartal ve B. Kümbetoğlu (Eds.) içinde, *Yeni Toplumsal Hareketler* (s. 31-102). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Yıldız, N. (2017). Theodor W. Adorno, Metafizik, Kavram ve Sorunlar. *Felsefe Arkivi*(46), 163-169.
- Zimmermann, M. (1986). *Wilhelm Marr -The Partarch of Antisemitism*. New York: Oxford University Press.
- Zizek, S. (2011). *İdeolojinin Yüce Nesnesi* (4. Basım). (Çev. T. Birkan) İstanbul: Metis Yayınları.

E-KAYNAKÇA

Arts and Culture. (2020). *Festival Gibi Devrim: Sorbonne Avlusunda Bir Piyano Dinletisi*. Mayıs, 1968. (8/5/20). <https://artsandculture.google.com/exhibit/QQOIyLBU?hl=tr>, adresinden erişilmiştir.

Beugen, E. D. (2020). *Commercial Post Cards With Positive Images of Suffragists*. Google Arts and Culture. 20/6/2020 tarihinde https://artsandculture.google.com/asset/_/NgE-P1MyPi_ZFQ adresinden erişilmiştir.

Bingöl, E. (2018). *Çevresel Hareketler: Dün, bugün, yarın*. 8/7/2020 tarihinde <https://yesilgazete.org/blog/2018/03/31/cevresel-hareketler-dun-bugun-yarin-ebru-bingol/> adresinden erişilmiştir.

Chichersky, P. W. (2020). 8/6/2020 tarihinde https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Bones_of_anti-Nazi_German_women_still_are_in_the_crematoriums_in_the_German_concentration_camp_at_Weimar,_Germany.jpg adresinden erişilmiştir.

Das Bundesarchiv (2020). 7/6/2020 tarihinde <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/de/search/?query=Bild+183-R99993> adresinden erişilmiştir.

Das Bundsarchiv (2020). 7/6/2020 tarihinde <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/de/search/?query=Bild+183-R99297> adresinden erişilmiştir.

Deutsche Welle. (2020). *Ölüm Kampı: Auschwitz*. 8/6/2020 tarihinde <https://www.dw.com/tr/%C3%B6l%C3%BCm-kamp%C4%B1-auschwitz/a-16553363> adresinden erişilmiştir.

Greenpeace. (2019). *İklim grevleri: Hoşunuza gitsin ya da gitmesin, değişim geliyor*. 28/7/2020 tarihinde <https://www.greenpeace.org/turkey/blog/iklim-grevleri-hosunuza-gitsin-ya-da-gitmesin-degisim-gelior/> adresinden erişilmiştir.

Hilton, P. (2018). *The Best Greenpeace Photos of 2018*. Greenpeace. 22/6/2020 tarihinde <https://www.greenpeace.org/usa/best-greenpeace-photos-of-2018/> adresinden erişilmiştir.

HISTORY. (2018). *10 Kristallnacht Photos That Capture the Horror of 'The Night of Broken Glass'*. 7/6/2020 tarihinde HISTORY:

<https://www.history.com/news/kristallnacht-photos-pogrom-1938-hitler> adresinden erişilmiştir. November.

Maffesoli, M. (2017). Post-Modernite Nedir? Nasıl Bir Krizin İçindeyiz? (S. France, Röportaj Yapan). (Çev. İ. Kocael) 7/5/2020 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=Zbt_678W1tM adresinden erişilmiştir.

National Women's History Museum (2016). "*Home Makers,*" *Suffrage Parade*. 20/6/2020 tarihinde <http://www.crusadeforthevote.org/nawsa-united> adresinden erişilmiştir.

Rudisill, C. H. (2020). 15/6/2020 tarihinde <https://www.af.mil/News/Photos/igphoto/2001289439/> adresinden erişilmiştir.

Stanley, J. (2020). Identity Politics and Facism. (M. Cultures, Röportaj Yapan) 23/7/2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=nLJSIPmzyFQ> adresinden erişilmiştir.

Taylor, A. (2011). *World War II: The Invasion of Poland and the Winter War*. 10/6/2020 tarihinde <https://www.theatlantic.com/photo/2011/06/world-war-ii-the-invasion-of-poland-and-the-winter-war/100094/> adresinden erişilmiştir.

Twickel, N. v. (2010). *Duma Blames Stalin for Katyn Massacre*. The Moscow Times. 10/6/2020 tarihinde <https://www.themoscowtimes.com/2010/11/28/duma-blames-stalin-for-katyn-massacre-a3292> adresinden erişilmiştir.

United States Holocaust Memorial Museum. (2020). *Holocaust Encyclopedia - Kristallnacht*. 7/6/2020 tarihinde <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/kristallnacht> adresinden erişilmiştir.

Yale University Art Gallery. (2020). 19/5/2020 tarihinde <https://artgallery.yale.edu/collections/objects/169132> adresinden erişilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Kaan Karaduman

Yabancı Dili: İngilizce

Yayınları

Turan, E. ve K. Karaduman. (2017). Ziya Gökalp ve Gustave Le Bon: Demokrasi ve Kimlik Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz. M. Yiğit ve İ. Vurucu (Ed.) içinde, *Yeni Okumalar Işığında Ziya Gökalp* (s. 75-104). Konya: Palet Yayınları.

Turan, E. ve K. Karaduman. (2019). Siyasi Parti Sistemleri ve Türk Siyasal Tarihinde Dönemsel Pratikler. S. Güngör (Ed.) içinde, *Türk Demokrasi Tecrübesi* (s. 179-227) Konya: Palet Yayınları.